

Barn i familjehem – umgänge med föräldrar och andra närstående

Kunskapsstöd till socialtjänsten
Version 3

Denna publikation skyddas av upphovsrättslagen. Vid citat ska källan uppges. För att återge bilder, fotografier och illustrationer krävs upphovsmannens tillstånd.

Publikationen finns som pdf på Socialstyrelsens webbplats. Publikationen kan också tas fram i alternativt format på begäran. Frågor om alternativa format skickas till alternativaformat@socialstyrelsen.se

Artikelnummer 2023-2-8350

Publicerad www.socialstyrelsen.se, februari 2023
Version 3, ursprunglig version publicerades 2019.

Förord

Socialstyrelsen fick i regleringsbrevet för 2017 i uppdrag att ta fram ett stöd som kan bidra till kunskapsbaserade och rättssäkra bedömningar rörande omfattningen och utformningen av umgänget mellan barn som har omhändertagits med stöd av lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga, LVU, och deras föräldrar och andra nära anhöriga som barnet har behov av att ha umgänge med (S2015/04635/FST, S2016/07779/RS delvis). Socialstyrelsen har vidgat uppdraget att även omfatta bedömningar kring umgänget för barn som är placerade med stöd av socialtjänstlagen (2001:453), SoL.

Kunskapsstödet riktar sig i första hand till personal inom socialtjänsten som arbetar med barn i familjehem. Kunskapsstödet är tänkt att ge kunskap i de olika moment som planeringen av umgänge omfattar, men vill även lyfta fram vikten av att ge stöd kring umgänge och att följa upp hur umgänget fungerar.

Detta är den tredje versionen av kunskapsstödet. Tidigare uppdatering gjordes med anledning av att Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd (SOSFS 2012:11) hade reviderats samt att barnkonventionen börjat gälla som svensk lag. De aktuella ändringarna avser bland annat möjligheten för socialnämnden att besluta att en vårdnadshavare eller förälder till ett barn som vårdas enligt LVU ska uppmanas att lämna drogtest inför umgänge. Socialstyrelsen har i samband med uppdateringen också förtydligat texten i enstaka delar och lagt in ytterligare JO-beslut.

Socialstyrelsen vill rikta ett varmt tack till Uppsala universitet/SUF Kunskapscentrum, Uppsala universitet/Elisabet Näsman samt Södertörns högskola/FoU Södertörn som bidragit i arbetet med att ta fram underlag till kunskapsstödet.

Utredaren Rose-Marie Odstam har varit ansvarig för projektet. Från Socialstyrelsen har många personer varit engagerade i framtagandet av kunskapsstödet, särskilt utredarna Merike Hansson, Eva Britt Lönnback Yilma, Solveig Freby och forskaren Anneli Marttila. Hanna Jarvad har varit ansvarig jurist och Annika Öquist ansvarig enhetschef.

Olivia Wigzell
Generaldirektör

Innehåll

Förord	3
Sammanfattning	7
Introduktion	8
Syfte och målgrupp	8
Vad materialet omfattar.....	8
Inriktning och avgränsning	9
Läsanvisning	10
Utgångspunkter för umgänge	13
Barnets rätt till umgänge.....	13
Varför kontakten är viktig	15
Socialsekreterarens roll	16
Ett allsidigt underlag.....	19
Undersöka vissa faktorer närmare.....	19
Samlad bedömning	34
Väga samman faktorer.....	34
Umgänget – ett stöd i barnets utveckling	35
Förmedla bedömningen.....	38
När barnet inte kan träffa sina föräldrar	38
Skriftlig planering för umgänget	40
Umgänge ska omnämnas i vårdplan och genomförandeplan	40
Planering när barnet placeras.....	41
Planering möjliggör samarbete	41
Beslut kring umgänge	44
Vård i samverkan vid placering enligt SoL	44
Vid placering enligt LVU ansvarar nämnden för umgänget	45
Beslut om att uppmana förälder att lämna drogtest inför umgänge	47
Beslut om umgämbesbegränsning	51
Beslut om att inte röja barnets vistelseort	55
Hur man skriver underlag och beslut om drogtest och begränsningar .	56
Vem kan fatta beslut om drogtest och begränsningar?	57
Dokumentera beslutet	58
Underrättelse om beslut	58
Beslutet gäller omedelbart	59
Överklagande av beslut som berör umgänge	59
Beslutet gäller tills vidare om det inte är tidsbegränsat	60
Överväga beslut om begränsningar.....	61

Stöd och samarbete under vårddagen	62
Stöd till barnet	62
Stöd till föräldrarna	64
Råd, stöd och utbildning till familjehemmet	67
Samarbete är viktigt för att upprätthålla kontakt	68
Före, under och efter umgänget	70
Viktiga förberedelser inför umgänget	70
Stöd vid umgängestillfället	74
Ta hand om upplevelser av umgänget	76
Uppföljning av umgänget	78
Återkommande uppföljning gör det möjligt att förändra	78
Verka för delaktighet i uppföljningen	79
Fråga vad barnet tycker om umgänget	79
Förälderns livssituation, förmåga och inställning kan förändras	80
Tillvarata familjehemmets upplevelse	80
Förslag på frågor för en uppföljning	81
Dokumentera uppföljningen	82
Umgänge efter vårdnadsöverflyttning	83
Barn har fortsatt rätt till umgänge efter en vårdnadsöverflyttning	83
Umgänge med andra än föräldrar	84
Tillgodose stöd efter domstolsbeslut	85
Referenser	86
Bilaga 1. Metodbilaga	93
Så här togs kunskapsstödet fram	93
Bilaga 2. Beslutsunderlag	97
Bilaga 3. Underlag för övervägande	100
Bilaga 4. Stöd till föräldrar med kognitiva svårigheter kring umgänget med sina placerade barn	103
Vad presenteras i den här bilagan?	103
Vad kognitiva svårigheter innebär	103
Hur kan kognitiva svårigheter hos en förälder identifieras?	104
Lämpligt stöd vid kognitiva svårigheter	106
Hur föräldern kan få stöd kring umgänget	110
Referenser	114

Sammanfattning

Utgångspunkten vid en familjehemsplacering är att barnet har rätt till umgänge med sina föräldrar och att barnets kontakt med närstående och hemmiljö bör främjas. Barnets ursprungliga familj utgör ofta en stor och viktig del av barnets liv. Att barnet får behålla kontakten med sina närstående kan bland annat ge en kontinuitet i barnets situation och tillgång till identitet och ursprung. Det kan även göra själva placeringen mer stabil.

Att lagstiftaren framhåller vikten av kontakt mellan placerade barn och föräldrar hänger bland annat samman med principen om att barnet ska återförenas med sina föräldrar när syftet med vården har uppnåtts. Samhällsvård ska inte pågå längre än nödvändigt och för att en återförening ska bli möjlig är det viktigt att barnet och föräldrarna har en tät och regelbunden kontakt. För en del barn är återförening med föräldrarna inte förenligt med barnets bästa, men fortsatt kontakt med föräldrarna kan ändå vara viktigt för barnet.

Arbetet med bedömningar av umgänget går inte att standardisera. Varje barns och familjs situation är unik. En mängd olika faktorer behöver därför analyseras och vägas samman för att umgänget ska kunna utformas på bästa sätt utifrån det enskilda barnets behov. Umgänget är i första hand till för barnet och det är således barnets behov som ska vara avgörande. Att ta reda på hur barnet vill ha kontakt med föräldrar och andra närstående samt att göra barnet delaktig i själva planeringen av umgänget skapar bättre förutsättningar, både för att kunna göra en bedömning och för att kunna fatta beslut utifrån barnets behov.

För att underlätta såväl umgänget som barnets situation är det av stor vikt att socialtjänsten ger stöd till barn, föräldrar och familjehem. En inkluderande hållning gentemot föräldrarna kan underlätta samarbetet vilket i sin tur kan göra det lättare för barnet att acceptera placeringen. Ett bra samarbete skapar en möjlighet till kontinuitet och kan inge en känsla av trygghet och tillhörighet för barnet.

Familjehemmet har en nyckelposition både när det gäller att ge barnet stöd i kontakten med sin familj och att få till ett välfungerande umgänge. Socialtjänsten behöver därför ge familjehemmet ett kontinuerligt stöd och möjlighet till en öppen dialog.

Allt eftersom barnet utvecklas och växer upp behöver umgänget anpassas och planeringen förändras.

Det här kunskapsstödet belyser viktiga faktorer att väga in, en samlad bedömning, skriftlig planering och beslut kring umgänge. Därtill tar det upp vikten av att ge stöd till barn, föräldrar och familjehem. Kunskapsstödet belyser även uppföljning av umgänget samt umgänge efter en vårdnadsöverflyttning.

Kunskapsstödet utgår från regelverket inom området och bygger på kunskap från forskning och praktik.

Introduktion

Syfte och målgrupp

Syftet med kunskapsstödet är att ge socialtjänsten ett kunskapsunderlag och en praktisk vägledning för att möjliggöra en strukturerad och rättssäker bedömning, planering samt uppföljning av familjehemsplacerade barns umgänge med sina föräldrar och närstående. På så sätt kan umgänget bli en resurs för barnet och bidra till barnets utveckling. Kunskapsstödet är i första hand framtaget för personal inom socialtjänsten som arbetar med barn i familjehem.

Vad materialet omfattar

Materialet omfattar:

- detta kunskapsstöd med bilagor
- powerpoint-bilder som kan användas som stöd vid implementering
- ett reflektionsmaterial: *Dilemman kring placerade barns umgänge*
- en instruktion: *Så här kan du arbeta med materialet*

Som komplement till kunskapsstödet finns även stöd till barn, föräldrar och familjehem: Positivt umgänge – guider för barn, föräldrar och familjehem.

Allt material om umgänge återfinns på socialstyrelsen.se och kan antingen laddas ner i pdf-format eller beställas i tryckt version. Materialet finns även på kunskapsguiden.se.

Läs om hur materialet har tagits fram i *bilaga 1*.

Innehåll och användningsområde

Kunskapsstödet belyser olika delar av planeringen kring umgänge:

- viktiga faktorer att väga in
- en samlad bedömning
- skriftlig planering
- beslut kring umgänge.

Därtill tar kunskapsstödet upp:

- vikten av stöd till barn, föräldrar och familjehem för att umgänget ska fungera
- vikten av att parterna samarbetar för att underlätta umgänget och barnets situation
- uppföljning av umgänget
- umgänge efter vårdnadsöverflyttning.

Fördjupning om stöd till föräldrar med kognitiva svårigheter

Kunskapsstödet bilaga 4 syftar till att ge socialtjänsten fördjupade kunskaper kring utformning och anpassning av information och stöd i samband med umgänge när föräldrar har kognitiva svårigheter. Kognitiva svårigheter används här som ett samlingsbegrepp för att beskriva en funktionsnedsättning som medför svårigheter inom ett eller flera av följande områden: tid och rum, planering, struktur, minne och abstrakt tänkande samt förmågan att läsa, skriva och/eller räkna. Svårigheterna är så stora att de påverkar personens (i detta fall föräldrarnas) vardag.¹

I arbetet med kunskapsstödet har det framkommit att föräldrar med kognitiva svårigheter inte alltid förstår umgängets upplägg eller meningen med umgänget. Föräldrar med kognitiva svårigheter kan ha svårt att fullfölja umgänget för att de till exempel inte har förmåga att planera hur de ska åka på besök eller har svårt att minnas när umgänget ska ske. På kunskapsguiden.se presenteras också en fallstudie och ett verktyg som kompletterar bilagan.

Reflektionsmaterial lyfter fram dilemman

Som komplement till kunskapsstödet finns ett reflektionsmaterial som presenteras på socialstyrelsen.se och på kunskapsguiden.se. Syftet med materialet är att de som arbetar med placerade barns umgänge ska få möjlighet att reflektera över bedömningarna specifikt ur berörda barns perspektiv. Materialet lyfter särskilt fram dilemman utifrån barnets perspektiv och rättigheter i dessa ofta komplexa situationer och komplicerade bedömningar.

Inriktning och avgränsning

Arbetet med detta kunskapsstöd inleddes med en förstudie² som bland annat visade att det kan vara problematiskt för socialtjänsten att arbeta med bedömningar kring barns umgänge oavsett om de är placerade med stöd av SoL eller enligt LVU. Kunskapsstödet är därför utformat så att socialtjänsten ska kunna använda det både vid tvångsplaceringar och vid frivilliga placeringar.

Kunskapsstödet handlar om barn som är placerade i familjehem, och omfattar inte barn som är placerade på hem för vård eller boende, HVB. Under arbetet har det framkommit att problematiken kring umgänge inte ser likadan ut vid placeringar av barn på HVB som vid placeringar av barn i familjehem.³ En anledning till detta kan vara att barnen på HVB ofta är placerade under en kortare tid utifrån en egen beteendeproblematik, inte på grund av föräldrarnas omsorgsbrist. Personalen på HVB har heller inte en roll som konkurrerar med föräldrarnas.

Utgångspunkten är att kunskapsstödet ska ge bred grundläggande kunskap kring umgänge. Kunskapsstödet beskriver därför inte närmare vilka faktorer som till exempel har störst betydelse vid en bedömning eller vilken omfattning ett umgänge bör ha i en viss situation. Kunskapsstödet är snarare allmänt hållet för att täcka in situationer som berör en så stor grupp av barn och

¹Dessa begrepp är definierade i International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF) kapitel 2; WHO (2001).

² Socialstyrelsen diarienummer 8.3–7158/2017.

³ Socialstyrelsen diarienummer 8.3–7158/2017.

föräldrar som möjligt. Målet har framförallt varit att fokusera på lösningar i stället för på alla tänkbara problem som kan finnas kring umgänge.

Socialstyrelsen har berört umgänge även i andra produkter, men ambitionen i detta kunskapsstöd har bland annat varit att mer ingående beskriva både regelverket och olika aspekter kring umgänget samt att tydliggöra att det är barnets behov som ska styra hur umgänget ska utformas.

Kunskapsstödet anknyter till Agenda 2030

Kunskapsstödet anknyter till två mål i Agenda 2030 för hållbar utveckling [1]:

- Mål 10 handlar om att minska ojämlikheten inom och mellan länder. Delmål 10.2 är att möjliggöra och verka för att alla människor, oavsett ålder, kön, funktionsnedsättning, ras, etnicitet, ursprung, religion eller ekonomisk eller annan ställning, blir inkluderade i det sociala, ekonomiska och politiska livet. Delmål 10.3 handlar om att säkerställa och minska förekomsten av ojämlika utfall bland annat genom att avskaffa diskriminerande lagstiftning, politik och praxis och främja lagstiftning, politik och åtgärder av lämpligt slag i detta hänseende.
- Mål 16 handlar om att främja fredliga och inkluderande samhällen för hållbar utveckling, tillgång till rättvisa för alla samt att bygga upp effektiva och ansvarsskyldiga och inkluderande institutioner med ansvarsutkrävande på alla nivåer. Delmål 16.3 är att främja rättssäkerheten på nationell och internationell nivå samt säkerställa lika tillgång till rättvisa för alla.

Läsanvisning

Detta kunskapsstöd ger övergripande kunskap som gäller alla placerade barn – även barn med funktionsnedsättningar eller barn som på annat sätt har behov av särskilt stöd. Alla barn har samma rätt till umgänge. Socialtjänstens arbete med umgänge behöver därför, precis som allt socialt arbete, anpassas utifrån det enskilda barnets förutsättningar och behov. Kunskapsstödet ger inte någon närmare kunskap om hur arbetet ska anpassas till olika specifika behov och svårigheter eftersom variationen är så pass stor. I vissa delar hänvisas till andra kunskapsstöd och handböcker för ytterligare information.

Kunskapsstödet utgår från en tänkt tidsordning i socialtjänstens arbete vid placering av ett barn, från den ursprungliga bedömningen av umgänge till uppföljningen av umgänge samt umgänge efter en vårdnadsöverflyttning. Tidsordningen för arbetsmomenten kring umgänge kan givetvis variera beroende på det enskilda barnets situation eller utifrån lokala variationer. Kunskapsstödet kan i dessa fall läsas i en annan ordning än det är skrivet.

Här följer en översikt av kunskapsstödet delar:

- **Utgångspunkter för umgänge** beskriver de rättsliga grunderna och vad forskningen lyfter fram som viktigt med umgänge.
- Avsnitten **Ett allsidigt underlag**, **Samlad bedömning** och **Skriftlig planering för umgänge** lyfter fram bedömningen och planeringen av umgänget.
- **Beslut kring umgänge** behandlar beslut och begränsningar av umgänge samt hemlighållande av barnets vistelseort.

- **Stöd och samarbete under vårdtiden** lyfter fram vikten av stöd och samarbete under placeringstiden.
- **Före, under och efter umgänget** belyser vikten av stöd före, under och efter umgängestillfället.
- **Uppföljning av umgänge** handlar om att följa barnets vård för att möjliggöra förändringar av umgänget.
- **Umgänge efter vårdnadsöverflyttning behandlar** barnets rätt till umgänge även om vårdnaden har flyttats över.

Avsnitten **Beslut kring umgänge** och **Umgänge efter vårdnadsöverflyttning** redogör för regelverket inom respektive område. Övriga avsnitt varvar juridiska utgångspunkter med kunskap från forskning och praktik.

Definitioner av termer och begrepp i kunskapsstödet

Utgångspunkten för kunskapsstödet termer och begrepp är följande:

- **Barn/-et:** personer under 18 år.
- **Unga/den unge:** personer som har fyllt 18 men inte 21 år.
- **Förälder:** Den person som barnet har en föräldrarelation till. När det av juridiska skäl är nödvändigt används begreppet **föräldrar** skilt från **vårdnadshavare**.
- **Biologiska föräldrar:** I vissa stycken refererar kunskapsstödet till forskning eller förarbeten där begreppet biologiska föräldrar har använts.
- **Familj:** Barnets ursprungliga familj, kan även vara en annan familj än biologisk.
- **Biologisk familj:** I vissa stycken refererar kunskapsstödet till forskning där begreppet biologiska föräldrar/familj har använts.
- **Närstående:** en person inom eller utanför barnets ursprungliga familj som är betydelsefull för barnet.
- **Umgängespersion:** förälder eller annan närstående som barnet har umgänge med.
- **Familjehemmet:** familjehemsföräldrarna (inklusive eventuella barn).
- **Jourhem:** ingår i termen ”familjehem” ifall inte jourhem nämns specifikt.
- **Socialarbetare:** det som i internationell forskning kallat ”social worker”.
- **Socialsekreterare:** används vid referens till regelverk eller svensk forskning och omfattar de tjänstemän inom socialtjänsten som arbetar med ärenden som rör familjehemsplacerade barn.

Förkortningar

AR	Allmänna råd
BBIC	Barns behov i centrum
BO	Barnombudsmannen
HFD	Högsta förvaltningsdomstolen
FB	Föräldrabalken
FL	Förvaltningslagen
JO	Justitieombudsmannen
KR	Kammarrätten
LVU	lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga

NJA	Nytt juridiskt arkiv
Prop.	Proposition
RF	Regeringsformen
RÅ	Regeringens årsbok
SFS	Svensk författningssamling
SKL	Sveriges kommuner och landsting
SoF	Socialtjänstförordningen
SoL	Socialtjänstlagen
SOSFS	Socialstyrelsens författningssamling
SOU	Statens offentliga utredningar

Förklaringar till symboler

Lästips för den som vill fördjupa sig.

Lyfter fram något som kan vara användbart eller viktigt för att förstå sammanhanget.

Visar på förslag hur man skulle kunna göra. Man kan även göra på andra sätt.

Citat från barn eller föräldrar.

Utgångspunkter för umgänge

I det här avsnittet kan du läsa om:

- barnets rätt till umgänge
- vikten av att barnet får vara delaktig i planeringen
- varför kontakten är viktig
- socialsekreterarens roll och betydelse i arbetet kring umgänge.

Barnets rätt till umgänge

Alla barn har rätt till umgänge med den förälder som barnet inte bor med.⁴ När ett barn placeras i familjehem har socialnämnden ansvar för att barnet kan behålla kontakten med sina föräldrar och närstående.⁵ Principen om att ett placerat barn ska kunna ha kontakt med sina föräldrar kommer även till uttryck i FN:s konvention om barnets rättigheter (barnkonventionen).⁶

När ett barn vårdas enligt LVU, får dock socialnämnden begränsa barnets kontakt med vårdnadshavaren⁷ om det är nödvändigt med hänsyn till ändamålet med vården.⁸ Socialnämnden kan även använda sig av sin befogenhet att bestämma om barnets personliga förhållanden om ett umgänge behöver begränsas mot till exempel en förälder som inte är vårdnadshavare och som inte har umgängesrätt reglerad genom dom, beslut av domstol eller genom avtal.⁹

När ett barn är placerat i familjehem bör vården också utformas så att den främjar barnets samhörighet med andra anhöriga och närstående.¹⁰ Även barnkonventionen uttrycker att barnet har rätt att behålla sina släktförhållanden.¹¹

Umgänget är till för barnet

Barnets rätt till sina föräldrar innebär inte att barnet måste leva eller umgås med en eller båda föräldrarna under alla förhållanden. Att barnet har rätt att träffa sina föräldrar är inte samma sak som att barnet också har behov av att träffa dem. Vad som är bäst för barnet ska alltid vara avgörande.¹² Om det uppstår en konflikt mellan barnets behov och andra intressen ska hänsynen

⁴ Se 6 kap. 15 § föräldrabalken, FB.

⁵ Se 6 kap. 1 § fjärde stycket SoL och 14 § LVU.

⁶ I artikel 9.3 lag (2018:1197) om Förenta nationernas konvention om barnets rättigheter, barnkonventionen, står att "Konventionsstaterna ska respektera rätten för det barn som är skilt från den ena av eller båda föräldrarna att regelbundet upprätthålla ett personligt förhållande till och direkt kontakt med båda föräldrarna, utom då detta strider mot barnets bästa".

⁷ Regeln gäller också förälder som har umgängesrätt reglerad genom dom eller beslut av domstol eller genom avtal, se 14 § andra stycket p. 1 LVU.

⁸ Se 14 § LVU.

⁹ Se 11 § fjärde stycket, jfr 14 § LVU.

¹⁰ Se 6 kap. 1 § fjärde stycket SoL.

¹¹ Se Artikel 8.2 barnkonventionen

¹² Se 1 § femte stycket LVU och 1 kap. 2 § första stycket SoL.

till barnets bästa alltid ges företräde.¹³ Det innebär att det alltid är barnets behov som står i centrum vid planeringen av umgänget.

Barn har störst möjlighet att få fördel av umgänget när:

- familjehemsföräldrarna har en öppen inställning till barnets umgänge med sina närstående
- den biologiska familjen accepterar placeringen
- familjehem och föräldrar kan samarbeta [2].

Kontakten med föräldrarna kan lindra barnets oro för föräldrarna och minska barnets känslor av skuld. Den kan göra att barnet känner en tillåtelse att få knyta an till familjehemsföräldrarna [2].

Barnets inställning och delaktighet

Barnets inställning till kontakten med sina föräldrar och närstående är av stor betydelse. Att ta reda på hur barnet vill ha kontakt med föräldrar och andra närstående samt att göra barnet delaktig i planeringen av umgänget skapar bättre förutsättningar för att göra en bedömning och fatta beslut utifrån barnets behov. JO framhåller att barnets rätt till delaktighet består av olika delar: rätten till information, rätten att komma till tals och bli lyssnad på samt rätten till inflytande utifrån ålder och mognad. Barnets rätt till information är en förutsättning för att barnet ska kunna uttrycka sina åsikter till exempel i frågan om umgänge. Att komma till tals och bli lyssnad på är också en viktig förutsättning för att barnet ska uppleva att det fått det inflytande i ett ärende som barnet har rätt till.¹⁴

Även fast jag är sur på min pappa så vill jag träffa honom mer [3].

Socialtjänsten ska ge barnet information och möjlighet att framföra sina åsikter eller på annat sätt klarlägga barnets inställning. Barnets åsikter ska tillmätas betydelse utifrån barnets ålder och mognad. Om barnet har fyllt 15 år har barnet rätt att föra sin egen talan kring umgänget.¹⁵ Även barnkonventionen framhåller att barn ska få uttrycka sina åsikter och höras i frågor som rör barnet, samt att barnets åsikter ska tillmätas betydelse i förhållande till dess ålder och mognad.¹⁶

Enligt FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning ska även barn med funktionsnedsättning fritt få uttrycka sina åsikter i alla frågor som rör dem. Deras åsikter ska tillmätas betydelse på samma villkor som för andra barn. Konventionsstaterna ska erbjuda barn stöd som är anpassat efter barnets funktionsnedsättning och ålder så att de kan utöva denna rättighet.¹⁷

¹³ Se prop. 2002/03:53 Stärkt skydd för barn i utsatta situationer m.m. s. 77.

¹⁴ Se JO:s beslut den 28 juni 2022, dnr 822-2022.

¹⁵ Se 11 kap. 10 § SoL och 36 § LVU. Vid placeringar enligt SoL fattas dock inga beslut om umgänge som kan överklagas (såvida det inte föreligger ett flyttningsförbud), varför det inte blir aktuellt för barnet att föra talan, se del 5.

¹⁶ Se artikel 12 barnkonventionen.

¹⁷ Se artikel 7 FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning.

Organisationen Maskrosbarn¹⁸ framhåller att barns och ungdomars subjektiva upplevelser, tankar och känslor måste stå i fokus när socialtjänsten planerar, genomför och följer upp insatser. Enligt Maskrosbarn måste barn få vara aktörer i sitt eget liv och få förutsättningar för att kunna ta bra beslut och göra sunda val för sin egen hälsa och framtid [4].

Barn som har ett mer konkret tänkande, exempelvis vid autism, kan både ha svårt att beskriva sina känslor och att föreställa sig vad olika alternativ innebär. Dessa barn kan därför behöva få tillgång till kognitivt stöd för att ha möjlighet att förstå och ta ställning till olika alternativ så att de kan uttrycka sin vilja.

Vikten av stöd och samarbete

Det är av stor vikt att barnet, föräldrarna och familjehemmet får ett anpassat stöd för att umgänget ska fungera på ett bra sätt [5]. Ett gott samarbete mellan familjehem och föräldrar kan medföra att barnet lättare hanterar förlusten av föräldrarna och samtidigt kommer närmare familjehemmet [2]. Dessutom kan ett bra samarbete i förlängningen även öka sannolikheten för att placeringen blir stabil [6, 7].

Varför kontakten är viktig

Barnets ursprungliga familj utgör oftast en väsentlig del av barnets liv. Den biologiska familjen finns medvetet eller omedvetet med både barnet och med den familj som tar hand om barnet och påverkar dynamiken i deras liv [8]. Det finns ett flertal skäl att värna om att barnet får hålla kontakten med sin familj. Några skäl är att:

- kontakten kan ge barnet en kontinuitet i tillvaron [9]
- barnet får tillgång till identitet och ursprung [9]
- barnet kan komma att återvända hem när samhällsvården upphör, även vid beslut om långvariga placeringar
- att placeringen kan bli mer stabil och att risken för sammanbrott i placeringen kan minska [5, 10].

Lagstiftarens motiv och praxis

Att lagstiftaren framhåller vikten av kontakt mellan placerade barn och föräldrar hänger bland annat samman med principen om att barnet ska återförenas med sina föräldrar när syftet med vården har uppnåtts. Samhällsvård ska inte pågå längre än nödvändigt och för att en återförening ska bli möjlig krävs det att barnet och föräldrarna har en tät och regelbunden kontakt.¹⁹

Möjligheten att skapa och bevara kontakter mellan det placerade barnet och föräldrarna och andra närstående är en högprioriterad uppgift för socialtjänsten.²⁰ En placering av ett barn utanför det egna hemmet får inte innebära

¹⁸ Maskrosbarn är en barnrättsorganisation som genom stöd- och påverkansarbete har som ändamål att förbättra uppväxtvillkoren för unga som har föräldrar som har ett missbruk eller psykisk ohälsa.

¹⁹ Se prop. 1989/90:28 Vård i vissa fall av barn och ungdomar s. 73.

²⁰ Prop. 2002/03:53 s. 86.

att barnet skärs av från kontakt med andra känslomässigt betydelsefulla närstående än föräldrarna.²¹

Ibland är dock en återförening mellan barn och vårdnadshavare inte möjlig. I denna situation är det viktigt att socialtjänsten bemöter vårdnadshavarna på ett respektfullt och ärligt sätt. Socialtjänsten har ett fortsatt ansvar för att hjälpa vårdnadshavarna med att upprätthålla kontakten med barnet. Utgångspunkten för kontakten måste dock alltid utgå från barnets behov och intressen.²²

Utredningen om tvångsvård för barn och unga²³ beskriver den syn som anses präglad dagens praxis kring umgänge, som sammanfattats av två svenska forskare [10]: Utan föräldrakontakt försvåras en adekvat identitetsuppfattning och barn och unga riskerar att känna sig övergivna och utan kontinuitet i tillvaron. En inkluderande hållning till de biologiska föräldrarna gör det lättare för de inblandade parterna att samarbeta kring placeringen, vilket kan underlätta för barnet att acceptera den. Kontakt med föräldrar kan även underlätta en återflyttning till hemmet. En kontinuerlig kontakt under placeringstiden är även viktig på längre sikt, eftersom föräldrarna finns kvar efter att placeringen upphör. I den situationen kan barn som blivit unga vuxna annars stå mycket ensamma i livet.

Umgänge med föräldrarna gynnar många barn men inte alla

Umgänge med föräldrarna gynnar många barn men inte alla. Vissa barn kan uppleva att de blir bortstötta av föräldrarna vid umgänget med dem eller uppleva att föräldrarna ger dem skuld känslor för att de har fått ett bra förhållande till den nya familjen. Det kan hindra barnen från att utveckla en sund anknytning till sina nya familjer. [2]

Socialsekreterarens roll

Socialsekreterarens betydelse

Enligt förarbeten är en god relation till det placerade barnet eller den unge betydelsefull för att socialsekreteraren ska kunna följa hur barnet har det och upptäcka om något inte står rätt till.²⁴ Socialsekreteraren är dessutom en länk mellan barnet och dess föräldrar eller vårdnadshavare. Särskilt viktigt är socialsekreterarens kontakt med barnet när placeringen är instabil eller när barnets kontakt med de vuxna som barnet är beroende av inte fungerar väl. Den socialsekreterare som har huvudansvar för att placeringen och umgänget fungerar enligt vårdplan och genomförandeplan kan få en avgörande betydelse för barnets eller den unges trygghet och utveckling. Det är också socialsekreteraren som har befogenheter att vid behov agera för att förändra barnets eller den unges situation i något avseende.²⁵

²¹ Se prop. 1989/90:28 s 73.

²² Se prop. 2021/22:178 Barnets bästa när vård enligt LVU upphör – lex lilla hjärtat s. 48.

²³ Se SOU 2015:71 Barns och ungas rätt vid tvångsvård. Förslag till ny LVU s 538 f.

²⁴ Se prop. 2012/13:10 Stärkt stöd och skydd för barn och unga s. 79.

²⁵ Prop. 2012/13:10 s. 79.

Internationell forskning framhåller socialarbetarens betydelse i det arbete som omfattar barnets kontakt med sina närstående:

- Socialarbetarnas professionella bedömning avgör till stor del hur barnets kontakter med sina närstående blir [2].
- Socialarbetaren har en betydelsefull roll i att understödja kontakt, både under placeringstiden och då barnet har återförenats med föräldrarna [5].
- Socialarbetaren påverkar frekvensen av, kvaliteten på och säkerheten kring kontakten mellan barnet och dess närstående [5].

Även i svensk forskning omnämns att socialsekreterare och annan professionell personal som är involverad i placerade barns liv är nyckelpersoner bland annat för att bevaka barnets rätt till kontakt med sin ursprungsfamilj [11].

Arbetets komplexitet

*Vi jobbar med bedömningar som inte bygger på fakta, det finns inga bevis för vad som är "bra". Ingen rutin kan hjälpa oss – man måste använda sin erfarenhet, ta in kunskap och ha reflektionsutrymme för att diskutera.**

* Citat från en socialsekreterare vid Socialstyrelsens möte med representanter från socialtjänsten den 17 nov 2017.

Den enskilda socialsekreteraren har till uppgift att hämta in, analysera och bearbeta information kring en mängd olika faktorer som sedan ska ligga till grund för en bedömning kring umgänget. Dessutom behöver socialsekreteraren lyssna på barnet, ge det möjlighet att vara delaktigt i processen och se till att barnet får det stöd som det behöver.

En socialarbetare kan under sina överväganden ställas inför olika dilemman. Men i socialarbetarens roll ingår att väga barnets önskan mot vad som är det bästa för barnet i fråga [2]. Ett barn kan till exempel föra fram sina positiva erfarenheter av umgänget med en förälder och vilja ha mer kontakt än vad som är bestämt eller vad socialsekreteraren anser är lämpligt. En socialsekreterare kan också, på längre sikt, se skäl till att ett barn borde ha mer kontakt med en förälder trots att barnet inte vill för stunden. Ett annat dilemma kan vara när barnet är frivilligt placerat och socialsekreteraren anser att umgänget är för omfattande, men att föräldrarna inte går med på att minska det. Socialsekreteraren kan uppleva att umgänget då gynnar föräldrarna mer än barnet utan att ha möjlighet att förändra det.

Om socialtjänsten brister i sin bedömning av hur umgänget påverkar barnet, eller brister i sin planering, kan det innebära en risk för barnet. Det kan till exempel finnas risk för att barnet får problem att knyta an till familjehemmet, eller risk för fortsatta känslomässiga, fysiska eller sexuella övergrepp med allvarliga konsekvenser för barnet [2, 12].

Mer om olika dilemman kring umgänge hittar du i reflektionsmaterialet *Dilemman kring placerade barns umgänge* (socialstyrelsen.se).

Placerade barns syn på socialsekreterare

I en svensk forskningsartikel som belyser barns perspektiv på socialtjänsten med hjälp av ett antal mindre studier [13] framgår att en socialsekreterare kan ha olika betydelse för ett placerat barn i olika skeden av placeringen. Barnen i studierna ansåg, även som unga vuxna, att socialsekreteraren inte är viktig för barnet när allt fungerar bra i familjehemmet och inga beslut ska fattas. Om barnet däremot inte har det bra i sitt familjehem är socialsekreteraren desto mer betydelsefull. Socialsekreterarens engagemang och lyhördhet kan då vara livsavgörande för barnet. Om inte kontakten mellan socialsekreteraren och barnet fungerar finns det risk för att man fattar felaktiga beslut över barnets huvud. Enligt de tillfrågade barnen i artikeln ska en socialsekreterare ”lyssna på barnen mer än de gör, när det gäller barn måste man vara lyhörd”. Barnen ansåg att socialsekreterarna ska prata med barnen även om sådant som är svårt, till exempel att deras föräldrar missbrukar. Enligt barnen ska en socialsekreterare se till att föräldrarna får träffa sina barn ofta i familjehemmet, men samtidigt inte låta barn hoppa fram och tillbaka mellan hemmen. [13]

Organisationen Maskrosbarn framhåller att många placerade barn tycker att det är svårt att vara ärliga mot sina socialsekreterare. De kan vara rädda för att ”något värre” kan hända om de skulle vara ärliga med hur de har det eller att de skulle behöva flytta tillbaka hem. Socialtjänsten behöver enligt Maskrosbarn förstärka arbetet med att skapa allianser med barn som är placerade, vilket kräver tid, respekt, ödmjukhet och kompetens. [4]

Ett allsidigt underlag

I det här avsnittet kan du läsa om:

- faktorer som kan vara viktiga att undersöka närmare inför bedömningen av umgänge.

Socialtjänsten behöver ett allsidigt underlag för att kunna bedöma hur umgänget ska utformas för att vara till barnets bästa, oavsett om barnet är placerat enligt socialtjänstlagen, SoL eller enligt LVU.

I många fall har socialtjänsten redan genomfört en utredning av barnets behov inför placeringen.²⁶ Denna kan dock behöva kompletteras med mer specifika frågor som rör umgänget. I andra fall kan placeringen behöva ske akut. Om placeringen påbörjas innan utredningen är klar är det viktigt att socialtjänsten gör en bedömning av vilket umgänge barnet ska ha på kort sikt.

Som exempel på hjälpmedel för att samla in underlag från barn, föräldrar och familjehem finns ett stöd för bedömning som kan hämtas elektroniskt via kunskapguiden.se. Det är framtaget av FoU Södertörn.

Undersöka vissa faktorer närmare

Förutsättningarna för umgänge varierar från fall till fall och det enskilda barnets situation kommer att påverka vilket underlag som behövs för att kunna göra en bedömning. Det finns dock vissa faktorer som kan vara särskilt viktiga att undersöka närmare och väga in vid bedömningen av umgänget [5, 12, 14]:

- vad syftet med kontakten är
- barnets ålder, mognad och kapacitet
- barnets inställning till umgänge
- barnets relationer
- föräldrarnas inställning
- familjehemmets inställning
- eventuella risker som kan finnas kring umgänget.

Nedan kan du läsa mer om dessa faktorer och hur de skulle kunna påverka umgängets utformning.

²⁶ Jämför 11 kap 1 § SoL

Syftet med kontakten

En viktig utgångspunkt är vad barnets kontakt med föräldrar och andra umgängespersoner ska syfta till – ur barnets perspektiv [5, 15, 16]. Syftet med kontakten hänger dels ihop med målsättningen för barnets placering, dels med hur lång tid barnet ska stanna i jour- eller familjehemmet [12, 15]. Ska umgänget till exempel vara ”ett steg på vägen” till återförening med föräldrarna – eller är syftet i första hand att barnet ska lära känna sina föräldrar?

Tätare umgänge om barnet ska återförenas med föräldrar

Om planeringen är att barnet ska återförenas med sina föräldrar så kan syftet med umgänget vara att barnet ska upprätthålla och kanske förbättra sin relation med dem. I dessa fall kan det vara lämpligt med regelbundet och tätt umgänge, utifrån barnets behov, ålder och mognad [12, 17, 18]. För små barn som ska behålla en känslomässig relation till föräldrarna kan det vara lämpligt att ha korta träffar ofta med sina föräldrar [12, 18-20].

Glesare umgänge vid långvariga placeringar

För en del barn är återförening med föräldrarna inte förenligt med barnets bästa, men fortsatt kontakt med föräldrarna kan ändå vara viktigt för barnet. Om det är troligt att barnet kommer att stanna i familjehemmet under en längre tid, till exempel om barnet placerats som spädbarn och inte har fått någon anknytning till föräldrarna, kan syftet med umgänget vara att barnet ska få möjlighet att lära känna sina biologiska föräldrar och känna till sin familjebakgrund. Kontakten kan i detta fall vara glesare – allt enligt barnets behov och önskemål. [14, 17, 21]

Barnets ålder, mognad och kapacitet

Barnets ålder och mognadsnivå påverkar bland annat hur barnet hanterar det psykologiska trauma som just förlust av en betydelsefull person utgör [12]. Barnets kapacitet påverkar hur det klarar av själva umgängessituationen, omfattningen och frekvensen av umgänget samt att vara borta från den som huvudsakligen tar hand om barnet [14].

Kapaciteten kan också hänga samman med barnets förståelse av situationen. Om ett barn förstår och kan överblicka hur umgänget kommer att se ut så kan detta öka både barnets trygghet och kapacitet. För vissa barn kan det vara viktigt med ett visuellt stöd, till exempel en kalender eller ett schema över umgänget som barnet själv kan titta på när det vill.

De yngsta barnen är känsliga för separationer

I en svensk barnpsykologisk kunskapsöversikt framhålls bland annat följande vad gäller små barns (0 – 36 månader) umgänge och separationer från anknytningspersoner [19]:

- Barn som är mellan sex månader och tre år gamla är betydligt känsligare för separationer som är flera dygn långa, jämfört med både yngre spädbarn (under sex månader) och äldre förskolebarn (över tre år gamla).
- Om små barn och förälder måste skiljas åt, som vid en jourhemsplacering under utredningstiden, är det viktigt upprätthålla en tät kontakt mellan dem tills ett slutgiltigt beslut fattas.

- Ett barn som har bott hos sina föräldrar under sina första två till fyra år har troligtvis utvecklat en anknytning till en eller båda föräldrarna. Detta behöver man ta med i beräkningen vid planeringen av barnets kontakt med föräldrarna.
- Om spädbarn eller små barn parallellt ska ha regelbunden kontakt med mer än en boendemiljö så är det viktigt att barnet har en fungerande anknytning till åtminstone en vuxen i varje miljö.

Först när barnet blir äldre och kan hantera frånvaron från familjehemmet och förstå situationen kan det vara lämpligt att barnet träffar föräldrarna längre tid och kanske övernatta [14, 20].

Förutsättningarna för umgänge förändras med åldern

Förskolebarn har begränsad kapacitet att klara stora skillnader i rutiner, normer och gränssättning mellan familjehem och biologiska föräldrar [14].

En bit upp i skolåldern börjar barn vanligtvis utveckla relationer till andra barn eller vuxna och då själva ta initiativ till att vara borta hemifrån. Det hem där barnet bor får då en starkare betydelse av att vara en trygg bas i en utåtriktad värld. Det är viktigt att väga in att barnet kan ha ett flertal olika sociala relationer, så att inte ett omfattande umgänge med föräldrarna i förlängningen påverkar dessa relationer negativt. [14, 22]

Umgängesmönster kan behöva förändras allt eftersom barnet blir äldre – både för att barnets önskemål skiftar och för att förutsättningarna ändras. Vid långvariga placeringar kan exempelvis barnets behov av kontakt med vänner från den tidigare hemmiljön blekna när barnet får nya, nära relationer med jämnåriga.

Äldre barn har bättre förutsättningar att vara mer självständiga och behöver därför ges ett större inflytande över planeringen av umgänget. Utifrån barnets historia i familjen är det dock ändå bra att vara observant ifall barnet behöver stöd vid kontakten med sina föräldrar. [12, 14, 22]

Beakta om barnet har särskilda behov

Om barnet har särskilda behov behöver barnets utvecklingsmässiga styrkor och svagheter beaktas vid bedömningen av hur umgänget ska organiseras. Särskilt barn med så kallade neuropsykiatriska funktionsnedsättningar, som till exempel adhd och autismspektrumtillstånd, har ofta en ojämn utvecklingsprofil [23, 24].

Barn med intellektuell funktionsnedsättning fungerar oftast under sin kronologiska ålder rent kognitivt och tolkar därför information långsammare och/eller på ett annat sätt än andra barn. De kan behöva en umgängesordning som passar yngre barn. [14]

Barnets inställning till umgänge

Barnet har en unik kunskap om sin situation och sina behov. JO framhåller i ett beslut vikten av att ta reda på hur barnet vill att umgänget med vårdnadshavarna ska se ut och att göra barnet delaktig i planeringen. Det torde vara av avgörande betydelse för att kunna bedöma vad som i ett enskilt fall är till barnets bästa.²⁷

²⁷ Se JO:s beslut den 28 juni 2022, dnr 822-2022 och RÅ 2005 ref. 66.

Genom att barnet får framföra sin inställning om vilka som är betydelsefulla umgängespersoner, i vilken omfattning och på vilket sätt umgänget kan genomföras, så får barnet också möjlighet att behålla de relationer som barnet upplever som viktiga. Detta kan påverka barnets välbefinnande under placeringen. [5, 10] För att barn ska ha förutsättning att tala om sin syn på umgänge utifrån sina egna behov och önskemål behöver barnet först få information om orsaken till²⁸ och målet med familjehemsplaceringen, på ett sätt som barnet kan förstå. Enligt JO krävs att socialnämnden i varje enskilt ärende bedömer barnets förmåga att förstå det som barnet ska uttrycka sin åsikt om och anpassar informationen utifrån det.²⁹

Barnet har en förbehållslös rätt att uttrycka sig kring umgänget, kring vilka som barnet vill träffa och under vilka former.³⁰ JO framhåller att rätten för ett barn att komma till tals aldrig får bli en fråga bara om rutinmässiga åtgärder och procedurer. Det är angeläget att varje barn uppfattar att den enskilda socialsekreteraren tar det som barnet säger på stort allvar och att barnets åsikter och förslag är en viktig del av beslutsunderlaget.³¹

Barnet kan känna press att tillgodose föräldrars vilja

Socialtjänsten behöver också se till det sammanhang barnet befinner sig i när det uttrycker sin vilja. Barnet kan till exempel känna en press att tillgodose föräldrarnas vilja att ha umgänge eller påverkas av en oro för vilka konsekvenser barnet tror att det kan få om det säger vad det tycker. Det kan också vara svårt för ett barn att ge uttryck för eventuella negativa känslor gentemot en förälder, till exempel att barnet önskar att det inte skulle behöva träffa en förälder så ofta – eller över huvud taget. Sådana tankar kan skapa skuld och skamkänslor hos ett barn. Barnet kan också vara utsatt för påtryckningar av en förälder om att det inte ska träffa den andra föräldern. JO lyfter fram att det är viktigt att nämnden, vid bedömningen hur barnets åsikter ska användas i ärendet, tar hänsyn till barnets situation och utsatthet och beaktar att barnet kan hamna i en svår lojalitetskonflikt i förhållande till sina vårdnadshavare. Utifrån vårdnadshavarens rätt att ta del av uppgifter kan nämnden ställas inför svåra situationer när det gäller att dokumentera barnets åsikter. Men nämnden måste tillämpa det regelverk som finns och kan enligt JO inte kategoriskt avstå från att dokumentera vissa uppgifter för att undvika att en vårdnadshavare ska få del av vad barnet har berättat.³²

Barnet har ingen skyldighet att uttrycka sina åsikter

Viktigt att poängtera är att ett barn inte *måste* uttrycka sina åsikter. Barn har rätt att komma till tals men det är ingen skyldighet. Om barnet inte framför några egna åsikter, till exempel för att det inte vill eller för att det inte har ett tillräckligt utvecklat språk, så ansvarar socialtjänsten för att så långt som möjligt klarlägga barnets inställning på annat sätt.³³ Det kan till exempel vara

²⁸ Nämndens skyldighet att informera uttrycks i 7 kap 1 § Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd (SOSFS 2012:11) om socialnämndens ansvar för barn och unga i familjehem, jourhem, stödboende och hem för vård eller boende.

²⁹ Se JO:s beslut den 28 juni 2022, dnr 822-2022.

³⁰ Jämför 11 kap. 10 § SoL och 36 § LVU.

³¹ Se JO:s beslut den 28 juni 2022, dnr 822-2022.

³² Se JO:s beslut den 28 juni 2022, dnr 822-2022.

³³ Se 11 kap. 10 § andra stycket SoL och 36 § LVU.

genom att hämta in uppgifter från en företrädare för barnet eller genom dokumentation av vad barnet tidigare har framfört.

Mer om olika dilemman och avvägningar utifrån olika perspektiv, till exempel när barnets och föräldrarnas vilja inte stämmer överens, hittar du i reflektionsmaterialet *Dilemman kring placerade barns umgänge* (socialstyrelsen.se).

Mer om den rättsliga regleringen kring barns delaktighet i planeringen av umgänget hittar du i avsnittet *Beslut kring umgänge* nedan.

Erbjuda anpassat stöd för att kunna uttrycka sig

Barn med funktionsnedsättning har samma rätt som andra barn att fritt uttrycka sina åsikter. För att kunna utöva denna rättighet ska barnet erbjudas stöd som är anpassat till barnets funktionsnedsättning och ålder.³⁴ Att låta barn som har behov av särskilt stöd komma till tals och sedan göra bedömningar av deras utsagor kan ställa särskilt stora krav på socialsekreterarens kunskaper, erfarenheter och inlevelseförmåga. Socialtjänsten behöver därför ta hänsyn till om barnet har behov av exempelvis kommunikativt eller kognitivt stöd. Om barnet har kontakt med habiliteringen eller med en specialpedagog i skolan kan socialtjänsten ta del av deras erfarenheter för att underlätta samtalet med barnet. Socialtjänsten behöver dock inhämta ett samtycke till detta från barnet och/eller barnets vårdnadshavare.

Jag blir arg. Att dom inte förstår. Jag kan ju, jag vill visa det men dom ser inte (Flicka med funktionsnedsättning) [25].

Det kan också krävas extra lyhördhet och öppenhet i socialtjänstens kommunikation med barn som har en annan kulturell bakgrund – särskilt om barnet inte har svenska som förstaspråk eller inte talar svenska alls. Socialtjänsten behöver i dessa fall vara medveten om att både kulturell tillhörighet och språkförståelse kan påverka i vilken grad barnet tar emot information och uttrycker sig gällande vilka personer de vill träffa och inte.

Närmare om samtalet med barnet

Vid samtalet om umgänge kan det underlätta för barnet att använda en nätverkskarta eller liknande. Den kan vara till hjälp för att kartlägga barnets relationer till olika personer, hur betydelsefulla de är i barnets liv och på vilket sätt. Denna visualisering kan bidra till en mer nyanserad bild vilket kan medföra att barnet kan känna sig fritt att nämna fler personer i stället för att låta

³⁴ Se artikel 7 i FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning.

sig styrs av sina (eller andras) förväntningar om vilka som ”borde” vara viktiga för barnet.

Med hjälp av en sådan visualisering kan kanske samtalet komma in på vilka barnet vill ha umgänge eller kontakt med – samt varför, var, hur ofta, vad barnet vill att de ska göra tillsammans och om barnet anser att det finns särskilda förutsättningar för att ha umgänge med någon.

Här är några exempel på frågor man kan ställa till barnet (frågorna behöver anpassas till barnets ålder, behov):

- Vem eller vilka personer vill du (barnet) träffa/ha kontakt med?
- Hur ofta vill du träffa xx?
- Vad vill du helst göra tillsammans med xx?
- Var vill du träffa xx?
- Vilka regler tycker du ska gälla/ hur behöver det vara ordnat för att du ska känna dig trygg/bekväm när du ska träffa xx?

Även ett mycket litet barn har rätt att bli hört och respekterat. Det kan vara bra att vända sig även till det späda barnet och att – åtminstone till viss del – prata direkt med det. Barn förstår vad andra säger långt innan de själva kan tala och uttrycka sig. Även för det minsta barnet finns det därför anledning att berätta och förklara saker. Samtidigt är det viktigt att vara lyhörd för vad barnet klarar av i form av direkt uppmärksamhet från en person som barnet inte känner, så att man inte skrämmer barnet.

Ett spädbarn har också förmåga att uttrycka både känslor och vilja. Genom sin röst, sin mimik och sitt kroppsspråk försöker spädbarnet få uppmärksamhet och förmedla vad det vill och behöver. [26] Trots att detta inte går att jämföra med ett äldre barns förmåga att ”uttrycka en åsikt” så är det viktigt att man tar hänsyn till känslor som barn i alla åldrar förmedlar – även om det sker på andra sätt än med ord.

Mer om att samtala med barn i olika kontexter hittar du i Socialstyrelsens kunskapsstöd *Att samtala med barn* [27].

Barnets relationer

Barnet behöver ges möjlighet att upprätthålla betydelsefulla relationer. Om ett barn mister en nära relation så kan det göra det svårare för barnet att våga investera känslomässigt i nya relationer [28]. Det är därför viktigt att kartlägga barnets relationer och anknytning till sina föräldrar och andra närstående [2, 5, 7, 18].

Relationen till föräldrarna skiftar

Styrkan i barnets relation till en förälder kan variera, liksom kvaliteten och graden av känslomässig närhet. Barnets relation till föräldrarna kan även variera beroende på hur lång tid barnet har bott tillsammans med dem. [28]

Dessutom kan barnets relation till och behov av en förälder variera över tid.

Ett barns anknytning till personer i sin närhet är en överlevnadsmekanism som gör att ett barn kan känna sig tryggt även när fara hotar. Därför skapar i stort sett alla barn någon form av anknytning till olika personer i sin närhet.

Alla anknytningsrelationer är dock inte trygga. Ett barn vars förälder ömsom stått för omvårdnad och trygghet, ömsom utgjort själva faran och skapat otrygghet, kan ha utvecklat en så kallad ”desorganiserad anknytning” till den föräldern. [29] Men även en otrygg anknytning är dock i regel ett starkt band. Och en längre tids frånvaro från en viktig anknytningsperson kan skapa en känsla av otrygghet och förlust hos barnet [12].

Enligt en svensk studie kan barn till mammor med lindrig utvecklingsstörning³⁵ mycket väl ha trygga anknytningsrepresentationer [30]. Likaledes kan en del av dessa mödrar svara tillräckligt bra (lyhört) på barnets behov och signaler. Enligt studien tycks mödrarnas kognitiva förmågor inte ha något samband med deras barns anknytning. Men om mammorna själva har varit med om omfattande vanvård som barn blir de påtagligt mindre lyhörda vilket kan göra deras barn mer otrygga. [31]

Ungdomar har mer kontakt med sina mammor

Av forskning framgår att ungdomar i samhällsvård har mer kontakt med sina mammor än pappor [10, 16, 32, 33]. Enligt en svensk studie kan detta bland annat bero på ungdomarnas egen önskan, att pappan är mindre engagerad i barnet än vad mamman är eller att pappan har egna problem som hindrar honom från att hålla kontakt. Men det skulle också kunna tolkas som att socialtjänsten eller vårdmiljöerna är ”mödrainriktade” och inte betraktar papporna som lika viktiga. [10]

Det finns andra familjekonstellationer än den heteronormativa kärnfamiljen

Socialstyrelsen har tagit fram ett utbildningsmaterial för att öka normmedvetenheten och kunskapen om hbtq³⁶-personer inom socialtjänsten. Utbildningen visar bland annat på vikten av att synliggöra att det finns andra familjekonstellationer än den heteronormativa kärnfamiljen. Det är viktigt att vara medveten om dessa normer för att bekräfta barnets livssituation och för att barnet ska ha möjlighet att hålla kontakt med alla familjemedlemmar som står barnet nära.

³⁵ Begreppen utvecklingsstörning och intellektuell funktionsnedsättning (IF) är synonyma, men organisationer och myndigheter går mer och mer över till att använda begreppet IF. Att det finns två begrepp beror på att det finns två olika diagnostiska system, ICD-10 samt DSM-5. Det är båda system för statistisk klassifikation med diagnoskoder för att gruppera sjukdomar. Det finns vissa språkliga skillnader mellan de två systemen. Begreppet intellektuell funktionsnedsättning finns i DSM 5, men begreppet utvecklingsstörning används i den svenska översättningen av ICD 10. Ordet utvecklingsstörning finns också som begrepp i lagstiftning och inom hälso- och sjukvården. Intellektuell funktionsnedsättning brukar delas in i tre olika nivåer. Lindrig, måttlig och grav intellektuell funktionsnedsättning.

³⁶ Paraplybegreppet hbtq står för homosexuella, bisexuella, transpersoner och personer med queera uttryck och identiteter. H och B handlar om sexualitet eller sexuell läggning och T handlar om könsidentitet och könsuttryck. Q kan handla om både sexualitet, identitet och uttryck.

För mer information se *Att synliggöra normer i socialtjänsten - med ett hbtq-perspektiv* på kunskapsguiden.se.

När föräldern är frihetsberövad

Många barn och unga både mår bra av, vill och behöver hålla kontakten med en förälder som är frihetsberövad. Besök i fängelset kan visserligen väcka stress och osäkerhet hos ett barn – men bristen på kontakt med en förälder kan vara ännu mer problematisk [34-36]. Här behöver avståndet till kriminalvårdsanstalten också vägas in, då resorna kan bli belastande för barnet om avståndet är långt. I dessa fall kan föräldrakontakten behöva ordnas på något annat sätt. Vissa anstalter har besökslägenheter för att barn ska kunna träffa sin förälder under en längre sammanhängande tid.

Barn kan ha nära relationer till andra personer än föräldrar

Det är angeläget att ha en vid definition av vad som är en "familj" så att man inte exkluderar barnets viktiga relationer med exempelvis syskon, far- och morföräldrar, mostrar, farbröder, kusiner med flera [7, 8, 37]. Barnet kan även ha nära relationer till andra personer som funnits i dess närhet vid tidigare placeringar [5] (till exempel fostersyskon) eller i andra familjekonstellationer (exempelvis styvsyskon eller styvföräldrar).

I ett socialt nätverk kan en enskild person ha en speciell position om denna känner många i nätverket och fungerar som en sammanhållande länk. Intervjuade barn berättar att när de besöker en närstående kan det i vissa fall öppna upp för kontakt med fler personer i nätverket. Det kan därför vara bra att identifiera om det finns någon sådan person i barnets nätverk.³⁷

Om barnets föräldrar är frånvarande och/eller inte har förmåga att ge barnet stöd kan barnets relation till syskon och andra närstående utgöra ett mycket betydelsefullt stöd när placeringen upphör och barnet ska klara sig på egen hand [2, 5, 16, 38-40].

Nämnden kan behöva hjälpa barnet att återupprätta relationer som av någon anledning brutits. Justitieombudsmannen (JO) har i ett sådant ärende framhållit att det utifrån de anteckningar som fanns i det aktuella ärendet låg nära till hands att anta att socialnämnden i en kommun varit alltför passiv när det gällde att verka för en bättre kontakt mellan en LVU-placerad pojke och hans morföräldrar. Familjehemmet hade inte kunnat förmå pojken att samtala med morföräldrarna per telefon. Nämnden borde, enligt JO, ha klargjort orsaken och övervägt olika åtgärder för att komma tillrätta med situationen. Huvudprincipen är att barnets umgänge med sitt nätverk ska upprätthållas och stärkas. Det avgörande ska dock vara barnets bästa och ändamålet med vården.³⁸

³⁷ Bergman, A, Sandahl, C. Umgänge ur barnens perspektiv: erfarenheter av kontakt med anhöriga för barn som bor i familjehem: FoU Södertörns skriftserie nr 175/20.

³⁸ Se JO dnr 3154-2007.

Kontakt med syskon kan vara särskilt betydelsefullt

Visst har man kanske inte världens bästa relation med dem, men ändå så vill man ju träffa dem för de tillhör ju familjen. Och de har ju varit med en typ hela ens liv (en familjehemsplacerad ungdom som berättar om saknaden av sina syskon) [3].

Barnets kontakt med syskon kan vara särskilt betydelsefull. Syskon kan i många fall ge barnet både stöd, kärlek och en livslång viktig relation. Syskonkontakt kan också skapa kontinuitet i en instabil situation. Studier visar att många placerade barn vill ha ännu mer kontakt med sina syskon än vad de har. Om syskonkontakten av någon orsak avbryts under en familjehemsplacering så kan syskonrelationen bli svår att återupprätta i vuxen ålder – när den skulle kunna vara en stor tillgång. [10, 11, 37, 41]

Respekten för familjelivet enligt Europakonventionen³⁹ gäller även barns umgängesrätt med sina syskon enligt Europadomstolen, som i en dom har utgått ifrån att minderåriga syskon har rätt till umgänge med varandra.⁴⁰

Möjlighet att behålla kontakten med sitt kulturella ursprung
Många barn med annan kulturell bakgrund än svensk kommer från samhällen där släkttillhörighet har stor betydelse. En bruten kontakt med släktgemenskapen kan i värsta fall leda till isolering och vilsenhet i vuxen ålder.⁴¹ Vid planering av umgänget kan det exempelvis vara viktigt att uppmärksamma om umgänget behöver förläggas till viktiga högtider eller andra tillfällen då familjen, släkten och närstående samlas.

Det finns ett särskilt ansvar för samhället att främja etniska, språkliga och religiösa minoriteters möjlighet att behålla och utveckla sin kultur i Sverige. Likaså ska samhället främja de nationella minoriteternas möjlighet att behålla och utveckla sin kultur.⁴² Barns utveckling av en kulturell identitet och användning av det egna minoritetsspråket ska främjas särskilt.⁴³

JO har uttalat att socialtjänsten bör ha som utgångspunkt att barnet ska få behålla kontakten med sitt kulturella ursprung vid en placering.⁴⁴ Ansvaret för att ett barn ska kunna behålla och utveckla både sin kultur och sitt eventuella förstaspråk kan inte enbart läggas på föräldrarna vid umgänget. Även socialnämnden har ett ansvar för att placerade barn ska kunna behålla kontakten med sitt kulturella ursprung, särskilt ifall barnet inte har ett tätt umgänge med föräldrarna. Enligt JO kan nämnden ge stöd på olika sätt, till exempel genom att socialsekreteraren pratar med barnet om dess identitet och ursprung eller genom att ge familjehemmet ökad kunskap om kulturen i fråga

³⁹ Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (Europakonventionen)

⁴⁰ Se Rättsfall i Europadomstolen 1988: Olsson mot Sverige, dom 1988-03-24 och Mattsson, T (2006) s.175.

⁴¹ Prop. 1989/90:28 s.73.

⁴² Se 1 kap. 2 § sjätte stycket regeringsformen, RF.

⁴³ 4 § andra stycket andra meningen lagen (2009:724) om nationella minoriteter och minoritetsspråk.

⁴⁴ Se JO 2017/18 s. 444.

och dess historia. Nämnden har även möjlighet att bevilja en insats i form av en kontaktperson med särskild kompetens inom området.

Föräldrarnas inställning

Föräldrarnas inställning till umgänget är en viktig faktor. Om föräldrarna är positivt inställda och det finns ett bra samarbete kring umgänget ökar förutsättningarna för att barnet kan upprätthålla kontakten och att placeringen blir mer stabil [7]. Det kan vara betydelsefullt för föräldrarna att få lämna synpunkter på vilka vardagliga rutiner, till exempel arbetstider, resmöjligheter, högtider, traditioner eller återkommande händelser som föräldrarna anser att det är viktigt att ta hänsyn till i planeringen. Det är också viktigt att ta reda på om föräldrarna vill ha någon typ av stöd för att kontakten med barnet ska bli så bra som möjligt [42].

Om föräldrarna vill ha umgänge men är negativa till placeringen så kan umgänget vara förknippat med risker för barnet. Bland annat kan det finnas risk för att föräldrarna underminerar barnets relation till familjehemmet – eller förstör placeringen i sin helhet [12, 43]. Om barnet är omhändertaget enligt LVU och det är nödvändigt med hänsyn till ändamålet med vården, kan det finnas skäl för socialnämnden att begränsa umgänget om det finns risk för att föräldrarna griper in i vården på ett sätt som inte är bra för barnet.

Mer om förutsättningar för att fatta beslut om umgängesbegränsningar hittar du i avsnittet *Beslut kring umgänge* nedan.

Om föräldern inte visar intresse

Socialtjänsten har ett särskilt ansvar för att få till stånd en kontakt mellan föräldern och det placerade barnet om föräldern inte själv visar intresse för att träffa barnet.⁴⁵ Nämnden kan till exempel inte slå sig till ro med att den inte känner till adressen till en förälder utan i så fall försöka ta reda på den.⁴⁶ Att få en frånvarande förälder att blir mer engagerad i sitt barn ökar både sannolikheten för att placeringen blir mer stabil och att barnet mår bättre. Att engagera båda föräldrarna behöver därför på ett systematiskt sätt integreras i arbetet – såvida det är till barnets bästa. [44]

Familjehemmets inställning

Det är större sannolikhet att barnet kommer ha glädje av umgänget med föräldrarna om familjehemmet dels har en positiv inställning till umgänget, dels visar förståelse för barnets bakgrund [2, 5, 45]. Om familjehemmet ser värdet av att barnet fortlöpande har kontakt med sin biologiska familj och värdesätter den roll som föräldern fortfarande har i barnets liv, kan det göra det möjligt för barnet att införliva sina olika upplevelser av familjerna till en helhet [8].

⁴⁵ Se prop. 1989/90:28 s. 115.

⁴⁶ Se JO 2005/06 s. 265.

Placeringar hos anhöriga eller närstående ger ofta barnet möjlighet till oavbrutna relationer med både föräldrar, syskon och övrigt nätverk samt ett upprätthållande av den egna kulturen och identiteten [46]. Dessa hem kan också ha ett högre engagemang för att barnet ska kunna upprätthålla umgänget [5]. Men i vissa fall kan det finnas konflikter i nätverket som kan medföra att barnet känner stress och/eller hamnar i en lojalitetskonflikt. Socialtjänsten behöver därför vara uppmärksam på om det finns familjedispyter eller komplicerad familjedynamik som skulle kunna påverka barnet vid umgänge. [5, 46]

Eventuella risker som kan finnas kring umgänget

Risker vid umgänge kan bland annat finnas om en förälder eller annan umgängespersion har en svår psykisk sjukdom, ett aktivt missbruk eller om det tidigare förekommit våld i familjen. Det finns dessutom en överlappning mellan dessa problem som alla allvarligt kan påverka föräldraförmågan. [47]

Det är viktigt att inte enbart se till risker för barnets framtida hälsa och utveckling, utan även uppmärksamma barnets välbefinnande ”här och nu”. Barnet kan ha påverkats negativt av problem i familjen under lång tid innan placeringen. Dessutom kan föräldrarnas problematik förvärras ytterligare av den kris som en familjehemsplacering kan utlösa. När barnet ska träffa sina föräldrar vid umgänget riskerar barnet att återigen konfronteras med just de problem som placeringen är tänkt att skydda barnet från.

Det är det enskilda barnets individuella behov som behöver stå i förgrunden. I sammanhanget är det viktigt att ta hänsyn till att en del barn både är mer känsliga och mer sårbara än andra – i synnerhet om de farit illa tidigare.

Föräldrarnas förmåga till umgänge har betydelse

Föräldrarnas förmåga att ge barnet grundläggande omsorg, stimulans och vägledning, känslomässig tillgänglighet och säkerhet har på såväl kort som på lång sikt betydelse för barnets välmående och utveckling. Omvänt kan brist på dessa förmågor i sig utgöra en risk för barnet, inte minst vid umgängessituationer.

Det är viktigt att klargöra vilka förmågor som föräldrarna faktiskt har att ta hand om barnet under umgänget och vad som begränsar deras förmåga. Därefter behöver man överväga vilka stödinsatser de kan behöva för att kunna övervinna sina begränsningar i föräldrarollen. Det kan finnas mycket att vinna på att skapa en allians med föräldrarna kring barnets behov, även om föräldrarna har svårigheter. Det kan göra det möjligt att – i samarbete med dem – skapa rutiner och stöd för ett tryggt umgänge på en nivå som de klarar av. [17]

Mer om föräldrarnas förmåga hittar du i BBIC.

Mer om stöd till föräldrar med kognitiva svårigheter kring umgänget hittar du i *bilaga 4*.

Missbruk och psykisk sjukdom kan påverka föräldraförmågan

En förälder med missbruks- eller beroendeproblem kan bli mindre känslomässigt tillgänglig, mindre lyhörd, kanske avvisande, mer inkonsekvent och lättretlig. En förälder med ett aktivt missbruk kan vid umgänget brista i sin föräldraförmåga och då utsätta barnet för fara. Dessutom kan tidigare erfarenheter av skrämmande situationer bidra till att barnet känner obehag vid umgänge med en förälder.

Psykisk sjukdom eller personlighetsstörning kan medföra svårigheter som påverkar en persons föräldraförmåga, lyhördhet och relation till sitt barn. En psykiskt sjuk förälder kan ha beteenden och reaktioner som för ett barn kan vara både svårbegripliga, skrämmande och oförutsägbara.

I familjer med både missbruk och psykisk sjukdom är det vanligare med våld än i andra familjer. Föräldrars depression och svårigheter med impuls-kontroll är riskfaktorer som kan kopplas till våld mot barn [50]. I en nationell kartläggning av barns våldsutsatthet var de barn som varit utsatta för försum-melse även mest utsatta för andra former av barnmisshandel [47]. Barn som levde med missbruk i familjen var utsatta för våld i större utsträckning än öv-riga.⁴⁷

Om föräldern har så pass omfattande problem att umgänget inte kommer ge stöd i barnets utveckling kan det finnas skäl att begränsa umgänget.

I vissa fall kan det bli aktuellt att uppmana föräldern att lämna drogtest. Resultatet av drogtesten blir då en del i socialnämndens underlag inför be-dömning av hur umgänget bör utformas.⁴⁸

Mer om drogtest hittar du i du i avsnittet *Beslut kring umgänge nedan*.

Hot, våld och sexuella övergrepp innebär risker

Det är tydligt att det kan finnas risker vid umgänget ifall ett barn varit utsatt för övergrepp, misshandel och försummelse före familjehemsplaceringen [2, 5]. Barnet kan även bli utsatt för verbala påtryckningar eller mer subtila ges-ter, miner eller blickar i syfte att påverka barnet. Av en svensk avhandling framgår att barn som avslöjat våld i hög grad utsätts för press, hot, förne-kande och skuldbeläggande från närstående [51].

Övergrepp behöver dock inte vara direkt riktade mot ett barn för att vara skadliga. Att tvingas se eller höra våld i hemmet innebär också en risk för barnets psykiska hälsa [52]. Omkring 40–60 procent av de barn som upplevt våld i hemmet beräknas utveckla allvarliga psykiska problem som följd av detta [53], och ungefär en fjärdedel beräknas utveckla posttraumatiskt stressyndrom (PTSD) [54].

⁴⁷ Ytterligare opublicerade bearbetningar av data från studien "Våld mot barn" (2016).

⁴⁸ Se 32 a och c §§ LVU samt prop. 2021/22:178 s. 86 f.

HBTQ-personer har en särskild sårbarhet

I fråga om våld och förtryck i familjen har unga hbtq-personer en särskild sårbarhet. Det är viktigt att uppmärksamma att unga hbtq-personer kan utsättas för hot och/eller våld av sin familj på grund av sin sexuella läggning, könsuttryck eller könsidentitet. [55]

Att beakta vid hedersrelaterat våld

”Att individer har kontakt med sin familj innebär inte att de kan erbjuda det behov som individen har. Under denna period behöver man insatser för att orka stå emot familjens krav. Att ha kontakt med familjen innebär inte heller att man vill flytta hem igen. Man försöker hitta en balans mellan att ha kontakt med familjen och få rätten att leva ett självständigt liv” (ung kvinna som varit placerad) [56].

Det finns särskilda risker att beakta när barnet har varit utsatt för hedersrelaterat våld. Hedersrelaterat våld har en kollektiv karaktär, det vill säga att det kan vara ett flertal förövare från både familj och släkt. Våldet kan således vara sanktionerat eller pådrivet av familjemedlemmar eller släktingar som inte direkt medverkat i att utöva våld. [57, 58] Det är centralt att inte underskatta risken för att barnet kommer att utsättas för ytterligare våld. Eftersom en hotbild snabbt kan förändras så kan upprepade bedömningar av denna risk behöva göras, både i en akut situation och sedan på nytt – en gång eller flera. [56, 57]

Många unga som brutit kontakten med sin familj känner skam, till exempel för att de skulle ha satt sina egna intressen före kollektivets eller ha dragit skam och vanära över sin familj. Skammen kan också handla om att man genom uppbrottet har försatt andra familjemedlemmar i fara. En uppbrottsprocess innehåller ofta ambivalens hos personen som är utsatt för våld, inte minst i fråga om att lämna den eller dem som utövar våldet eller att stanna kvar. [57] För vissa kan press, hot och våld från närstående som reaktion på deras uppbrott leda till att de återvänder utan att det är tydligt om risken har ökat eller minskat för den unga/unge. [56]

Kvinnors nätverk – Linnamottagningen har lång erfarenhet av att arbeta med familjer i hederskontext. De framhåller att föräldrar i familjer, där ett barn eller en ung person (nedan kallad ”den unge”) har omhändertagits på grund av hedersrelaterat våld eller själv har lämnat hemmet, inte alltid är motiverade att förändra sin inställning till de hedersrelaterade normer som de lever efter på det sätt som skulle krävas för att respektera den unges frihet och rättigheter [59]. Det kan enligt Linnamottagningen vara förödande för den unges psykiska återhämtning ifall man tidigt i processen går in och uttalar att man vill arbeta för någon form av kontakt mellan den unge och föräldrarna. När man ger den unge en signal om att samhället vill arbeta för ett närmande till föräldrarna, oavsett vad de har utsatt den unge för, kan det leda till att den unge fortsättningsvis inte litar på att den kommer att bli skyddad. Om den unge blir osäker på huruvida samhället kan ge skydd finns risk för att denne

inte orkar hålla ut i sin strävan efter att bryta upp från våld och förtryck – och i stället ger upp och återvänder hem. I situationer där den unge själv vill ha kontakt med sina föräldrar är det viktigt att bistå vid mötet med föräldrarna för att ge skydd. [59]

En annan av Linnamottagningens erfarenheter är att den unge efter uppbrottet från sin familj snabbt behöver få hjälp att träffa nya, trygga och känslomässigt tillgängliga personer som den unge kan skapa känslomässiga band till. Annars riskerar den akuta bristen på trygghet och tillhörighet att leda till att den unge återvänder hem. [59]

Barn och unga som omhändertagits på grund av hedersrelaterat våld kan uppleva att socialtjänsten utövar påtryckningar för att få dem att vilja prata med eller träffa sina föräldrar trots att de absolut inte vill. I dessa situationer behöver man ta hänsyn till barnets eller den unges uppfattning och vilja.⁴⁹

Mer om hedersrelaterat våld och förtryck finns på kunskapsguiden.se

Om du är yrkesverksam eller arbetar ideellt och behöver råd och konsultation i situationer där barn eller vuxna är utsatta eller som du misstänker riskerar att utsättas för hedersrelaterat förtryck, våld, barnäktenskap, tvångsäktenskap eller könsstympning kan du ringa den nationella stödtelefonen. Telefonnummer: 010-223 57 60.

Konflikter mellan vuxna kan påverka barnet negativt

Långvariga och starka konflikter, till exempel mellan föräldrar och familjehem, vilka upplevs som potentiellt farliga av barnet, kan påverka barnet negativt. Om konflikterna dessutom rör barnet kan detta medföra att barnet upplever skuld, skam och ångest. [14]

I vissa fall kan umgängespersoner och familjehem ha olika värderingar, till exempel gällande religion eller kultur, vilket också kan leda till konflikt. I dessa fall är det viktigt att socialtjänsten gör en bedömning av hur stor betydelse de olika värderingarna och själva konflikten i sig har för barnet. I vissa fall kan ett barn förhålla sig till skillnader utan att det påverkar barnet negativt, medan det i andra fall kan tvinga in barnet i en svårhanterlig valsituation. För barnets skull behöver man försöka lösa uppkomna konflikter så snart som möjligt. I annat fall behöver andra lösningar diskuteras för att konflikterna ska upphöra. I något fall kan man till exempel behöva överväga att begränsa eller övervaka umgänget. [14]

Personer i föräldrarnas nätverk kan utgöra en risk

Det är viktigt att även uppmärksamma andra personer som föräldern bor eller umgås med, inklusive den andre föräldern, om denne har bedömts som olämplig för barnet att umgås med [12]. I flera fall har moderns sambo, eller andra män som modern har umgått med, definierats som en risk för barnet [60].

⁴⁹ Se SOU 2015:71 s. 231.

Man behöver också uppmärksamma risken för att barnet råkar möta den förälder som barnet inte vill eller ska träffa i samband med något annat umgänge – exempelvis med barnets mor- eller farföräldrar.

Mer om forskning kring olika risk- och skyddsfaktorer för barn som far illa hittar du i *Riskbedömning i utredningar om vårdnad, boende och umgänge. Ett stöd för familjerättens handläggning* [61]. Sammanställningen av forskningen är ordnad utifrån de riskområden som är omnämnda kring umgänge som reglerats enligt föräldrabalken, vilka i vissa fall kan vara samma riskområden som vid umgänge när ett barn är placerat i familjehem.

Samlad bedömning

I det här avsnittet kan du läsa om:

- att väga samman faktorer
- att umgänget behöver vara till stöd för barnet
- vikten av att kommunicera bedömningen
- när barn inte kan träffa sina föräldrar.

Nedan beskrivs allmänna utgångspunkter kring själva bedömningen. Socialtjänsten behöver självklart också samarbeta med vårdnadshavare och barn kring själva planeringen vilket beskrivs närmare i kommande avsnitt.

Väga samman faktorer

När socialtjänsten haft kontakt med alla berörda så behöver man göra en analys av det insamlade underlaget för att komma fram till hur själva umgänget ska utformas.

Även om det finns ett tydligt regelverk som syftar till att säkerställa barnets umgänge – och även om forskningen framhåller att vissa faktorer har betydelse för bedömningen – går analysen inte att standardisera. För att kunna göra en bedömning behöver en mängd olika faktorer vägas samman utifrån det enskilda barnets situation och behov. Det går inte att dra några generella slutsatser om hur dessa faktorer samverkar med varandra för placerade barn i allmänhet. [2, 5, 17] Det går heller inte att föreslå en viss modell för umgänge som skulle fungera för de flesta barn.

Utredningen om tvångsvård för barn och unga⁵⁰ framhåller att komplexa bedömningar med långtgående konsekvenser inte får vara ett resultat av enskild socialsekreterares överväganden. I organisationen måste det finnas tillgång till såväl erfarna kollegor och chefer som juridiskt och psykosocialt stöd. Utredningen anser också att det måste finnas tillgång till extern handledning och upparbetade kontakter med andra verksamheter som vid behov kan medverka i bedömningarna.

Viktigt med gemensamt synsätt i kommunen

Många kommuner och stadsdelar är uppdelade i olika enheter där man gör en initial bedömning av umgänget på en enhet och flyttar över ärendet till en an-

⁵⁰ Se SOU 2015:71 s. 557.

nan enhet när beslutet om vård är fattat. Handläggare från ett flertal kommuner beskriver att bedömningarna kring umgänge kan skilja sig åt i de olika enheterna [62]. Att det kan bli olika bedömningar i en och samma kommun kan få negativa konsekvenser för barnet och äventyra rättssäkerheten för involverade parter. Ifall bedömningen görs på olika enheter är det viktigt att kommunen ser till att det finns förutsättningar för såväl ett gemensamt synsätt som ett samarbete kring planeringen av umgänget.

Umgänget – ett stöd i barnets utveckling

På ett sammanfattande sätt kan man säga att umgänge inte har något eget syfte. Umgänget behöver utformas så att det blir en resurs för barnet och ett stöd i barnets utveckling [17, 28]. Det är viktigt att umgänget är säkert för barnet, planeras utifrån barnets perspektiv och upplevelser [2] samt har barnets hälsa och välmående i fokus [2, 12].

Följande övergripande fråga kan möjligen ge stöd i bedömningen av umgänge med föräldern eller en annan närstående [22]:

Kommer kontakten med just denna person – med den frekvensen, på den platsen och med eller utan stödperson att:

- förbättra eller försämra barnets välbefinnande, utveckling, självkänsla, identitet samt möjlighet att acceptera sin bakgrund?
- gynna eller begränsa barnets möjlighet att träffa vänner och ha fritidsintressen?

Om ett barn har relationer till många personer som det ska träffa vid olika tillfällen är det dessutom viktigt att göra en samlad bedömning av vad barnet kommer att orka och hinna med. Barnet behöver både stabilitet i rutiner och tillräcklig, sammanhängande tid med det nya familjehemmet. [14]

Respektera om barnet inte vill träffa sina föräldrar

I den samlade bedömningen behöver barnets åsikter vägas in.

Det är av stor betydelse att man respekterar barnets vilja om det inte vill träffa sina föräldrar, eftersom det alltid finns skäl för ett sådant ställningstagande [10, 17, 63]. Grunden för barnets ovilja till umgänge kan dock behöva diskuteras sakligt med barnet – men utan att man försöker övertala eller utöva någon form av påtryckning på barnet.

Mer om den rättsliga regleringen kring barns delaktighet i planeringen av umgänget hittar du i avsnittet *Beslut kring umgänge* nedan.

Trygghet och säkerhet måste vägas in

Vid bedömningen av hur umgänget ska utformas är det viktigt att barnets behov av trygghet och säkerhet vägs mot barnets rätt att ha kontakt med sina föräldrar och andra närstående.

Ett barn har en absolut rätt att inte bli utsatt för våld, övergrepp eller annan kränkande behandling.⁵¹ Barnet behöver därför skyddas från kontakter som kan innebära risker för barnet, till exempel risk för sexuella övergrepp, hot eller våld [43]. Skydd från fortsatt utsatthet är det viktigaste stödet för ett barn som antingen själv har utsatts för våld eller som har bevittnat våld mot en av sina föräldrar [52]. Barnet behöver även skyddas från att bli utsatt för verbala påtryckningar eller mer subtila gester, miner eller blickar i syfte att påverka barnet.

Om umgänget ska vara till barnets bästa är det grundläggande att barnet känner trygghet i samband med det. Även om man kan anta att det inte finns risk för övergrepp eller andra farliga handlingar som skulle kräva ett ingripande så kan barnet känna sig otryggt, exempelvis om umgänget sker i den tidigare hemmiljön som i sig kan vara förknippat med obehagliga minnen. På samma sätt kan barn känna rädsla och oro inför ett möte med en förälder även om denne med framgång börjat få behandling för sitt missbruk, sin våldsbenägenhet eller sin psykiska ohälsa. För att barnet ska kunna garanteras en trygg och säker miljö vid umgänget behöver socialnämnden i vissa fall kontrollera om en vårdnadshavare eller förälder är eller har varit påverkad av bland annat alkohol eller narkotika inför umgänge. Socialnämnden får i sådana fall uppmana föräldern att lämna drogtest.⁵²

Mer om skäl för beslut om drogtest hittar du i avsnittet *Beslut kring umgänge* nedan.

Barnet kan ha behov av att ställa frågor till föräldern

I vissa fall kan ett barn ändå vilja träffa en förälder som på något sätt utsatt barnet. Barnet kan exempelvis ha behov av att ställa frågor till föräldern. Om socialtjänsten i ett sådant fall bedömer att umgänget är till barnets bästa så är det viktigt att umgänget anordnas på ett sådant sätt att barnet kan känna sig så tryggt och säkert som möjligt, till exempel genom att ha uppsikt över umgänget. Det är mycket viktigt att barnet får hjälp att förbereda sig inför mötet med föräldern och dessutom har möjlighet att få stöd efter mötet. [2, 12, 14, 43]. Om barnet under trygga former kan träffa en förälder som tidigare varit skrämmande kan det finnas möjlighet att barnets otäcka minnen mildras eller ersätts av nya och bättre [64].

⁵¹ Se prop. 2005/06:99 Nya vårdnadsregler s 42 och 85 samt barnkonventionen artikel 19.

⁵² Se 32 a § LVU och prop. 2021/22:178 s 21 och 76.

Barnets behov styr platsen för umgänget

Utgångspunkten för valet av plats är vilka behov som det enskilda barnet har [2]. Var umgänget ska genomföras påverkas även av den långsiktiga planeringen. Om målet med vården är att barn och föräldrar ska återförenas så är det av vikt att pröva möjligheten till umgänge i föräldrarnas bostad.⁵³

Om barnet behöver resa långt för att kunna träffa sina föräldrar eller andra närstående behöver socialtjänsten göra en bedömning av vad barnet klarar av utifrån dess ålder och mognad. Hur ofta resorna ska genomföras och hur lång restiden kommer att vara har betydelse för bedömningen. Ifall transportsträckan i sig riskerar att bli allt för ansträngande för barnet behöver umgänget planeras på ett annat sätt. [14]

Planera innehåll utifrån syftet med kontakten

Vad som ska ske under umgängestillfället, till exempel i form av aktiviteter, behöver planeras både utifrån det specifika barnets behov, barnets önskemål och utifrån umgängespersonens förutsättningar och förmågor. För att umgänget ska bli meningsfullt för barnet behöver utformningen av själva umgängestillfället hänga ihop med syftet med kontakten. [17]

Korta besök kan i vissa fall upplevas som mindre meningsfulla, särskilt om barnet eller umgängespersonen har haft en lång resa till mötesplatsen. Då kan besöket ”kosta mer än det smakar”.⁵⁴ För personer som har svårt med uthållighet eller koncentrationsförmåga kan däremot korta besök vara att föredra. Ett välplanerat besök, som avslutats medan allt fungerar bra, kan ge en positiv minnesbild. Drar man ut på besöket kan det vändas till det motsatta.

Uppmärksamma barnets kontakt via telefon och internet

Många barn håller gärna kontakten med närstående via mejl, telefon eller sociala medier, särskilt med syskon [5]. Vissa barn upplever att sms eller telefonsamtal gör det lättare att hålla kontakten med familjen. Andra barn upplever att det snarare medför problem, till exempel ifall föräldrar hör av sig när som helst på dygnet eller inte svarar när barnet försöker kontakta dem [65].

Med andra ord kan telefoni och internet vara både en möjlighet och ett hinder för att utveckla en bra kontakt. Det sistnämnda gäller särskilt om det finns risk för att föräldrarna behandlar barnet illa [5]. Barnets behov av kontakt via telefon eller internet behöver därför uppmärksammas och diskuteras i samband med planeringen av umgänget – inte lämnas till barnet ensamt att hantera. Det är viktigt att planeringen utgår från

- vad barnet vill
- barnets relation till aktuell person
- det sammanhang som barnet kommer ifrån
- hur barnet självt kan hantera kontakten med personen i fråga
- om det finns några risker förknippade med kontakten.

Barnet kan också behöva hjälp med strategier för att hantera eventuella svårigheter som kan uppstå i kontakten (till exempel hur barnet kan avsluta ett

⁵³ Se RÅ 1999 not 124.

⁵⁴ Åsikter framförda av representanter från socialtjänsten i sju olika kommuner i en workshop den 15 nov 2017.

jobbigt telefonsamtal eller vem det ska vända sig till om det behöver hjälp). [5, 65]

Förmedla bedömningen

Det är av central betydelse att socialtjänsten förmedlar bedömningen av hur umgänget ska utformas och vad bedömningen grundar sig på till både barn och vårdnadshavare. Vartefter barnets förståelse utvecklas eller ifall situationen förändras kan barnet behöva upprepad eller ny information. Enligt JO behöver man ta hänsyn till barnets ålder och mognad och ha en stor lyhördhet när man lämnar informationen. JO trycker på barnets rätt till information. Att barnet får den information som krävs för att kunna sätta sig in i frågan är en viktig förutsättning för att ge barnet en möjlighet att vara delaktig, komma till tals och kunna framföra sin åsikt.⁵⁵

Om bedömningen är att barnet inte bör ha någon kontakt med en förälder (eller annan närstående) på grund av att kontakten kan vara skadlig, så behöver barnet få en förklaring som är anpassad både efter barnets ålder och efter förmåga att förstå [5].

När barnet inte kan träffa sina föräldrar

Nämnden har en skyldighet att utforma vården på så sätt att den främjar både barnets samhörighet med anhöriga och andra närstående samt barnets kontakt med hemmiljön. Detta gäller även i de situationer då barnet inte kan ha umgänge.⁵⁶ Om barnet av någon anledning inte har möjlighet träffa en förälder under en viss period behöver detta inte utesluta att barnet kan börja träffa föräldern igen lite längre fram.

Bedömningen beror bland annat på

- hur föräldern och barnet har utvecklats
- om barnet kan hantera den känslomässiga anspänning som kontakt med en förälder kan innebära
- om barnet kan känna sig tryggt och säkert vid umgängestillfällena. [12, 43]

Hjälpa barnet att minnas

Om ett barn av någon anledning inte kan ha någon kontakt med sina föräldrar eller närstående så kan det vara bra att hjälpa barnet att skapa eller behålla en minnesbild av dem via lek eller samtal, till exempel med stöd av fotografier [17].

⁵⁵ Se JO:s beslut den 28 juni 2022, dnr 822-2022.

⁵⁶ Se JO 6178-2015.

Ge ensamkommande barn stöd att hålla kontakt

Våra familjer har problem där nere och det är eländigt och krig där nere, så varje dag händer det något, så vi vet inte vad som händer och det är det som stör oss jättemycket (ensamkommande barn)[66].

Det kan vara betydande för ensamkommande barns hälsa och välbefinnande att ha kvar kontakten med eventuella kvarlevande föräldrar och släktingar – var de än befinner sig i världen. Transnationella relationer fungerar som ett viktigt nätverk under ett barns socialisation och etablering i Sverige. [67]

Ensamkommande barn söker ofta kontakt med sina landsmän i Sverige den första tiden, bland annat för att känna trygghet, tillhörighet och samförstånd [68].

Socialtjänsten behöver underlätta och stödja kontakten med föräldrar, syskon eller andra närstående, både i hemlandet och i Sverige, om kontakten kan ske på ett säkert sätt. Genom att socialtjänsten uppmuntrar barnet att ha kontakt med sina föräldrar (eller någon annan vuxen i föräldrarnas ställe), exempelvis via Skype, kan barnet få känslomässigt stöd från dem – även om det geografiska avståndet är stort.

I en svensk nationell brukarundersökning berättar många ensamkommande barn i familjehem att de oroar sig för sina föräldrar och syskon. De berättar hur viktigt det är att få möjlighet att hålla kontakt trots att de befinner sig långt borta. En del kommentarer antyder att barnen själva får ta ett stort ansvar för att upprätthålla kontakter, exempelvis genom att själva bekosta mobilsamtal till hemlandet.⁵⁷

⁵⁷ Att lyssna på barn i familjehem. En nationell brukarundersökning om familjehemsplacerade barns upplevelser av vården. Socialstyrelsen 2021.

Skriftlig planering för umgänget

I det här avsnittet kan du läsa om:

- skriftlig planering för umgänget
- när man bör göra planeringen
- samarbetet kring planeringen
- vad en skriftlig planering kan innehålla.

Umgänge ska omnämnas i vårdplan och genomförandeplan

Umgänget ska omnämnas i både vårdplanen och i genomförandeplanen.⁵⁸ Detta gäller vid såväl frivilliga placeringar som vid placeringar enligt LVU.⁵⁹ I vårdplanen beskrivs **på vilket sätt** umgänge ska ordnas mellan barnet och vissa närstående. Genomförandeplanen konkretiserar innehållet i vårdplanen genom att beskriva **när och hur** umgänget ska genomföras.⁶⁰ Vårdplanen fokuserar alltså på vad som behöver göras medan genomförandeplanen beskriver hur det ska gå till. I genomförandeplanen ska det även framgå vilka åtgärder som har planerats för att barnet eller den unge vid behov ska få stöd vid umgänget med föräldrar, syskon och andra närstående.⁶¹ Planen för umgänget kan antingen i sin helhet skrivas in i genomförandeplanen eller bifogas som bilaga till genomförandeplanen. Om flera syskon är placerade ska det upprättas en separat plan för varje barn.

För barn – oavsett ålder – är det viktigt med både kontinuitet och framförhållning i umgänget med föräldrar och andra närstående [17]. En skriftlig planering skapar förutsägbarhet för barnet och kan tydliggöra ansvarsfördelningen mellan familjehemmet och föräldrarna samt vad som förväntas av dem [14]. Föräldrar till barn i samhällsvård har i en intervjustudie framhållit vikten av en struktur för umgänget samt av en tydlig överenskommelse som de kan hålla sig till – samt att det är socialtjänstens ansvar att en sådan överenskommelse upprättas [69].

Skriftlig planering även när barnet är placerad hos anhöriga eller närstående

För barn som har placeras hos anhöriga eller andra närstående kan umgänget med föräldrarna bli en naturlig del av barnets och familjehemets liv. Föräldrarna kan till exempel besöka barnet spontant eller vid högtidsdagar.

⁵⁸ Se 5 kap. 1 a § SoF.

⁵⁹ Enligt 11 kap. 3 § SoL ska det upprättas en vårdplan och en genomförandeplan när barn och unga vårdas i familjehem. Kravet gäller dock inte när barnet är placerat i ett jourhem.

⁶⁰ Se 5 kap. 1 a § SoF.

⁶¹ 7 kap. 3 § SOSFS 2012:11

Socialtjänsten har dock precis som vid en placering i ett traditionellt familjehem ansvaret för att umgänget fungerar på ett bra sätt för barnet, oavsett hur nätverkets mönster kring samvaro ser ut. Det är därför viktigt att socialtjänsten skapar en förtroendefull relation till de involverade, för umgänget på tal, gör en skriftlig planering för umgänget och följer hur umgänget fungerar.

Planering när barnet placeras

Genomförandeplanen, där planering för umgänge ska ingå, bör upprättas i samband med att barnet eller den unge placeras.⁶² Om en placering genomförs med kort varsel kan det vara bra att boka in ett möte med vårdnadshavarna för att göra en planering för umgänget på kort sikt.

Planering möjliggör samarbete

Socialtjänsten ska verka för att barn och vårdnadshavare deltar i arbetet med att upprätta genomförandeplanen⁶³ och därmed även i planeringen för umgänge. Planen bör även upprättas i nära samarbete med familjehemmet.⁶⁴

Sett till barnets perspektiv är det av stor betydelse att vårdnadshavare, familjehem och socialtjänst samarbetar kring vården. Ett lämpligt tillfälle för att skapa delaktighet och möjlighet till samarbete kan därför vara när man ska formulera praktiska detaljer kring umgänget.

Om planen gäller ensamkommande barn behöver barnets föräldrar involveras i de fall där det är möjligt. Men även den gode mannen eller den särskilt förordnade vårdnadshavaren eftersom denna är ansvarig för barnet.⁶⁵ Om det ensamkommande barnet har några andra viktiga närstående i Sverige kan det vara bra att även göra dessa delaktiga i planeringen.

Bjuda in till ett möte

Om förutsättningarna finns kan socialtjänsten bjuda in barn, vårdnadshavare och familjehem till ett särskilt möte kring planeringen för umgänget. Umgänget kan också diskuteras vid ett **placeringsmöte**. Ett förslag på en struktur för ett placeringsmöte finns i BBIC.

Om en person inte kan komma till ett fysiskt möte så kan denne i stället bjudas in att delta på mötet virtuellt – via telefon, Skype eller annat digitalt hjälpmedel. Om barnet inte deltar i ett gemensamt möte behöver socialtjänsten berätta för barnet vad som sagts vid ett annat tillfälle, om informationen är relevant för barnet.⁶⁶

För att inte hamna i diskussioner om utgångspunkterna för umgänget kan det vara bra att deltagarna får möjlighet att ta del av socialtjänstens bedömning redan före mötet.

Det är angeläget att ta upp med föräldrar eller andra umgängespersoner samt familjehem hur de ska prata med barnet om umgänget och under um-

⁶² Se allmänna råd (AR) till 7 kap. 2 § i SOSFS 2012:11.

⁶³ Se 7 kap. 2 § SOSFS 2012:11.

⁶⁴ Se AR till 7 kap. 2 § i SOSFS 2012:11.

⁶⁵ Jfr 2 § lagen (2005:429) om god man för ensamkommande barn samt 6 kap. 2 § FB.

⁶⁶ Se 11 kap. 10 § SoL och 36 § LVU.

gänget. Vid ett sådant samtal kan det vara bra att prata om möjliga konsekvenser för barnet, till exempel om någon lovar något som man sedan inte kan hålla, om en av dem pratar illa om någon annan av dem eller om man involverar barnet i onödigt beslutsfattande. Det kan också vara bra att nämna att oplanerade ändringar i arrangemanget av umgänget kan påverka barnet som har behov av kontinuitet och stabilitet. [14]

För att hitta samförstånd i diskussioner som kan bli laddade, till exempel när det gäller vart barnet ska vistas under olika helger och högtidsdagar, kan det vara bra att påminna om att det är barnets behov som är i fokus och som ska vara avgörande för planeringen.

Exempel på områden att beröra i planeringen

Socialtjänsten behöver anpassa planen för umgänge, dels efter den specifika situationen vid placeringen, dels efter de umgängespersioner som barnet ska träffa vid olika tidpunkter. Här nedan ges exempel på områden att beröra för att skapa en struktur vid planeringen av umgänget. Liknande frågor har bearbetats med cirka 70 socialsekreterare i samband med att FoU tog fram det stöd för bedömning som presenteras på kunskapsguiden.se. Synpunkter på frågorna är inhämtade från FoU Södertörn.⁶⁷

Exempel på områden som planeringen för umgänge kan beröra:

- Vilka personer som är berörda av planen – det vill säga barnet och den eller dem som barnet ska ha umgänge eller annan kontakt med (nedan kallad umgängespersion).
- Syftet med umgänget.
- Var umgänget vanligtvis ska genomföras.
- Om och hur kontakt på annat sätt ska genomföras (till exempel via telefon, sms, sociala medier eller videosamtal).
- Vad barn och umgängespersion ska göra vid umgängestillfällena.
- Datum när umgänget eller kontakten ska genomföras, till exempel vissa helger eller dagar.
- Tidpunkter för när barnet ska hämtas och lämnas, eller tidpunkter när umgängespersionen ska komma på besök.
- Vem som vanligtvis ska lämna eller hämta barnet vid umgängestillfället och hur transporten ska gå till (samt eventuell särskild planering på skollov, födelsedagar och stora helger).
- Om någon annan behöver närvara som stöd vid umgänget, syftet med stödpersonens uppdrag och hur stödpersonen ska förberedas.
- Hur en situation ska hanteras om barnet blir sjukt inför eller under ett umgängestillfälle.

(forts. nästa sida)

⁶⁷ Socialstyrelsen dnr 3.8–2133/2017.

- Hur familjehemmet och umgängespersionen ska utväxla information inför umgängestillfället.
- Om barnet ska delta i några fritidsaktiviteter under umgängestillfällena och hur det i så fall ska gå till.
- Hur föräldern, umgängespersionen och familjehemmet ska meddela varandra om umgänget kan eller inte kan genomföras.
- Ifall det behövs en tolk vid umgängestillfällena.
- Hur umgänget ska genomföras, vad som ska ske och vem som tar vilka kontakter om något oförutsett inträffar (till exempel om en stödperson som ska närvara vid umgänget uteblir, eller om någon befarar att ett umgänge kan bli negativt eller farligt för barnet).
- Hur planen för umgänge ska följas upp, vilka som ska vara med vid uppföljningsmötet och när det ska äga rum.

Beslut kring umgänge

I det här avsnittet kan du läsa om regelverket kring:

- umgänge vid placering enligt SoL och LVU
- drogtest vid umgänge
- umgängesbegränsning vid placering enligt LVU
- beslut om att hemlighålla barnets vistelseort
- vem som fattar beslut
- överklagande av beslut
- övervägande av beslut om umgängesbegränsning och hemlighållande av vistelseort.

Begreppet ”vårdnadshavare” används i detta avsnitt även för en förälder som har umgängesrätt reglerad genom dom, beslut av domstol eller genom avtal.

Vård i samverkan vid placering enligt SoL

När ett barn är placerat enligt socialtjänstlagen genomförs vården i samverkan med barn och vårdnadshavare. Om alla är överens kring planen för umgänge så gäller den – utan att något formellt beslut behöver fattas. Socialnämnden kan därmed inte besluta om utformning eller begränsning av umgänget utöver den vårdplan som man kommit överens om med vårdnadshavare och i vissa fall med barnet (se nästa avsnitt).

Barnets åsikter ska tillmätas betydelse utifrån ålder och mognad

Socialtjänsten behöver ge barnet relevant information och lyssna in barnets åsikter om planeringen – både gällande placeringen och umgänget med föräldrarna och/eller andra närstående. I vilken utsträckning barnet ska ha inflytande, det vill säga hur stor betydelse barnets åsikt ska tillmätas, ska bedömas utifrån barnets ålder och mognad.⁶⁸ Barnets ålder har därmed betydelse för vilken grad av inflytande barnet kan ha i formell mening.

Ett barn som är över 15 år får självt föra talan i mål och ärenden enligt SoL.⁶⁹ Socialtjänsten behöver då antingen utforma planeringen för umgänget ihop med barnet eller få barnets samtycke till vårdplanen.

⁶⁸ Se 11 kap. 10 § första stycket SoL och 36 § första stycket LVU.

⁶⁹ Se 11 kap. 10 § andra stycket SoL.

Om ett barn över 15 år inte samtycker till vårdplanen och planeringen för umgänget så måste socialnämnden ändra planeringen enligt barnets önskemål, eftersom vård inte är möjlig utan barnets samtycke enligt SoL. Om barnet är yngre än 15 år ska socialtjänsten givetvis väga in det barnet säger, men det innebär inte automatiskt att umgänget kommer att utformas enligt barnets önskemål.

Om barnet inte framför några egna åsikter, till exempel för att det inte vill eller för att det inte har ett tillräckligt utvecklat språk, så ska barnets inställning så långt som det är möjligt klarläggas på annat sätt.⁷⁰

I Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd finns bestämmelser med krav på dokumentation av barns åsikter. Där framgår bland annat att det av dokumentationen ska framgå vilken information som lämnas till barnet och vilka åsikter barnet har fört fram samt vilken hänsyn som tagits till barnets åsikter.⁷¹

Mer om att bedöma barns mognad hittar du i *Bedöma barns mognad för delaktighet* [70].

Om vårdnadshavarna inte godkänner planen

Planeringen av umgänget, liksom alla andra omständigheter kring barnet, ska genomföras i nära samarbete med vårdnadshavarna.⁷² Eftersom vård enligt SoL inte är möjlig utan vårdnadshavarnas samtycke så behöver planen för umgänge ändras enligt deras önskemål ifall en av vårdnadshavarna – eller båda – inte godkänner planen. Nämnden har endast möjlighet att besluta om hur umgänget ska utövas vid vård enligt LVU.

Vid flyttningsförbud får nämnden besluta hur umgänget ska utövas

Nämnden kan i vissa fall besluta att förbjuda en vårdnadshavare att ta barnet från familjehemmet när placeringen har skett enligt SoL, vilket kallas flyttningsförbud.⁷³ Under den tid som ett flyttningsförbud gäller får socialnämnden om nödvändigt (med hänsyn till ändamålet med flyttningsförbudet) besluta hur barnets umgänge med vårdnadshavaren ska utövas.⁷⁴

Vid placering enligt LVU ansvarar nämnden för umgänget

När ett barn vårdas enligt LVU är det socialnämnden som ansvarar för att den unges behov av umgänge med sina föräldrar och vårdnadshavare så långt

⁷⁰ Se 11 kap. 10 § andra stycket SoL.

⁷¹ Se 4 kap. 15, 16 och 17 §§ Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd (SOSFS 2014:5) om dokumentation i verksamhet som bedrivs med stöd av SoL, LVU, LVM och LSS.

⁷² Jämför 5 kap. 1 § 8 SoL.

⁷³ Se 24 § LVU.

⁷⁴ Se 31 § LVU.

som möjligt tillgodoses.⁷⁵ Omfattningen av umgänget mellan föräldrar och barn som vårdas enligt LVU ska alltid bestämmas med hänsyn till vad som är bäst för barnet – inte utifrån föräldrarnas behov av att träffa sitt barn.⁷⁶ Om umgänget behöver begränsas måste socialnämnden fatta ett särskilt beslut.⁷⁷

Om alla är överens behöver inget beslut fattas

Om både barn och vårdnadshavare samtycker till den föreslagna planen för umgänge behöver inget särskilt beslut om umgänget fattas. Det finns dock en skyldighet att dokumentera överenskommelser om umgänge.⁷⁸ Det är också viktigt att man dokumenterar att parterna samtycker i barnets akt eftersom det är en betydelsefull uppgift för den fortsatta vården.

Vid tveksamhet om vårdnadshavaren är överens med socialtjänsten i umgängesfrågan är det viktigt att i största möjliga utsträckning klargöra och dokumentera vårdnadshavarens inställning. Om det inte är möjligt att klargöra vårdnadshavarens inställning bör socialtjänsten utgå från att det inte finns en överenskommelse om hur umgänget ska utövas. I sådana fall ska nämnden fatta ett formellt beslut om umgängesbegränsning.⁷⁹

Om barnet inte samtycker till planen för umgänge

Precis som vid en placering enligt SoL ska barnet, vid en placering enligt LVU, ges möjlighet att framföra sina åsikter. Åsikterna ska tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad.⁸⁰ Vad gäller mognaden framhåller JO i ett beslut att nämnden i varje enskilt ärende behöver dokumentera en mognadsbedömning av barnet. Utan en mognadsbedömning har JO svårt att se att nämnden kan fatta beslut på tillräckligt underlag.⁸¹

I samma beslut framhåller JO att det från ett rättssäkerhetsperspektiv är viktigt att nämnden har klart för sig vilken betydelse barnets åsikter och inställning ska tillmätas. Barnets uppfattning i umgängesfrågan, egna förslag och inställning till olika åtgärder ska enligt JO:s uppfattning dokumenteras för att sedan läggas fram för beslutsfattaren.⁸²

Om barnet inte framför sina åsikter, ska hans eller hennes inställning så långt det är möjligt klarläggas på annat sätt.⁸³ Barnets åsikter och hur nämnden tagit hänsyn till dessa ska dokumenteras.⁸⁴ Enligt JO bör det vid dokumentationen av ett barnsamtal framgå vad som är barnets spontana berättelse, vad som är svar på frågor och vad som är tolkningar av vad barnet har förmedlat. JO anser också att handläggaren som pratar med barnet bör försäkra sig om att denne har uppfattat det som barnet berättat korrekt och det bör

⁷⁵ Se 14 § första stycket LVU.

⁷⁶ Jämför 1 § femte stycket LVU samt prop. 2002/03:53 s. 77 där det framgår att hänsynen till barnets bästa alltid ska ges företräde i en konflikt mellan barnets behov och andra intressen.

⁷⁷ Se 14 § andra stycket 1 LVU och JO diarienummer 3725-2016.

⁷⁸ Se 11 kap. 5 § SoL och JO dnr 3973-2004.

⁷⁹ Se JO 2019/20 s. 548.

⁸⁰ Se 36 § LVU.

⁸¹ Se JO:s beslut den 28 juni 2022, dnr 822-2022.

⁸² Se JO:s beslut den 28 juni 2022, dnr 822-2022.

⁸³ 36 § LVU.

⁸⁴ Se 4 kap. 16 och 17 §§ SOSFS 2014:5.

också dokumenteras. Till exempel kan handläggaren anteckna att barnet har bekräftat att handläggaren inte har missförstått något.⁸⁵

Om ett barn som vårdas enligt LVU vill träffa sina föräldrar i mindre omfattning än vad som är planerat behöver socialtjänsten – utifrån situationen och vad barnet uttrycker – överväga om det finns skäl att ändra planen. Om det inte går att göra med vårdnadshavarnas samtycke kan det bli fråga om att fatta beslut om att begränsa umgänget. Högsta förvaltningsdomstolen (HFD) har i ett rättsfall uttalat att ett tolvårigt barns vilja, oberoende av orsakerna till barnets ställningstagande, ska tillmätas avgörande betydelse. I detta fall måste det anses vara det bästa för barnet att slippa umgänget med sin förälder så länge barnet behöver. HFD understryker socialnämndens skyldighet att respektera barnets inställning, något som också framhålls i förarbeten till LVU.⁸⁶

Ifall barnet vill träffa sina föräldrar mer än vad socialtjänsten bedömt som lämpligt, behöver socialtjänsten ta ställning till vad som är till barnets bästa och om det finns skäl att ändra planen för umgänge. Om barnet i detta fall är över 15 år och socialtjänsten anser att det inte finns något skäl att ändra planen, behöver i stället socialnämnden fatta ett beslut om detta. Ett barn som fyllt 15 år har nämligen rätt att föra egen sin talan i ärenden enligt LVU och kan därmed överklaga beslutet om umgängesbegränsning.⁸⁷

Om en vårdnadshavare inte samtycker till planen för umgänge

Om vårdnadshavaren inte samtycker till planen om umgänge eller vill utöka umgänget när vård enligt LVU pågår behöver socialtjänsten ta ställning till vårdnadshavarens önskemål. Om socialtjänsten anser att det inte är lämpligt att tillmötesgå vårdnadshavaren behöver socialnämnden fatta ett formellt beslut om att begränsa umgänget.⁸⁸

Socialnämnden måste skyndsamt behandla frågor som gäller reglering av umgänge. Enligt JO får det inte dröja någon längre tid för socialnämnden att ta ställning till att eventuellt reglera ett umgänge med ett barn som vårdas enligt LVU.⁸⁹

Beslut om att uppmana förälder att lämna drogtest inför umgänge

Socialnämnden har skyldighet att kontrollera om en förälder är eller har varit påverkad

Sedan 1 juli 2022 finns en ny skyldighet för nämnden kopplat till umgänge när det gäller barn som vårdas enligt 2 § LVU. De nya reglerna innebär att

⁸⁵ Se JO:s beslut den 28 juni 2022, dnr 822-2022.

⁸⁶ Se Rå 2005 ref. 66 och prop. 2002/03:53 s. 105.

⁸⁷ Se 36 § andra stycket LVU.

⁸⁸ Se JO 2016/17 s. 564.

⁸⁹ Se JO 2004/05 s. 249.

socialnämnden inför umgänge, om det finns anledning till det, ska kontrollera om en vårdnadshavare eller förälder⁹⁰ är eller har varit påverkad av narkotika, alkoholhaltiga drycker, andra berusningsmedel, dopningsmedel eller vissa hälsofarliga varor. Socialnämnden får i sådana fall besluta att föräldern ska uppmanas att lämna blod-, urin-, utandnings-, saliv-, svett- eller hårprov.⁹¹ Det gäller både vid umgängen som socialnämnden har planerat i samförstånd med föräldern och vid umgängen där socialnämnden sedan tidigare har beslutat om umgängesbegränsning.⁹²

Ett beslut om uppmaning att ta drogtest får fattas oavsett samtycke

Ett beslut om att en förälder ska uppmanas att lämna prov får enligt förarbetena fattas oavsett om föräldern samtycker till det eller inte.⁹³ Det betyder att nämnden behöver fatta ett formellt beslut om drogtest även om föräldern vid det aktuella tillfället själv har föreslagit eller går med på att lämna drogtest för att få träffa sitt barn. Enligt förarbetena är det av rättssäkerhetsskäl viktigt att reglera när socialnämnden får besluta om drogtest, oavsett om det finns samtycke eller inte från föräldern. Lagstiftaren anser att det kan ifrågasättas hur frivillig en överenskommelse om att föräldrar ska lämna drogtest verkligen är.⁹⁴

Beslutet är inte tvingande för föräldern

Socialnämndens beslut om drogtest innebär inte ett åliggande för föräldern. Socialnämnden kan alltså inte tvinga denne att genomföra testet.⁹⁵

Det är viktigt att socialnämnden på ett tydligt sätt informerar föräldern om syftet med drogtestet och om avsikten är att visa påverkan i nutid (vid provtagningstillfället) eller även tidigare bruk. Tydlighet i kommunikationen underlättar för föräldern att förstå varför socialnämnden känner oro för barnet och ökar möjligheterna för samarbete dem emellan, vilket gagnar vården av barnet.⁹⁶

Det måste finnas tillräckliga skäl för beslut om drogtest

Socialnämnden ska bara kontrollera om en förälder är påverkad om det finns anledning till det.⁹⁷ Det innebär att det måste finnas tillräckliga skäl för att få besluta om att uppmana föräldern till provtagning.⁹⁸ Socialnämnden behöver därför i varje enskilt fall göra en bedömning av om det finns anledning till att fatta beslut om drogtest.⁹⁹

⁹⁰ Med föräldrar avses fortsättningsvis i avsnittet både vårdnadshavare och föräldrar som har umgängesrätt reglerad genom dom eller beslut av domstol eller genom avtal och föräldrar som barnet har rätt till umgänge med men där umgängesrätten inte är reglerad, se prop. 2021/22:178 s 115.

⁹¹ Se 32 a § LVU.

⁹² Se prop. 2021/22:178 s 115.

⁹³ Se prop. 2021/22:178 s. 88 och 115.

⁹⁴ Se prop. 2021/22:178 s. 73.

⁹⁵ Se prop. 2021/22:178 s. 81.

⁹⁶ Se prop. 2021/22:178 s. 85.

⁹⁷ Se 32 a § LVU.

⁹⁸ Se prop. 2021/22:178 s. 80.

⁹⁹ Se prop. 2021/22:178 s. 80.

Ett skäl till beslut om drogtest kan vara att barnet får vård enligt LVU på grund av omsorgsbrister kopplade till föräldrars missbruk. Men även om grunden för vård enligt LVU är andra omsorgsbrister än missbruk kan det finnas skäl till kontroll, till exempel om det under den tid då barnet vårdas framkommer en grundad misstanke om att föräldern har ett missbruk. Subjektiva antaganden är dock inte en tillräcklig grund.¹⁰⁰

Andra anledningar till beslut om drogtest kan vara att föräldern tidigare lämnat positiva prov, har vägrat att lämna prov eller om det på annat sätt finns en misstanke om att föräldern har varit påverkad av droger. Om en förälder däremot har lämnat flera negativa prov, kan det vara en anledning att inte besluta om provtagning. Likaså om socialnämnden bedömer att det har gått lång tid sedan föräldern hade problem med missbruk.¹⁰¹

Om en förälder själv föreslår ett drogtest för att få träffa sitt barn behöver nämnden ändå överväga om det finns tillräckliga skäl för ett beslut om att uppmana föräldern att lämna drogtest.¹⁰²

Nämnden måste göra en proportionalitets- och behovsbedömning

Innan socialnämnden fattar beslut om att uppmana till att lämna drogtest bör nämnden först överväga om det finns något annat lämpligt sätt att kontrollera påverkan på, än att använda drogtest.¹⁰³ Nämnden behöver också göra en bedömning om åtgärden är försvarlig med hänsyn till dess syfte och övriga omständigheter.¹⁰⁴ Det betyder att nämnden ska göra en proportionalitets- och behovsbedömning.¹⁰⁵ Enligt förarbetena bör nämnden bara fatta beslut om provtagning inför umgänge om nämnden bedömer att det är nödvändigt med ett resultat från ett sådant prov för att säkerställa tryggheten och säkerheten för barnet vid umgänge. Nämnden behöver i varje enskilt fall bedöma

- i vilken omfattning kontroll behöver göras av om en förälder är eller har varit påverkad av narkotika, alkohol, andra berusningsmedel, dopningsmedel eller vissa hälsofarliga varor
- behovet av en provtagning och
- vilken provtagningsmetod som är ändamålsenlig.¹⁰⁶

Nämnden måste väga syftet med kontrollen mot det intrång i den personliga integriteten som kontrollen innebär för vårdnadshavaren eller föräldern. Det samma gäller vid valet av provtagningsmetod och omfattningen av kontrollen. Detta innebär till exempel att nämnden bara får fatta ett beslut om provtagning om inte annat motiveras av medicinska eller liknande skäl.¹⁰⁷ Det kan till exempel förekomma situationer där en förälder, efter recept från läkare, tar medicin som innehåller något sådant medel eller substans som omfattas

¹⁰⁰ Se prop. 2021/22:178 s. 114.

¹⁰¹ Se prop. 2021/22:178 s. 80.

¹⁰² Jfr 32 a § LVU.

¹⁰³ Se prop. 2021/22:178 s. 115.

¹⁰⁴ Se 32 c § första stycket LVU.

¹⁰⁵ Se prop. 2021/22:178 s. 117.

¹⁰⁶ Se prop. 2021/22:178 s. 117.

¹⁰⁷ Se prop. 2021/22:178 s. 117.

av bestämmelsen.¹⁰⁸ Detta kan nämnden behöva väga in inför ett beslut om provtagning eller vid val av provtagningsmetod. Det kan också finnas andra skäl som talar mot ett beslut om provtagning.¹⁰⁹ Enligt förarbetena bör nämnden inte heller använda provtagning om man kan säkerställa barnets trygghet och säkerhet med mindre ingripande åtgärder.¹¹⁰

Behovs- och proportionalitetsbedömningen kan också komma att påverka hur många umgängestillfällen ett beslut om drogtest bör omfatta.¹¹¹

Resultatet blir en del av underlaget vid bedömningen

Resultatet av provtagningen blir en del i socialnämndens underlag inför bedömningen av hur umgänget bör utformas. Resultatet dokumenteras därför i barnets akt. Vad resultatet av provtagningen ska leda till och vilka konsekvenser det ska få för umgänget måste nämnden avgöra utifrån omständigheterna i varje enskilt fall.¹¹²

Det är mycket viktigt att socialnämnden gör en helhetsbedömning av barnets situation. I vissa fall kan ett positivt resultat medföra att ett planerat umgänge behöver ställas in helt medan det i andra fall kan medföra att socialnämnden behöver besluta om att en stödperson ska närvara vid umgänget. Det är ytterst viktigt att barnet tillförsäkras trygghet och säkerhet vid umgänget. Samtidigt är det viktigt att socialnämnden arbetar för att barnets umgänge med föräldrarna upprätthålls. Det är också viktigt att socialnämnden ger föräldrarna det stöd och den hjälp som de behöver för att komma tillrätta med sin situation.¹¹³

Vägran att lämna drogtest kan påverka beslut om umgänge

Om föräldern inte medverkar till provtagning får förhållandet tillmätas den betydelse för socialnämndens umgängesbeslut som omständigheterna motiverar.¹¹⁴ Det är viktigt att socialnämnden gör en helhetsbedömning i varje enskilt fall om en förälder till exempel har godtagbara skäl för en vägran. Vad som kan vara godtagbara skäl beror på omständigheterna. Att ta receptbelagd medicin behöver inte alltid innebära att en förälder har ett godtagbart skäl att vägra.¹¹⁵

Vägrar föräldrarna att medverka vid provtagning kan det enligt förarbetena finnas särskild anledning för socialnämnden att fortsatt arbeta för att motivera dem till att ta emot stöd och hjälp.¹¹⁶

¹⁰⁸ Vilka substanser som omfattas framgår av 32 a § LVU.

¹⁰⁹ Prop. 2021/22:178 s. 117.

¹¹⁰ Prop. 2021/22:178 s. 117.

¹¹¹ Se prop. 2021/22:178 s. 82.

¹¹² Se prop. 2021/22:178 s. 86 och 115.

¹¹³ Se prop. 2021/22:178 s. 86 och 117.

¹¹⁴ Se 32 c § tredje stycket LVU.

¹¹⁵ Se prop. 2021/22:178 s 87.

¹¹⁶ Prop. 2021/22:178 s 117.

Mer om att fatta beslut kring drogtest hittar du under rubriken *Vem kan fatta beslut om drogtest och begränsningar? och Hur man skriver underlag och beslut om drogtest och begränsningar.*

Beslut om umgängesbegränsning

När ett barn vårdas enligt LVU finns det särskilda bestämmelser om begränsningar av umgänget till skillnad mot vid vård med stöd av SoL.

Om det är nödvändigt, med hänsyn till ändamålet med vården, får socialnämnden besluta hur barnets umgänge med vårdnadshavare ska utövas.¹¹⁷ Detta innebär att socialnämnden kan fatta beslut om att begränsa umgänget ifall det inte går att komma överens om planen för umgänge med vårdnadshavaren och/eller med barnet (om det är över 15 år).

Enligt förarbeten till LVU bör dock bestämmelserna om begränsningar i umgängesrätten tillämpas restriktivt.¹¹⁸ Ett beslut om begränsning får med andra ord inte fattas slentrianmässigt eller av bekvämlighetsskäl. Dessutom bör en begränsning inte gälla längre än nödvändigt.¹¹⁹

Om nämnden inte har meddelat ett beslut om umgängesbegränsning så finns det inga lagliga begränsningar för en vårdnadshavare att umgås med sitt barn efter önskemål, även när barnet är placerat enligt LVU. Att en plan för umgänge har upprättats innebär alltså inte att vårdnadshavares rätt att umgås med sitt barn har begränsats rättsligt.¹²⁰

Det är inte möjligt att enbart fatta ett beslut om umgängesbegränsning utan att ange hur begränsningen ska se ut. Det måste framgå av beslutet på vilket sätt umgänget har begränsats och om beslutet ska gälla tillsvidare eller om det är tidsbegränsat. Även skälen för beslutet ska framgå samt hur det överklagas.¹²¹

När det kan vara motiverat att begränsa umgänget

Beslutet om umgängesbegränsning ska alltid fattas med utgångspunkt från barnets bästa.¹²² Det är barnets behov som ska styra på vilket sätt umgänget behöver begränsas. Socialnämnden måste därför i varje enskilt beslut föra ett resonemang om vad som är bäst för det enskilda barn som beslutet rör.¹²³

I olika förarbeten finns resonemang om när det kan vara befogat att begränsa umgänget. Det krävs starka skäl för beslut om inskränkningar i umgänget mellan barn och vårdnadshavare, till exempel att det ska finnas risk för att barnet utsätts för våld, övergrepp eller någon annan fara. Andra skäl att begränsa umgänget kan vara:

¹¹⁷ Se 14 § LVU. Socialnämndens rätt gäller även för föräldrar som har umgängesrätt reglerad genom dom, beslut av domstol eller genom avtal.

¹¹⁸ Se prop. 1979/80:1 om socialtjänsten specialmotiveringen s. 601–602.

¹¹⁹ Se prop. 1989/90:28 s. 74.

¹²⁰ Se JO 2010/11 s. 392.

¹²¹ Se JO dnr 2000-2019.

¹²² Se 1 § femte stycket LVU.

¹²³ Se JO s beslut den 28 juni 2022, dnr 822-2022.

- När det finns risk för att föräldrarna griper in i vården på ett sätt som inte är bra för barnet.¹²⁴
- När föräldrarnas förhållanden, exempelvis vid långtgående missbruk eller psykisk sjukdom, innebär att de inte alls bör träffa barnet eller den unge.¹²⁵
- När det finns risk för att föräldrarna avviker med barnet.¹²⁶

Andra exempel där det enligt kammarrättspraxis anses motiverat att begränsa umgänget:

- När barnet visar rädsla för föräldern.¹²⁷
- När föräldern kräver så mycket umgänge att vården blir verkningslös.¹²⁸

Högsta förvaltningsdomstolen (HFD) framhåller i en dom att lagstiftningens utgångspunkt är att det är viktigt för barn som är omhändertagna för vård att de kan umgås med sina föräldrar. Ett beslut om inskränkningar i umgänget ska, enligt HFD, vara nödvändigt med hänsyn till ändamålet med vården och vara till barnets bästa. Även vid uppväxtplaceringar har barn ett behov av umgänge med sina föräldrar. Däremot kan den omständigheten att det inte är en målsättning att barnet så småningom ska kunna återförenas med föräldrarna, påverka umgängets intensitet och form. Av betydelse för utformningen av umgänget i dessa fall är att uppväxtplaceringar främst kommer i fråga när föräldrarna har problem av allvarligt slag som påverkar umgänget med barnen. Barnets behov av att på lång sikt ha en levande och kontinuerlig kontakt med föräldrarna måste då vägas mot att umgänget på kort sikt kan skada ändamålet med vården. Avvägningen kan innebära att en begränsning av umgänget bedöms vara till barnets bästa.¹²⁹

Olika umgänges- och kontaktbegränsningar

Bestämmelsen om umgängesbegränsning ger socialnämnden möjlighet att besluta hur umgänget ska utformas och om det eventuellt ska begränsas. Ett beslut om begränsning kan innebära att vårdnadshavaren inte får träffa barnet alls.¹³⁰ Ett annat beslut kan till exempel innebära att vårdnadshavaren får besöka barnet vid vissa tillfällen, eller att en särskilt utsedd stödperson ska närvara vid umgängestillfället.

JO har uttalat att ett beslut om umgängesbegränsning endast ska reglera hur barnets umgänge med vårdnadshavare ska begränsas.¹³¹ I beslutet kan socialnämnden alltså inte ange andra saker än det, exempelvis hur kontakten mellan familjehemmet och föräldern ska se ut eller hur föräldern ska få information om barnets utveckling.¹³² JO anser inte heller att förhållningsregler

¹²⁴ Se prop. 1979/80:1 specialmotiveringen s. 601–602, samt prop. 1989/90:28 avsnitt 4.4.3.

¹²⁵ Se prop. 1979/80:1 specialmotiveringen s. 601–602, samt prop. 1989/90:28 avsnitt 4.4.3.

¹²⁶ Jämför HFD 2017 ref 40.

¹²⁷ Jämför Kammarrätten i Jönköpings dom den 12 januari 2018 i mål nr 2797-17 och Kammarrätten i Göteborgs dom den 23 maj 2017 i mål nr. 1536-17.

¹²⁸ Jämför Kammarrätten i Sundsvalls dom den 7 april 2017 i mål nr 636-17 och Kammarrätten i Göteborgs dom den 10 december 2015 i mål nr. 5705-15.

¹²⁹ Se HFD 2017 ref. 40.

¹³⁰ Jämför RÅ 1990 ref 97.

¹³¹ Gäller även föräldrar som har umgängesrätt reglerad genom dom, beslut av domstol eller genom avtal, se 14 § LVU.

¹³² Se JO:s beslut den 19 februari 2021, dnr. 6844-2019.

vid umgänget som socialnämnden och vårdnadshavaren eller föräldern kommit överens om, eller som nämnden anser ska finnas, ska tas upp som en del av ett beslut om umgängesbegränsning. Det kan exempelvis handla om att föräldern inte ska prata illa om familjehemmet. Sådana förhållningsregler är enligt JO inte begränsningar som kan beslutas om med stöd av 14 § LVU.¹³³

Begränsning av telefonkontakt

Socialnämnden kan även besluta om att begränsa vårdnadshavarens möjlighet att ha telefonkontakt med barnet eller skriva brev till barnet¹³⁴ – det är dock viktigt att vara försiktig med en sådan begränsning. Om begränsningen av telefon- och brevkontakt är mer ingripande än nödvändigt så kan det enligt praxis från Europadomstolen¹³⁵ strida mot Europakonventionens artikel 8 om skydd för familjeliv.

I praktiken kan det dessutom vara svårt att hindra äldre barn från att ha kontakt med en förälder via telefon, eftersom barnet troligtvis själv äger en sådan. En annan svår fråga är om det ens är möjligt att i praktiken hindra en förälder från att söka kontakt med sitt barn genom exempelvis sociala medier, även om det rent formellt är möjligt att besluta om en sådan begränsning.

Fullständig umgängesbegränsning enligt Europadomstolen

Europadomstolen har prövat om ett beslut som innebär att en förälder inte får ha någon kontakt alls med sitt barn innebär en kränkning av rätten till skydd för privat- och familjeliv.¹³⁶ En sådan fullständig begränsning av kontakt med barnen bör enligt Europadomstolen endast tillämpas vid exceptionella omständigheter och kan då enbart rättfärdigas av tvingande krav avseende barnets bästa.

I det aktuella fallet fanns flera olika skäl för umgängesbegränsningen. Föräldrarna ville inte samarbeta med myndigheterna och hade svårt att förstå barnens särskilda behov. Alla barnen var i behov av särskilt stöd och stabilitet för sin utveckling. Vid umgänge skulle det finnas en reell risk för att föräldrarna skulle gripa in i vården och att barnens vistelseort skulle röjas.

Risken för att barnens hälsa och utveckling skulle skadas vägdes i detta fall mot risken att familjebanden skulle gå förlorade. Europadomstolen bedömde att socialnämnden gjort en korrekt intresseavvägning i det aktuella fallet. Socialnämnden hade låtit föräldrarnas intresse av kontakt med barnen stå tillbaka, eftersom det fanns risk för att barnens hälsa och utveckling skulle skadas. Europadomstolen bedömde att umgängesbegränsningen var nödvändig med beaktande av barnets bästa i just det här fallet. Det var därför inte fråga om något brott mot Europakonventionen.¹³⁷

Krav att prata svenska vid umgänge – en begränsning

Krav på att vårdnadshavaren vid utövande av umgängesrätt enbart talar svenska med barnet har enligt JO ansetts vara en begränsning av umgänge

¹³³ Se JO:s beslut den 28 juni 2022, dnr 822-2022.

¹³⁴ Se RÅ 1993 ref. 72.

¹³⁵ Se Europadomstolens dom den 25 februari 1992, Serie A no. 226.

¹³⁶ Rätten till skydd för privatliv och familjeliv anges i artikel 8 i Europakonventionen.

¹³⁷ Se Europadomstolen 8610/11.

och då ska ett beslut fattas enligt 14 § LVU. JO har också understrukit vikten av att anlita tolk i dessa situationer.¹³⁸

JO har i ett annat beslut uttalat sig om socialnämndens möjlighet att ställa krav på att enbart svenska ska talas vid kontakt mellan syskon. Enligt JO bör detta endast komma ifråga i situationer där det inte finns någon annan möjlighet att tillgodogöra sig vad som sägs och när alternativet är att inget umgänge alls kan komma till stånd, vilket skulle kunna vara till men för barnet. Det naturliga är att låta en kontaktperson som behärskar det aktuella språket medverka vid umgänget, eller att anlita en tolk som kan översätta det som sägs för den person som övervakar umgänget.¹³⁹

Vid begränsning mot andra än vårdnadshavare kan nämnden bestämma

När barnet vårdas enligt LVU kan i vissa fall umgänget behöva begränsas mot andra personer än barnets vårdnadshavare. Det kan exempelvis vara mot:

- en förälder som inte är vårdnadshavare eller har fastställd umgänesrätt
- andra släktingar eller personer som vill ha kontakt med barnet.

I dessa fall kan socialnämnden använda sig av rätten att bestämma om barnets personliga förhållanden i den utsträckning det behövs för att genomföra vården.¹⁴⁰ Denna allmänna befogenhet att besluta om barnets förhållanden under vårdtiden innebär att socialnämnden i princip bestämmer om alla besök hos den unge under vårdtiden¹⁴¹ eller att en stödperson ska vara närvarande vid ett umgänge. Rätten att bestämma gör det också möjligt för socialnämnden att besluta om att barnet kan ha umgänge med någon annan än föräldern – även om vårdnadshavaren motsätter sig det.

Det är viktigt att socialnämnden noga överväger vilka möjligheter till umgänge som finns innan man begränsar barnets umgänge med närstående.¹⁴² JO understryker att ett beslut att inskränka kontakt bara kan vara godtagbart om det behövs för att genomföra vården.¹⁴³ Vad gäller överklagande har Kammarrätten i Göteborg dragit slutsatsen att det går att överklaga beslut om umgänesbegränsningar enligt 11 § LVU. I motiveringen anger kammarrätten att förbudet mot att överklaga beslut enligt 11 § LVU strider mot de rättigheter som garanteras av Europakonventionen.¹⁴⁴

Hur umgänget med närstående ska ordnas ska beskrivas i vårdplanen och genomförandeplanen.¹⁴⁵

¹³⁸ Se JO:s beslut den 24 november 1995, dnr 4105-1994.

¹³⁹ Se JO2011/12 s. 448.

¹⁴⁰ Se 11 § fjärde stycket LVU.

¹⁴¹ Se bland annat JO 1995/96 s. 291 och prop. 2002/03:53 s. 86 f.

¹⁴² Se JO:2011/12 s. 448.

¹⁴³ Se JO 2014/15 s. 422.

¹⁴⁴ Se Kammarrätten i Göteborgs dom den 4 november 2021 i mål nr 3616-21

¹⁴⁵ Se 5 kap. 1 a § SoF.

Beslut om att inte röja barnets vistelseort

Om det är nödvändigt med hänsyn till ändamålet med vården får socialnämnden besluta att den unges vistelseort inte ska röjas för föräldrar eller vårdnadshavare.¹⁴⁶ Bestämmelsen ska tillämpas restriktivt. Det bör endast i undantagsfall förekomma att socialnämnden håller den unges vistelseort hemlig för föräldrarna. Ett beslut att den unges vistelseort inte ska röjas får således aldrig fattas slentrianmässigt eller av bekvämlighetsskäl. Ett beslut om att inte röja vistelseorten är så ingripande att det inte bör gälla längre än nödvändigt.¹⁴⁷

Sekretess gäller för ett beslut om hemlighållande av vistelseort i förhållande till barnets föräldrar eller annan vårdnadshavare om det är nödvändigt med hänsyn till ändamålet med omhändertagandet eller vården.¹⁴⁸

När det kan vara motiverat att hemlighålla vistelseorten

Av praxis från kammarrätterna framgår att det kan finnas anledning att hemlighålla barnets vistelseort om det finns skäl att anta att föräldrarna kommer att avvika med barnet¹⁴⁹ eller att barnet kommer att utsättas för misshandel, skada eller annan fara.¹⁵⁰

HFD¹⁵¹ har i en dom konstaterat att ett beslut om att hemlighålla ett barns vistelseort måste vara motiverat av starka skäl. Det måste ställas höga krav på den utredning som ska ligga till grund för att hålla vistelseorten hemlig. Det räcker därmed inte att någon misstänker att föräldern inte kommer att respektera beslutet om umgängesbegränsning för att vistelseorten ska hållas hemlig. Misstanken måste grunda sig i konkreta förhållanden och det ska finnas en påtaglig risk för att umgängesbegränsningen inte kommer att respekteras.

HFD har angett några situationer där det kan finnas skäl att hemlighålla vistelseorten:

- Om en förälder tidigare har trotsat ett beslut om umgängesbegränsning kan det tala för att det finns en risk för att det upprepas.
- Även om en förälder inte tidigare har trotsat ett beslut eller gripit in i vården kan det ändå finnas skäl att hålla vistelseorten hemlig om det finns ett väl underbyggt antagande om att så kommer att ske.
- Det kan också vara så att barnets vetskap om att föräldrarna känner till vistelseorten kan antas påverka barnet eller genomförandet av vården negativt. Skälet till barnets otrygghet kan till exempel bero på att barnet tidigare blivit utsatt för övergrepp av sina föräldrar. I en sådan situation kan

¹⁴⁶ 14 § första stycket 2 LVU.

¹⁴⁷ Se prop. 1989/90:28 s. 74.

¹⁴⁸ Se 26 kap. 1 och 2 §§ OSL.

¹⁴⁹ Jämför Kammarrätten i Jönköpings dom den 30 maj 2017 i mål nr 601-17, 879-17 samt 1258-17 där risk för att pappan skulle föra barnet ut ur landet bedömdes utgöra skäl för hemlighållande av vistelseort. Jämför även Kammarrätten i Göteborgs uttalanden i dom den 13 mars 2013 i mål nr 5159-12.

¹⁵⁰ Jämför Kammarrätten i Sundsvalls dom den 21 juli 2015 i mål nr 754-15 och 755-15 samt Socialstyrelsens numera upphävda allmänna råd om tillämpningen av LVU (SOSFS 1997:15) s. 76.

¹⁵¹ Se HFD 2017 ref 39.

ett beslut om hemlighållande vara motiverat även om det inte finns någon påtaglig risk för att umgängesbegränsningen inte respekteras.

Hur man skriver underlag och beslut om drogtest och begränsningar

Separat beslut om drogtest

Beslut om att föräldern ska uppmanas att lämna drogtest kan fattas för sig eller i samband med att socialnämnden fattar beslut om umgängesbegränsning.¹⁵² Nämnden behöver alltså inte fatta beslut om umgängesbegränsning för att nämnden ska kunna fatta ett beslut om drogtest. Om nämnden redan har fattat eller avser att fatta beslut om umgängesbegränsning behöver nämnden ändå fatta ett separat beslut om drogtest.

Socialnämnden ska i beslutet särskilt ange vad för slags prov som föräldern ska uppmanas att lämna och syftet med åtgärden.¹⁵³ Nämnden kan besluta att uppmaningen om drogtest ska gälla ett eller flera umgängestillfällen.¹⁵⁴

Välja provtagningsmetod utifrån omständigheterna

Socialnämnden får bedöma och besluta vilken provtagningsmetod som bör användas utifrån omständigheterna i det enskilda fallet: blod-, urin-, utandnings-, saliv-, svett- eller hårprov.¹⁵⁵ Provtagningen kan avse såväl kontroll av om föräldern är påverkad vid provtagningsstillfället som kontroll av tidigare bruk av någon av de substanser som räknas upp i 32 a § LVU.¹⁵⁶

Frågor om vilken aktör som ska genomföra testerna och vem som ska stå för kostnaderna får kommunen bestämma själv.¹⁵⁷ Kommunen och regionen kan exempelvis hantera frågor om drogtestar inom ramen för den överenskommelse som de ska ingå enligt 5 kap. 1 d § SoL om samarbete i fråga om barn och unga som vårdas utanför det egna hemmet.

Innehåll i beslut om begränsningar

För att socialnämnden ska kunna fatta beslut om hur umgänge ska utövas eller beslut om hemlighållande av vistelseort behöver det finnas ett underlag som grundar sig på aktuella förhållanden (ifall beslutet rör syskon behöver det finnas ett beslutsunderlag för varje barn). Det behöver därmed göras en utredning. Om en barnavårdsutredning redan är inledd kan underlag till umgängesbegränsning inhämtas inom ramen för den. I annat fall behöver en ny utredning inledas.¹⁵⁸ I Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd SOSFS 2014:5, finns bestämmelser om vad ett beslutsunderlag ska innehålla.¹⁵⁹ Det

¹⁵² Se prop. 2021/22:178 s. 88

¹⁵³ Se 32 c § andra stycket LVU.

¹⁵⁴ Se prop. 2021/22:178 s. 115.

¹⁵⁵ Se 32 a § LVU och prop. 2021/22:178 s. 115.

¹⁵⁶ Se prop. 2021/22:178 s. 115. Enligt 32 a § gäller det narkotika, alkoholhaltiga drycker, andra berusningsmedel, sådant medel som avses i 1 § lagen (1991:1969) om förbud mot vissa dopningsmedel eller sådan vara som omfattas av lagen (1999:42) om förbud mot vissa hälsofarliga varor.

¹⁵⁷ Se prop. 2021/22:178 s. 87.

¹⁵⁸ Utredningen genomförs med stöd av 11 kap. 1 § SoL.

¹⁵⁹ Se 5 kap. 9 och 10 §§ SOSFS 2014:5.

är av flera anledningar angeläget att underlaget till ett beslut är allsidigt be-
lyst.¹⁶⁰ Om beslutet överklagas har domstolen inte alltid tillräcklig bak-
grundsinformation om ärendet, även om ärendet varit föremål för en pröv-
ning hos domstolen tidigare. Den klagande har inte rätt till ett offentligt
biträde i mål i förvaltningsdomstol som rör umgängesbegränsning eller att
inte röja barnets vistelseort.

Ett allsidigt underlag med en konkret bedömning

JO framhåller i ett beslut att det är viktigt att nämndens beslut om umgänges-
begränsning grundas på en tillförlitlig utredning som genomförs enligt 11
kap. 1 § SoL. Socialnämnden behöver ett allsidigt underlag för att kunna be-
döma hur umgänget ska utformas för att vara till barnets bästa. Uppgifter kan
behöva inhämtas från till exempel barnet, vårdnadshavarna och familjehem-
met. Utredningen behöver dock anpassas efter och inte göras mer omfattande
än vad omständigheterna i det enskilda fallet kräver.¹⁶¹

Nämnden behöver enligt JO redovisa en konkret bedömning och vara tyd-
lig med vilka överväganden som har lett fram till att beslutet fattas och varför
det inte varit möjligt att fatta ett annat beslut. Det är viktigt för att både vård-
nadshavare och barnet självt ska förstå hur nämnden resonerar och vilka om-
ständigheter som har varit avgörande för nämndens beslut. Det underlättar
även för vårdnadshavare om de vill överklaga ett beslut och för en överin-
stans som ska pröva beslutet vid överklagande. Nämnden behöver därför do-
kumentera den analys som ligger till grund för bedömningen av barnets
bästa. Analysen ska enligt JO alltid finnas med som en del av beslutsunderla-
get och beslutet. Ett beslut om umgängesbegränsning ska enligt JO kunna stå
för sig självt, och det ska vara möjligt att läsa det utan att ta del av andra
handlingar som rör barnet.¹⁶²

I bilaga 2 hittar du förslag på rubriker som kan användas i beslutsun-
derlag.

Vem kan fatta beslut om drogtest och begränsningar?

Socialnämnd eller utskott fattar beslut om drogtest

Beslut om att uppmana vårdnadshavare eller förälder att lämna drogtest inför
umgänge är ett sådant ärende som endast beslutas av socialnämnd eller dele-
geras till ett utskott. Beslutet kan alltså inte delegeras till anställda eller en-
skilda förtroendevalda.¹⁶³ Enligt förarbetena kan inte ordförande i nämnden

¹⁶⁰ Uttrycktes i en hearing som Socialstyrelsen hade med förvaltnings- och kammarrätterna 12 september 2017.

¹⁶¹ Se JO :s beslut den 28 juni 2022, dnr 822-2022.

¹⁶² Se JO :s beslut den 28 juni 2022, dnr 822-2022.

¹⁶³ Se 10 kap. 4 § SoL.

fatta beslut om att uppmana vårdnadshavare eller förälder att lämna drogtest eftersom det inte finns behov av skyndsamhet i sådana ärenden.¹⁶⁴

Socialnämnden fattar beslut om begränsningar

Socialnämnden fattar beslut om umgängesbegränsning eller att den unges vistelseort inte ska röjas.¹⁶⁵ Sådana beslut är inte möjliga att delegera till ett utskott.¹⁶⁶ I brådskande fall kan dock ordförande i nämnden fatta beslut om umgängesbegränsning.¹⁶⁷ I sådana fall ska det enligt JO anges i beslutet varför det är så brådskande att ordförande måste fatta beslut.¹⁶⁸ Beslutet ska anmälas till nämnden vid nästkommande nämndsammanträde.¹⁶⁹

Det är alltså socialnämnden som fattar beslut om umgängesbegränsningar, men det ligger i sakens natur att det är svårt för nämnden att ange exakta dagar när umgänge ska ske. Det ankommer därför på förvaltningen att i samråd med föräldern hitta formerna för umgänget.¹⁷⁰

I ett ärende om övervägande av umgängesbegränsning kan beslut endast fattas av socialnämnd eller delegeras till ett utskott. Beslutet kan alltså inte delegeras till anställda eller enskilda förtroendevalda.¹⁷¹

När det gäller upphävande av beslut om umgängesbegränsning så är det enligt JO upp till respektive socialnämnd att bedöma om delegation är möjlig i de situationerna.¹⁷²

Dokumentera beslutet

Socialnämndens beslut om uppmaning att lämna drogtest, begränsning av umgänget eller hemlighållande av vistelseort ska föras in i barnets akt.¹⁷³ Nämnden ska även dokumentera till vem man har skickat beslutet.¹⁷⁴ I BBIC finns ett dokumentationsstöd för beslut.¹⁷⁵

Underrättelse om beslut

Underrätta vårdnadshavare och barn över 15 år

Vårdnadshavare som berörs av beslutet ska underrättas om det och ska dessutom få information om hur de kan överklaga beslutet.¹⁷⁶ Om vårdnadshavaren har ett ombud ska nämnden även underrätta denne om beslutet.¹⁷⁷

Om nämnden har fattat beslut om att hemlighålla barnets vistelseort är det viktigt att uppgifter som kan avslöja var barnet befinner sig *inte* tas med i den

¹⁶⁴ Se prop. 2021/22:178 s 89.

¹⁶⁵ Se 14 § andra stycket LVU.

¹⁶⁶ Se 10 kap. 4 § första stycket SoL och 6 kap. 38 § kommunallagen (2017:725), KL.

¹⁶⁷ Se 6 kap. 39 § KL och JO:s beslut den 28 juni 2022, dnr 822-2022.

¹⁶⁸ se JO :s beslut den 28 juni 2022, dnr 822-2022.

¹⁶⁹ Se 6 kap. 40 § andra stycket KL.

¹⁷⁰ Se JO dnr 4066-1995 och 4482-1995.

¹⁷¹ Se 10 kap. 4 § SoL.

¹⁷² Se JO:s beslut den 28 juni 2022, dnr 822-2022.

¹⁷³ Se 11 kap. 5 § första stycket SoL.

¹⁷⁴ Se 5 kap. 16 § SOSFS 2014:5 och JO:s beslut den 28 juni 2022, dnr 822-2022.

¹⁷⁵ Informationsspecifikation för BBIC 3.5, bilaga 1 Dokumentationsstöd.

¹⁷⁶ Jämför 33 § förvaltningslagen (2017:900), FL.

¹⁷⁷ Se JO 2004/05 s. 249.

underrättelse om beslutet som ska lämnas till vårdnadshavarna. Men myndigheten behöver ändå berätta för vårdnadshavaren om vad beslutet innebär.¹⁷⁸ I det fall en vårdnadshavare begär att få ta del av handlingarna behöver en sekretessprövning göras.

Ett barn över 15 år har rätt att föra sin egen talan i mål och ärenden enligt LVU och kan därmed överklaga ett beslut om umgängesbegränsning eller hemlighållande av vistelseort.¹⁷⁹ Barn som är över 15 år ska därmed också underrättas om beslutet och om hur det kan överklagas.¹⁸⁰

Det är viktigt att ta bort uppgifter om familjehemmets namn och adress från beslutet om nämnden har beslutat att hemlighålla barnets vistelseort.

Informera familjehemmet och barn under 15 år

Om barnet är under 15 år är det viktigt att förmedla vilket beslut som har fattats och anledningen till det. Informationen måste anpassas efter barnets ålder och mognad.¹⁸¹

Dessutom är det viktigt att informera familjehemmet om att det fattats ett beslut om umgängesbegränsning eller hemlighållande av vistelseort. Familjehemmet behöver även veta hur socialtjänsten förväntar sig att de ska prata med barnet om umgänget och hur de ska agera kring detta.

Beslutet gäller omedelbart

Beslut om att föräldern ska uppmanas att lämna drogtest, umgängesbegränsning samt beslut om att hemlighålla barnets vistelseort börjar gälla omedelbart. Socialnämnden kan dock bestämma att beslutet ska börja gälla vid en annan tidpunkt.¹⁸²

Överklagande av beslut som berör umgänge

Beslut om drogtest kan inte överklagas

Det går inte överklaga socialnämndens beslut att uppmana vårdnadshavaren eller föräldern att lämna drogtest. Det går heller inte att överklaga beslut om vilken provtagningsmetod som ska användas. Resultatet av drogtesten kommer att kunna användas som en del i socialnämndens underlag inför bedömning av hur umgänget bör utformas. Är vårdnadshavaren eller föräldern missnöjd med hur resultatet av drogtesten påverkar socialnämndens bedömning i fråga om umgänge, har denne möjlighet att överklaga socialnämndens beslut om umgängesbegränsning.¹⁸³

¹⁷⁸ Jfr 10 kap. 3 § OSL.

¹⁷⁹ Se 36 § LVU och 41 § LVU.

¹⁸⁰ Se 33 § FL.

¹⁸¹ Se 11 kap. 10 § SoL och 36 § LVU.

¹⁸² Se 40 § andra stycket LVU.

¹⁸³ Se 41 § LVU och prop. 2021/22:178 s 92.

Beslut om begränsningar går att överklaga

Beslut om umgängesbegränsning eller om att barnets vistelseort inte får röjas kan överklagas till förvaltningsrätten.¹⁸⁴ När socialnämnden tagit emot ett överklagande ska myndigheten kontrollera att överklagandet har kommit in i rätt tid, det vill säga inom tre veckor från det att den som klagat fick del av beslutet.¹⁸⁵ Socialnämnden ska skyndsamt överlämna överklagandet till förvaltningsrätten.¹⁸⁶

Nämnden får ändra sitt beslut om den anser att beslutet är felaktigt av någon anledning, till exempel på grund av att det har tillkommit nya omständigheter. Beslutet får dock inte ändras till någon enskild parts nackdel, utom i vissa undantagsfall – till exempel om felaktigheten beror på att parten har lämnat oriktiga eller vilseledande uppgifter.¹⁸⁷

Beslutet gäller tills vidare om det inte är tidsbegränsat

Ett beslut om umgängesbegränsning eller om att barnets vistelseort inte får röjas kan antingen vara tidsbegränsat eller gälla tills vidare. Ett beslut om umgängesbegränsning bör dock inte gälla längre än nödvändigt.¹⁸⁸

Om vårdnadshavare begär ett mer omfattande umgänge

Om nämnden har fattat ett beslut om reglering av umgänget är nämnden skyldig att fatta ett nytt beslut i det fall vårdnadshavaren begär ett umgänge som är mer omfattande än det som nämnden har beslutat om.¹⁸⁹ Beslutet kan även överklagas.¹⁹⁰

Om en förälder förlorar vårdnaden blir beslutet utan verkan

Om ett beslut om umgängesbegränsning riktas mot en vårdnadshavare som, efter att beslutet har fattats, förlorar vårdnaden om sitt barn så är beslutet om umgängesbegränsning utan verkan mot föräldern.¹⁹¹ Om umgänget behöver begränsas mot föräldern fortsättningsvis kan socialnämnden använda sig av möjligheten att bestämma om barnets personliga förhållanden i den utsträckning det behövs för att genomföra vården.¹⁹²

¹⁸⁴ Se 41 § första stycket 3 LVU.

¹⁸⁵ Se 44 och 45 §§ FL.

¹⁸⁶ Se 46 § FL. Enligt JO dnr 210-932 bör överlämnandet ske inom en vecka.

¹⁸⁷ Se 37 och 38 §§ FL.

¹⁸⁸ Se prop. 1989/90:28 s. 74.

¹⁸⁹ Se JO 2004/05 s. 249.

¹⁹⁰ Se 41 § LVU.

¹⁹¹ Se Kammarrätten i Göteborgs dom den 23 augusti 2018 i mål nr 3639-18, RÅ 84 2:38, JO 2001/02 s. 244 JO 2010/11 s. 265.

¹⁹² Se 11 § fjärde stycket LVU.

Överväga beslut om begränsningar

Minst en gång var tredje månad ska socialnämnden överväga om en umgängesbegränsning eller att barnets vistelseort inte får röjas behövs.¹⁹³

Ett skriftligt underlag behöver presenteras

Ett övervägande innebär att tjänstemännen presenterar ett skriftligt underlag som gör det möjligt för nämnden att ta ställning till om begränsningen behövs. Inget formellt beslut behöver dock fattas om socialnämnden bedömer att det tidigare beslutet om umgänge ska stå fast, men övervägandet ska då antecknas i protokollet från sammanträdet.¹⁹⁴ Ett sådant övervägande kan inte överklagas.¹⁹⁵

Om nämnden däremot beslutar sig för att ändra ett beslut om umgänge vid övervägandet, till exempel om en minskning eller ökning av umgänget, ska nämnden ta initiativ till att göra behövliga kompletteringar av utredningen. Dessutom ska man iaktta förvaltningslagens bestämmelser om bland annat kommunikation och parts rätt att meddela sig muntligt. Det beslut som socialnämnden därefter fattar får överklagas.¹⁹⁶ Det ska dokumenteras i barnets akt att övervägandet är gjort.¹⁹⁷

En vårdnadshavare har också möjlighet att efter framställan få ett beslut formellt omprövat och därigenom få ett överklagbart beslut.¹⁹⁸

I *bilaga 3* hittar du förslag på rubriker som kan användas i ett underlag för övervägande.

¹⁹³ Se 14 § tredje stycket LVU.

¹⁹⁴ Se JO 2014/15 s. 407.

¹⁹⁵ Se 41 § LVU samt Kammarrätten i Stockholms dom den 12 juli 2021 i mål nr 5202-21.

¹⁹⁶ Se JO 2014/2015 s. 407.

¹⁹⁷ Se 11 kap. 5 § första stycket SoL.

¹⁹⁸ Se JO 2014/15 s. 411.

Stöd och samarbete under vårdtiden

I det här avsnittet kan du läsa om vikten av:

- information och stöd till familjehemsplacerade barn
- information och stöd till barnets föräldrar
- utbildning och stöd till familjehemmet
- samarbete mellan föräldrar och familjehem.

Stöd till barnet

Barn kan känna oro, skuld eller skam

Det är jättejobbigt att släppa kontrollen över mina föräldrar. Jag tänker på dem hela tiden och känner mig otillräcklig och egoistisk, att jag skiter i dem [4].

Oavsett vilken relation ett barn har haft till sina föräldrar före en placering fortsätter många barn att tänka på och oroa sig för hur föräldrarna, syskonen och andra närstående har det [4, 22, 37, 71]. Placerade barn kan även ha ambivalenta känslor gällande sina föräldrar och kontakten med dem. Vissa kan till exempel känna skuld över att ha lämnat sina föräldrar, medan andra kan känna sig bortvalda av sina föräldrar [4, 71]. Inför umgänget kan det kännas bra för barnet som längtar efter sin familj. Men under umgänget kan det bli bråk eller umgänget kan till och med behöva avbrytas för att det inte fungerade, vilket kan leda till en besvikelse för barnet.¹⁹⁹

Ensamkommande barn kan sakna sina föräldrar och anhöriga, oroas sig över sin familj i hemlandet och/eller känna skuldkänslor för att de inte kan hjälpa sin familj med pengar eller med att komma till Sverige [68, 72].

Barn behöver information om sina närstående

Det är av stor betydelse att placerade barn återkommande får information om hur deras föräldrar och/eller andra viktiga närstående har det samt om vilket stöd föräldrarna får. Även i fall där det inte är lämpligt att barnet träffar en förälder över huvud taget, till exempel för att föräldern har misshandlat,

¹⁹⁹ Bergman, A, Sandahl, C. Umgänge ur barnens perspektiv: erfarenheter av kontakt med anhöriga för barn som bor i familjehem: FoU Södertörns skriftserie nr 175/20.

kränkt eller gravt försummat sitt barn, behöver socialtjänsten ge barnet information om föräldern. Enligt organisationen Maskrosbarn kan sådan information minska barnets oro [4].

Informationen behöver anpassas efter det enskilda barnets behov, ålder och mognad.²⁰⁰ Både mängden information och sättet som den presenteras på behöver anpassas till barnets funktionsnivå så att det inte får motsatt effekt och i stället blir stressande för barnet. I vissa fall kan det vara bra att vara mer försiktig med att ge information så att barnet inte får en allt för mörk bild av sina föräldrar [17].

Även om barnet har placerats i familjehem som spädbarn eller som litet och inte har någon klar minnesbild av föräldrarna så behöver barnet få information och kunskap om sin familj och bakgrund [7]. Det kan vara av stor betydelse att ge barnet basfakta om föräldrarna: vad de heter, hur de ser ut och var de bor och så vidare. Allt eftersom barnet växer upp kan det behöva mer information, för att få hjälp att förstå vad det kan finnas för orsaker till att barnets föräldrar inte klarar sitt föräldraansvar. [12, 17]

Ett barns föräldrar representerar psykologiska gestalter som barnet bär med sig i sitt inre. Om ett barn växer upp med en okänd eller frånvarande förälder så kan barnet utveckla något som förenklat kan sägas vara ”en brist på inre bilder” av den föräldern. I takt med att barnet blir medveten om att mamma och pappa inte finns med i vardagen, fyller barnet ut detta tomrum med fantasier om dem. Barnets kan dock tappa verklighetsförankringen i sina fantasier om sin mamma och pappa ifall barnet inte kan eller får träffa dem och umgås med dem. Barnet kan endast skapa realistiska eller verklighetsbaserade bilder av sina föräldrar genom antingen att själv möta dem eller genom att höra vad andra berättar om dem. Ett barns identitetsutveckling blir med andra ord mer sårbar om barnet inte får tillgång till verklighetsbaserade bilder av sina föräldrar. [17]

Även barn som har en upprättad och regelbunden kontakt med sina föräldrar, syskon och/eller andra viktiga närstående kan behöva hjälp av familjehemmet för att hålla dessa personer ”levande” i sitt minne. Detta kan familjehemmet understödja genom att prata om dem och/eller visa bilder på dem. Kanske behöver barnet även få hjälp med att ringa eller skicka sms till dem.

Anpassat stöd till barnet

Socialtjänsten har ansvar för att följa barnets vård och ska särskilt uppmärksamma barnets relationer till anhöriga och andra närstående²⁰¹ – vilket också är bra att berätta för barnet.

Anpassat stöd till det placerade barnet är en betydande faktor för att kontakten mellan barnet och den ursprungliga familjen ska fungera [5]. Barnet kan exempelvis behöva prata om sina erfarenheter av umgänget och sina familjeförhållanden med en särskild person.

Om kontakten med föräldrarna inte fungerar på ett bra sätt så kan barnets kontakt med sina syskon vara extra viktig [2, 11]. Socialtjänsten kan därmed behöva ha en särskild uppmärksamhet på att barnet vid behov får stöd att upprätthålla kontakten med syskon.

²⁰⁰ Se prop 2012/13:10 s. 85.

²⁰¹ Se 6 kap. 7 b § andra stycket SoL.

Organisationen Maskrosbarn framhåller att placerade barn behöver ett stort känslomässigt stöd under placeringstiden. Placerade barn behöver ha en genuin och ärlig relation med en vuxen som finns där bara för deras skull och som kan hjälpa dem att förstå och hantera den stora omställning som en familjehemsplacering innebär. Barnen kan också behöva samtalsstöd för att förstå sig själva, sina beteenden och känslor. [4]

Eftersom ensamkommande barn ofta har kontakt med sina föräldrar och närstående på distans kan dessa barn behöva få tillgång till mobiltelefon eller dator. Ensamkommande barn kan också behöva få socialtjänstens hjälp att förklara aktuell situation för föräldrarna eller släktingarna, till exempel vad som händer i asylprocessen och vad som gäller i övrigt.

Av intervjuer med socialtjänsten framgår också att ensamkommande barn i vissa fall kan vara utsatta för påtryckningar från sina föräldrar i hemlandet, till exempel för att barnet ska bidra ekonomiskt eller försöka möjliggöra en familjeåterförening i Sverige. I socialtjänstens kontakt med föräldrarna kan det därför vara bra att klargöra att barnet inte kan göra det som de ber om. Socialtjänsten behöver även hjälpa barnet att känslomässigt hantera föräldrarnas förväntningar. [68, 72]

Barn som har en frihetsberövad förälder kan behöva både känslomässigt stöd och möjlighet till bearbetning utifrån aktuell situation. Dessa barn kan också behöva hjälp med transporter, eftersom det kan vara långa avstånd mellan exempelvis kriminalvårdsanstalten och barnets hemort. [36]

Socialstyrelsen har tagit fram stödmaterialet *Positivt umgänge – guider för barn, föräldrar och familjehem* som socialtjänsten kan dela ut under placeringen. Materialet finns att beställa på socialstyrelsen.se

Stöd till föräldrarna

Socialtjänsten ansvarar för att ge vårdnadshavare och föräldrar till barn som vårdas i familjehem, jourhem eller annat enskilt hem råd, stöd och annan hjälp som de behöver.²⁰² Socialnämnden bör bland annat ge vårdnadshavare och föräldrar stöd i föräldrarollen och i deras kontakt med dem som vårdar barnet.²⁰³ Socialtjänstens ansvar gäller dock inte den som utan att vara biologisk förälder har en föräldraroll i förhållande till barnet.²⁰⁴

Stöd till föräldrar – även viktigt för barnet

Att föräldrar får stöd är viktigt ur barnets perspektiv, oavsett om barnet så småningom kan flytta hem eller om det ska växa upp i familjehemmet. Stöd till föräldrar kan ha en positiv inverkan på deras kontakt med sina barn. Att föräldrarna får hjälp att se sig själva som betydelsefulla vuxna i barnets liv, även om de inte tar del av barnets dagliga vård, kan göra det möjligt för dem att hantera umgänget med barnet utan att underminera den nya familjen [8].

²⁰² Se 6 kap. 7 § 4 p. SoL

²⁰³ Se 6 kap. AR SOSFS 2012:11.

²⁰⁴ Se prop 2012/13:10 s. 84.

Det finns också ett samband mellan det stöd som föräldrar får och i vad mån de upprätthåller kontakt med sina barn i familjehem [45]. Placerade ungdomar framhåller att ett välfungerande stöd till deras föräldrar, som hjälper föräldrarna att må bättre, även hjälper ungdomarna eftersom de då kan avlastas i den stödjande roll som de ofta har intagit i sin relation med föräldrarna. [4, 38]

Ett svenskt forsknings och utvecklingsprojekt som genomfördes 2019–2021 kom bland annat fram till att bedömningen av vilket stöd och anpassningar som en förälder har behov av, behöver göras kontinuerligt inför, under och efter en placering. Bedömningen är en färskvara eftersom liv, hälsa och omständigheter förändras när föräldern befinner sig i olika faser. Bedömningen behöver också påverkas av att barnet befinner sig i olika faser och vilken fas själva placeringen är i.²⁰⁵

Föräldrar kan hamna i kris

...Och jag tror inte att man är i skick när man lämnar ifrån sig sitt barn, vare sig det är frivilligt eller inte så tror jag inte man är i det psykiska skicket så man riktigt kan ta åt sig vad det är som håller på att hända. Utan man behöver nån slags krisbearbetning med nån samtalspartner (förälder till barn som är placerad i familjehem) [69].

Förlusten av ett barn kan vara en mycket traumatisk upplevelse för föräldrarna och kan medföra att de hamnar i en kris [73]. Föräldrar till placerade barn har berättat om känslor av maktlöshet, förtvivlan och desperation i samband med att barnet placerades [69]. Vissa föräldrar upplever att de snabbt börjar distansera sig från barnet som ett skydd mot smärtan det innebär att hela tiden separeras från barnet [42].

Krisreaktioner som inte uppmärksammas kan medföra att en förälder inte förmår förändra sin situation eller intar ett negativt förhållningssätt gentemot socialtjänsten, vilket i sin tur kan försvåra samarbetet. För en förälder kan det vara en svår upplevelse att bli ”underkänd” som förälder och att bli betraktad som någon som saknar förmågan att ge adekvat föräldraomsorg. Detta kan leda till att en förälder drar sig undan och/eller hamnar i försvarsställning gentemot både familjehemmet och socialtjänsten [69].

Föräldrar behöver stöd av olika slag

Föräldrar behöver stöd av olika slag beroende på orsakerna till placeringen och barnets ålder.²⁰⁶

Förutom hjälp med krisbearbetning kan föräldrarna också behöva stöd i sin föräldraroll, praktiskt stöd för att upprätthålla kontakten med barnet eller få

²⁰⁵ Melke, A. Förbättrat stöd till föräldrar med barn i samhällsvård. En sammanfattning av projektet Förälder på avstånd: Göteborgsregionen 2022.

²⁰⁶ Se prop. 2012/13:10 s. 84.

delta i föräldrautbildning. I placeringens slutskede kan både barn och föräldrar behöva stödinsatser om barnet ska flytta tillbaka hem.²⁰⁷

Det finns individuella stödprogram och gruppinterventioner som syftar till att coacha och uppmuntra föräldrar att reflektera kring både sina och sina barns erfarenheter. Forskning visar att dessa har potential att förbättra såväl relationen mellan barn och förälder som kvaliteten på deras umgänge. Det är av stor betydelse att detta stöd ges långsiktigt och kontinuerligt för att möjliggöra positiva förändringar. [74]

I vissa fall kan en förälder även behöva psykologisk eller terapeutisk hjälp för att hantera sina känslor, orientera sig i sin nya situation och kunna möta sitt barn på ett bra sätt [8].

Intervjuade föräldrar har efterfrågat stöd som bidrar till ett långsiktigt förändringsarbete hos föräldrarna, till exempel för att bättre förstå vad i deras föräldraskap som bedöms som problematiskt och för att få hjälp att komma tillrätta med just dessa svårigheter [38]. Föräldrar kan även behöva hjälp att förstå både orsakerna till att deras barn placerats i familjehem och själva omhändertagandeprocessen. De kan också behöva få svar på praktiska frågor som ”Får jag skicka sms till mitt barn?” eller ”När får jag komma på besök?”.²⁰⁸

Bestämmelsen om stöd i 6 kap. 7 § SoL ger vårdnadshavare och föräldrarna rätt att få stöd som är kopplat till det placerade barnet. Det är barnets behov som ska vara i centrum²⁰⁹ – men det hindrar inte att socialtjänsten, utifrån en ansökan eller anmälan, kan behöva utreda om föräldrarna även behöver stödinsatser för sin egen problematik. I förarbeten som rör ändringar av LVU framhåller regeringen vikten av att socialnämnden erbjuder vårdnadshavarna eller föräldrarna hjälp som de behöver för att komma till rätta med sin situation.²¹⁰

Mer om stöd till föräldrar med kognitiva svårigheter kring umgänget hittar du i *bilaga 4*.

Socialstyrelsen har tagit fram stödmaterialet *Positivt umgänge – guider för barn, föräldrar och familjehem* som socialtjänsten kan dela ut under placeringen. Materialet finns att beställa på socialstyrelsen.se

²⁰⁷ Se prop. 2012/13:10 s. 84 f.

²⁰⁸ Möte med föräldraorganisationer den 29 mars 2017.

²⁰⁹ Se prop. 2012/13:10 s. 84 f.

²¹⁰ Se prop. 2021/22:178 s 85 f.

Råd, stöd och utbildning till familjehemmet

Socialnämnden ansvarar för att familjehem och jourhem får råd, stöd och annan hjälp samt den utbildning som de behöver.²¹¹ Uppdraget att vara familjehem kan vara både berikande och utvecklande och ge glädje och tillfredsställelse. Men det kan också innebära att man ställs inför situationer och krav av skiftande slag. Bland annat kan själva arrangemanget kring umgänget periodvis kräva mycket tid och kraft av familjehemmet [5, 75]. Det kan också kännas svårt för familjehemmet att se och hantera om barnet har starka känslor och reaktioner efter ett umgänge – eller barnets besvikelse över att föräldrarna inte kom till ett avtalat besök.

Familjehemmet har en nyckelposition för umgänget

Jag är Annas mamma, och hon har en mamma till, det är två mammor, men ingen av oss är på låtsas, alla är på gravaste allvar mammor, och det finns ingen som är på låtsas. Att man har två mammor det har jag ju arbetat med i alla år, ända sedan hon var bebis, att göra detta väldigt positivt att hon har två familjer... och vara väldigt tydlig med att hon har två familjer... och att båda är betydelsefulla och att ingen gör skillnad på henne (familjehemsförälder) [33].

Familjehemmet har en nyckelposition när det gäller att få umgänget att fungera och ge barnet stöd i kontakten med sin familj [5]. Och det är nämndens uppgift att verka för att familjehemmet medverkar till att en positiv kontakt mellan föräldrar och barn upprätthålls.²¹² Socialtjänsten behöver därför ge ett kontinuerligt stöd och möjlighet till en öppen dialog med familjehemmet. Det är viktigt att socialtjänsten även erbjuder familjehemmet handledning.²¹³ Representanter från socialtjänsten menar att det är särskilt angeläget att en socialsekreterare finns till hands och är tillgänglig för dialog och stöd under de första månaderna efter placeringen.²¹⁴

Utbildning kan ge familjehemmet ökad kunskap, bland annat om [75]

- varför det är bra för barnet att ha regelbunden kontakt med sina föräldrar
- hur föräldrakontakten kan förbättra barnets välmående
- hur familjehemmet på bästa sätt kan ta hand om barnets reaktioner.

Utbildningsinsatser till familjehemmet under placeringens gång kan dessutom ge bättre möjlighet till stöd i situationer som uppkommer [77].

Den viktiga kontakten och relationen mellan familjehemmet och de biologiska föräldrarna kan i många fall fungera bra vid en placering hos anhöriga

²¹¹ Se 6 kap. 7 a § SoL respektive 6 kap. 6 c § SoL.

²¹² Se prop. 1989/90:28, s. 115

²¹³ Se prop 2012/13:10 s. 73, 6 kap. AR SOSFS 2012:11 samt i SOU 2015:71, bilaga 4.

²¹⁴ Möte med socialtjänsten från sju kommuner den 15 nov 2017.

eller närstående [78]. Men placeringen kan också innebära att det blir rollförändringar i nätverket. Även om inte slakten har bytts ut för det placerade barnet innebär placeringen en förändring, då den person som barnet nu är placerat hos får vara både släkting och ”förälder”. I vissa fall kan förändringarna i roller också leda till rollkonflikter. [79] Det är därför viktigt att följa vården och att erbjuda dessa familjehem stöd och utbildning på samma sätt och i samma utsträckning som andra familjehem.²¹⁵

Socialstyrelsen har tagit fram ett material för grundutbildning av familjehem: *Ett hem att växa i* [80].

Socialstyrelsen har tagit fram stödmaterialet *Positivt umgänge – guider för barn, föräldrar och familjehem* som socialtjänsten kan dela ut under placeringen. Materialet finns att beställa på socialstyrelsen.se

Samarbete är viktigt för att upprätthålla kontakt

Samarbete. Samarbete. Rent samarbete. Vi har ett samarbete där dom inte går över huvudet på mig helt enkelt. Jag är ju fortfarande vårdnadshavare för Anders och dom kan inte bestämma grejer över mitt huvud. Då gör dom fel. Och det tror jag är väldigt viktigt att komma ihåg att föräldrar... biologiska föräldrar som fortfarande har vårdnaden över sina barn, står fortfarande högst. /.../ Och att man pratar om... om barnet har problem, och att jag ska kunna ta kritik från dom om dom anser att jag gör nåt fel och jag ska kunna ge dom kritik om jag... alltså just hela samarbetet att man... att det funkar (förälder till barn som är placerat i familjehem) [69].

Socialtjänsten, föräldrarna och familjehemmet har utifrån sina respektive roller ett gemensamt ansvar för barnet. Socialtjänsten ansvarar för att detta ”tre-delade föräldraskap” och samarbetet kring detta fungerar så att barnet kan upprätthålla kontakten med sina föräldrar.²¹⁶

Det är inte ovanligt att placerade barn hamnar i en lojalitetskonflikt mellan sina föräldrar och familjehemmet [10, 60, 81]. En del barn får också uppleva att föräldrar och familjehem är i konflikt med varandra [71]. JO har understrukit betydelsen av att socialtjänsten uppmärksammar och hanterar slit-

²¹⁵ Jämför 6 kap. 7 a och b §§ SoL.

²¹⁶ Se bland annat 5 kap. 1 § 8 och 6 kap. 1 § SoL och 1, 11 och 14 §§ LVU.

ningar mellan barnets biologiska föräldrar och familjehemsföräldrar. Konkreta stödåtgärder kan behövas för att överbrygga motsättningar och underlätta kontakten mellan föräldrar och barn.²¹⁷

En inkluderande hållning gentemot föräldrarna kan underlätta att föräldrarna samarbetar, att en kontakt etableras mellan barn och föräldrar och att den fortlöper utan lojalitetskonflikter [7]. Det kan även göra det lättare för barnet att acceptera placeringen, vilket även skapar en möjlighet till kontinuitet och en känsla av trygghet och tillhörighet hos barnet. [2, 10, 28, 41, 82, 83]

Att familjehemmet återkommande ger föräldrarna information om barnet och bjuder in dem till att delta i beslutsfattandet som rör barnet kan ge dem möjlighet att fortsätta känna sig viktiga som föräldrar – även efter separationen från barnet. Att dela information om vardagliga saker som händer i barnets liv, hur det går i skolan, vad doktorn har sagt, när barnet har lärt sig cykla, tappat sin första tand och så vidare kan dessutom underlätta föräldrarnas samtal med barnet vid umgänget [69]. Vidare uttrycker många föräldrar önskemål om att få dela med sig av sin kunskap om sina barn och deras behov [38, 69, 73, 84].

²¹⁷ Se JO 1994/95 s. 301.

Före, under och efter umgänget

I det här avsnittet kan du läsa om:

- förberedelser inför ett umgängestillfälle
- stöd vid umgänget
- att umgänget kan behöva avbrytas
- behov av stöd efter umgänget.

Viktiga förberedelser inför umgänget

Socialtjänsten har det övergripande ansvaret för att ett planerat umgänge kommer till stånd och att det sker på ett sätt som är bra för barnet.

Vilka förberedelser som krävs beror på vilken typ av kontakt barnet ska ha med sina föräldrar och/eller andra närstående. Socialtjänsten kan till exempel behöva ordna så att barnet får skjuts till den plats där umgänget ska ske. Det kan även behövas praktiskt – eller ekonomiskt – stöd när barnet ska ha kontakt med föräldrar, syskon eller andra närstående.²¹⁸

Det är bra att bestämma hur man ska överföra information som gäller barnet, till exempel ändringar i tider för hämtning eller lämning, mellan familjehem och umgängespersion – annars kan det leda till att barnet blir budbärare och får ansvar för informationsöverföringen. Behovet av en organiserad informationsöverlämning är mindre om kommunikationen är god mellan familjehem och umgängespersion, eller om det är ett äldre barn som själv kan förmedla information. [14]

Barnet behöver få hjälp att förbereda sig

Det är viktigt att barnet känner sig bekvämt med själva genomförandet av umgänget. Umgänget är till för barnet – så barnets önskemål om hur umgänget ska genomföras behöver vara utgångspunkten. Barnet behöver få prata om umgänget, både för att kunna förbereda sig och för att känna sig tryggt inför umgängestillfället [14].

Ibland kan det vara frestande att låta bli att berätta för barnet om inbokade umgängestillfällen för att barnet ska slippa oroas, till exempel för att föräldrarna inte ska komma dit. I sådant fall får inte barnet möjlighet att förbereda sig inför besöket – som faktiskt kan bli av. Om föräldrarna däremot ofta uteblir från inbokade umgängestillfällen kommer barnet förr eller senare att känna sig sviket. Barnet kan då behöva stöd, dels för att bearbeta sin sorg över detta, dels för att bättre kunna knyta an till familjehemsföräldrarna [85].

Förberedelserna behöver alltid anpassas efter barnets ålder, mognad och funktionsförmåga. Mindre barn, eller barn som har bristande tidsuppfattning,

²¹⁸ Enligt 7 kap. 3 § 3 SOSFS 2012:11 ska det av genomförandeplanen framgå vilka åtgärder som planeras för att barnet ska få stöd i umgänget med föräldrar, syskon och andra närstående.

kan behöva förberedas endast en kort tid före besöket jämfört med äldre barn som kan ha ett större behov av framförhållning [14].

Socialtjänsten är ytterst ansvarig för att barnet får hjälp att förbereda sig inför ett umgänge. I praktiken kan det dock bli aktuellt att överlämna ansvaret till familjehemmet som träffar barnet dagligen.

Hur förbereder man barnet inför ett umgängestillfälle?

- Det kan vara bra att berätta för barnet hur själva umgänget ska gå till, vad barnet ska göra med föräldern (eller en annan umgängesperson) och att barnet ska lämna föräldern igen när besöket är slut. Vissa barn kan behöva en mer detaljerad överenskommen struktur för umgänget som hjälp för mötets alla faser, till exempel: Hur gör vi när vi träffas? Hur gör vi sedan? Hur gör vi när vi säger hej då?
- Man kan till exempel titta i en kalender tillsammans med barnet: när ska mötet ske? Eller packa en väska tillsammans, kanske med ett gosedjur, läxböcker, ett spel att spela med föräldrarna eller ett foto på någon betydelsefull person. Foton på barnets rum eller nya fotbollslaget kan också göra det lättare för barnet att berätta om sin vardag. Kanske vill barnet rita en teckning till föräldern som det kan överlämna vid besöket?
- Barnet kan behöva hjälp att formulera frågor till sin förälder i samband med umgänget, till exempel var barnet föddes, var det har bott och vilka personer som har funnits med under barnets tidiga barndom. Syftet med frågorna är att barnet ska få mer kunskap om sin bakgrund.
- Barnet kan behöva få information om att början och slutet av ett umgänge kan vara lite speciellt och att många känslor kan uppstå just när man träffas eller när man ska skiljas åt [86]. Det kan vara bra att bekräfta för barnet att alla känslor är tillåtna.
- Det är viktigt att barnet förstår att umgänget kan avbrytas om barnet tycker att något känns obehagligt. Det kan vara bra att komma överens om hur barnet ska signalera till den person som är med vid besöket att barnet vill avbryta umgänget. Om barnet ska vara ensam med en förälder eller en närstående är det viktigt att barnet får veta hur det ska göra om det vill avbryta umgänget.
- Om barnet ska åka hem till eller själv möta föräldern så behöver barnet veta både hur det ska göra och vem barnet ska kontakta om något oförutsett uppstår (till exempel om föräldern inte kommer till avtalad mötesplats) [14].

Förbereda äldre barn

Äldre barn kan också behöva hjälp och stöd för att förbereda sig inför ett umgängestillfälle. Om barnet vill resa på egen hand är det viktigt att socialtjän-

ten finns med i planeringen av resorna. Dessutom måste socialtjänsten försäkra sig om att barnet exempelvis klarar av att på egen hand byta tåg vid olika stationer eller hitta olika anslutningståg. Barnet behöver veta hur det ska göra om oförutsedda händelser inträffar om exempelvis resan blir försenad eller vem den ska kontakta ifall en okänd människa skulle försöka ta kontakt med barnet. Barnet kan behöva ha med sig en mobiltelefon på resan för att kunna ringa någon om det skulle behövas stöd och hjälp. [14]

Förbereda barn som ska besöka en anstalt

Barn som har frihetsberövade föräldrar kan behöva en tydlig och anpassad information om hur besöket på anstalten ska gå till för att de inte ska känna rädsla inför och vid besöket [34].

På kriminalvårdens hemsida finns information om hur ett besök går till.

Den nationella barnrättsorganisationen Bufff – Barn och ungdom med förälder/familjemedlem i fängelse arbetar för att förbättra villkoren och ge stöd till barn genom bland annat en stödtelefon och en chatt, se www.bufff.nu. Även familjehem är välkomna att kontakta Bufff för att få råd och stöd.

Föräldrar kan behöva både känslomässig och praktisk förberedelse

Han [familjehemspappan] har hela tiden propagerat: "Kom nu till helgen! Vi ska grilla!" Alltså dom är en ganska stor familj. Och jag klarar inte detta. Det är också en sån där sak som jag pratade med min kontaktperson om, att det hade varit bättre om det... om jag hade vågat föreslå att "nä men kan inte bara jag och mamman och Gustav [sonen] träffas?" till exempel i början. Att bygga långsamt. Det är för stort för mig att komma in i hela deras familj och sitta och grilla och ha kul när inte jag känner så (en förälder om den inledande kontakten med familjehemmet efter att sonen hade placerats) [69].

Föräldrarna kan behöva praktisk eller ekonomisk hjälp²¹⁹ – till exempel för att kunna resa till ett umgänge. De kan också behöva stöd för att förbereda sig inför ett umgängestillfälle, eftersom ett möte med barnet kan upplevas

²¹⁹ Enligt förarbetena till LVU har socialnämnden ett ansvar för att föräldrarna får stöd och hjälp av både personlig och ekonomisk art för att klara kontakten med barnet (prop. 1989/90:28, specialmotiveringen till 14 § LVU s. 115).

som svårt. Det kan vara en dubbel utmaning för föräldern att hantera både sina egna och barnets känslor. En ytterligare påfrestning för föräldern blir det om någon utomstående ska observera umgänget. [85] Det är viktigt att socialtjänsten frågar föräldrarna ifall de vill ha eller behöver någon form av stöd – och i så fall ser till att de får ett individuellt anpassat stöd.²²⁰

Hur förbereder man föräldern inför ett umgängestillfälle?

- Föräldrar kan känna sig osäkra på hur de ska bete sig när ett umgänge ska genomföras i familjehemmet [69]. Det kan därför vara bra att prata om vilka eventuella förväntningar barnet eller familjehemmet kan ha på föräldrarna. Föräldrar kan också behöva praktisk information om besöket, till exempel vart i huset de ska träffa barnet och om de ska delta i en matsituation eller någon annan aktivitet som familjehemmet gör.
- Föräldrar kan behöva stöd kring hur de ska prata med barnet om sin livssituation eller om barnets situation (till exempel varför barnet inte kan bo hemma). Det kan vara bra att förklara hur föräldrarna ska svara på barnets frågor. Om det finns saker som föräldrarna inte bör prata med barnet om är det viktigt att socialtjänsten tar upp det med föräldrarna. Föräldrar berättar dock att förhållningsregler som till exempel ”du får inte gråta”, ”du får inte säga något som kan tolkas på ett felaktigt sätt” kan göra att föräldrarna känner sig låsta och har svårt att vara sig själva.*
- I vissa fall kan föräldrar behöva stöd kring hur de bäst kan hjälpa barnet att hantera sina känslor som kan uppkomma, till exempel när umgänget ska avslutas [85].
- Föräldrar kan behöva hjälp att komma på aktiviteter eller lekar att göra tillsammans med barnet eller stöd för att våga ta med sig något som barnet tycker om [87]. Kanske går det att föreslå att en förälder läser in en saga att lämna till barnet, som barnet kan lyssna på efter umgänget.

* Skriftlig uppgift om reflektioner från föräldrar i kontakt med stödverksamheten Stella i Stockholm stad. Socialstyrelsen dnr 3.8-2133/2017.

Mer om stöd kring förberedelser till föräldrar som har kognitiva svårigheter hittar du i *bilaga 4*.

²²⁰ Jämför 6 kap. 7 § 4 SoL.

Familjehemmet behöver veta vad som förväntas av dem

Det är viktigt att socialtjänsten talar om vad som förväntas av familjehemmet – både inför, under och efter ett umgängestillfälle.

Hur förbereder man familjehemmet inför ett umgänge?

- Om till exempel föräldrarna ska komma hem till familjehemmet kan familjehemmet behöva hjälp att tänka igenom hur besöket kan anordnas rent praktiskt för att vara bekvämt, tryggt och säkert för barnet. I vilken grad ska familjehemmet vara närvarande eller ha uppsikt över umgänget?
- Det kan också vara bra att ta upp hur familjehemmet kan agera i situationer som kan uppstå före eller under ett umgänge, till exempel om umgänget måste ställas in, om föräldrarna inte kommer, hur familjehemmet kan prata med föräldrarna om bemötande av barnet, eller om en konflikt skulle uppstå.
- Om umgänget ska genomföras på annan plats än i familjehemmet kan familjehemmet behöva hjälp att planera hur resorna ska genomföras.
- Familjehemmet kan också behöva få vägledning i hur barnets eventuella reaktioner såväl inför, som efter umgängestillfället kan hanteras.

Stöd vid umgängestillfället

I vissa fall kan barnet ha behov av att en stödperson närvarar vid umgänget för att känna sig tryggt. Stödpersonen kan vid behov sätta gränser för föräldern eller underlätta kontakten mellan barnet och föräldern. Stödpersonen kan också fungera avlastande för barnet genom att prata med föräldern så att barnet även får utrymme att umgås med sina syskon. Intervjuade barn beskriver positiva erfarenheter av att stödpersoner har underlättat umgänget på olika sätt, bland annat genom att bidra med förslag till aktiviteter att göra under umgänget. Men i vissa fall har en oklarhet över varför stödpersonen är närvarande inneburit att barn känt sig obekväma och observerade. Att ha en stödperson närvarande har i dessa fall inte lett till en ökad trygghet för barnen då situationen inte blivit begriplig.²²¹

Även föräldrar kan uppleva ett behov av stöd av en person vid umgänget – en person som har förberetts för att delta, som finns med under umgänget och som kan prata med föräldern efteråt.²²² Utredningen om tvångsvård för barn

²²¹ Bergman, A, Sandahl, C. Umgänge ur barnens perspektiv: erfarenheter av kontakt med anhöriga för barn som bor i familjehem: FoU Södertörns skriftserie nr 175/20.

²²² Skriftlig uppgift om reflektioner från föräldrar i kontakt med stödverksamheten Stella i Stockholm stad. Socialstyrelsen dnr 3.8-2133/2017.

och unga konstaterade att stöd i form av att en utomstående person är närvarande vid umgängestillfällena är ett absolut krav om det finns ett skyddsbehov. Även i andra fall kan föräldrar behöva stöd i olika former för att umgängestillfällena ska vara positiva upplevelser för både barnet och föräldrarna.²²³

För att en närvarande stödperson både ska kunna genomföra sina arbetsuppgifter och ge barnet en känsla av trygghet, behöver socialtjänsten vara tydlig med vilket uppdrag stödpersonen har och berätta det för både barn och umgängespersion [64]. Andra faktorer som barn har lyft fram som kan vara av betydelse för att närvaron av en stödperson ska bli en positiv erfarenhet för barnet är att stödpersonen är aktiv under umgänget, att en relation utvecklas mellan barnet och stödpersonen och att det finns en kontinuitet i stödet över tid.²²⁴

En stödperson med uppdrag att övervaka umgänget kan behöva kunna ”göra sig osynlig” i vissa situationer och dessutom kunna uppträda med tydlighet när det är nödvändigt (till exempel för att avbryta ett umgängestillfälle). Stödpersonen kan också behöva förhindra att föräldern berättar något olämpligt för barnet, eller förmedlar någon annan information som antingen kan oroa barnet eller försvåra barnets anknytning till familjehemmet.

Man kan ju få övervakat umgänge, så att de ser på vad man gör i fall man bråkar med sin familj. Det hade jag första månaderna när jag och mina syskon skulle vara hos mamma första gången. Då var det en socialtant som var där. Hon sa inte så mycket, men hon kollade att allt gick bra, att vi inte bråkade, att det inte blev tjafs (familjehemsplacerat barn som tycker att det har varit bra att ha med en person under träffarna med sin mamma) [3].

Det är viktigt att den närvarande stödpersonen har kvalifikationer för uppdraget och – om det är möjligt utifrån en sekretessbedömning – får tillräcklig information om eventuella övergrepp som tidigare har skett i familjen. Det ger stödpersonen förutsättningar för att kunna följa med i familjens kommunikationsmönster och bidra till att umgänget blir tryggt för barnet. [14] Stödpersonen behöver också få information om huruvida barnet har en funktionsnedsättning eller särskilda behov för att kunna ge adekvat stöd till både barnet och föräldern.

I vissa fall kan det behövas andra, mer omfattande stödinsatser eller terapeutiska interventioner vid ett umgängestillfälle, till exempel för att engagera föräldern eller för att förbättra relationen mellan barn och förälder genom att vägleda föräldern i olika situationer [88].

²²³ Se SOU 2015:71 s. 561.

²²⁴ Bergman, A, Sandahl, C. Umgänge ur barnens perspektiv: erfarenheter av kontakt med anhöriga för barn som bor i familjehem: FoU Södertörns skriftserie nr 175/20.

Umgänget kan ibland behöva avbrytas

Det kan vid ett umgängestillfälle uppstå en situation som kan bli farlig för barnet, till exempel om en förälder uppträder aggressivt eller kommer berusad till ett möte. Om föräldern upplevs som så pass psykiskt labil att det finns risk för att han eller hon kommer att uppträda utagerande är det bättre att avbryta umgängestillfället [17].

JO har i ett beslut uttalat att om det uppkommer misstankar om att en förälder eller en anhörig är alkohol- eller drogpåverkad i samband med ett beslutat umgänge så har den person som överlämnar barnet till umgänget eller den stödperson som övervakar umgänget både ansvar och skyldighet att avbryta umgängestillfället.²²⁵

Om ett umgängestillfälle har avbrutits kan det finnas skäl för socialtjänsten att överväga om umgänget kan fortsätta enligt den plan som finns eller ifall socialnämnden, vid placering enligt LVU, behöver fatta beslut om en begränsning av umgänget.

Mer om drogtest hittar du i avsnittet *Beslut kring umgänge* ovan.

Ta hand om upplevelser av umgänget

Barnet kan behöva särskild uppmärksamhet

I första hand är det familjehemmet som möter barnet efter varje umgängestillfälle. Därför är det viktigt att socialtjänsten förbereder familjehemmet på att de kan behöva ge barnet särskild uppmärksamhet eller stöd efter umgängestillfället. Hur barnets upplevelse blir beror naturligtvis på vad som skett vid umgängestillfället.

Om föräldern inte dök upp enligt vad som var avtalat kan barnet vilja prata om detta och kanske få en rimlig förklaring. När ett mötestillfälle varit en negativ eller mindre bra upplevelse för barnet kan familjehemmet behöva bekräfta barnets tankar och känslor kring det, dock utan att värdera händelsen eller nedvärdera föräldrarna.

Föräldrarna behöver återkoppling

Även föräldrar kan uppleva att det kan vara svårt att få umgänget att fungera på ett bra sätt, oavsett om mötena sker i familjehemmet eller på någon annan plats [69]. Om det är möjligt att ge återkoppling till föräldrarna efter umgänget kring vad som fungerat bra och mindre bra kan det ge föräldrarna betydelsefull information inför nästa tillfälle.

Vid uppföljning av hur umgänget fungerar behöver socialtjänsten kontrollera ifall det stöd som föräldrarna har fått, är tillräckligt.

²²⁵ Se JO 2016/17 s. 548.

Uppmärksamma och lyssna in familjehemmet

Att uppmärksamma och lyssna på familjehemmets upplevelse, inklusive familjehemmets egna barn, kan skapa förutsättningar för att familjehemmet ska kunna ha ett generöst och inbjudande förhållningssätt gentemot det placerade barnets föräldrar. Familjehemmet kan uppleva problem i samband med umgänget, till exempel att föräldrarna inte vill samarbeta med familjehemmet, inte kommer till ett avtalat möte eller att de på något annat sätt gör barnet besviket [45]. I vissa fall kan det vara svårt för familjehemmet att visa tillgivenhet för barnet i föräldrarnas närvaro, av rädsla för att föräldrarna ska känna sig utanförlödig. Det är således centralt att familjehemmet får det stöd eller den handledning som den aktuella situationen kräver.

Uppföljning av umgänget

I det här avsnittet kan du läsa om:

- vikten av att följa barns, föräldrars och familjehems situation och inställning till umgänget
- hur man kan följa upp planen för umgänge
- förslag på frågor vid en uppföljning.

Återkommande uppföljning gör det möjligt att förändra

Socialnämnden ska noga följa barnets vård och ha särskild uppmärksamhet på barnets relationer till anhöriga och andra närstående.²²⁶ Återkommande uppföljningar av umgänget ger möjlighet till förändringar i detta – utifrån barnets önskemål och behov.

Socialnämnden ansvarar för att bestämma när och hur både genomförandeplanen och umgänget ska följas upp. Uppföljningen av umgänget kan ske i samband med att vården följs upp i sin helhet eller vid ett annat tillfälle. Det ska dock framgå av genomförandeplanen när och hur planen ska följas upp.²²⁷ I BBIC finns förslag på en struktur för ett uppföljningsmöte.²²⁸

Följ upp pojkar och flickor – lika ofta

Att ha ett könsneutralt förhållningssätt vid planering av uppföljningar kanske kan tyckas självklart – men en undersökning visar att det tycks finnas en olikhet i hur socialtjänsten följer upp vården av flickor respektive av pojkar [89]. År 2015 genomförde IVO 21 inspektioner i en av landets sex regioner där de granskade hur socialtjänsten, i sin helhet, följde upp vården av familjehemsplacerade barn. Av tillsynsrapporten framgick bland annat att socialsekreterare träffade familjehemsplacerade pojkar i högre utsträckning än de träffade familjehemsplacerade flickor – i alla åldersgrupper. Den största skillnaden återfanns i åldersgruppen 16 till 17 år. I rapporten framhöll IVO vikten av att kommunerna själva börjar analysera varför flickor får färre besök av socialtjänsten än vad pojkar får samt vikten av att kommunen vidtar åtgärder om det visar sig att detta inte motiveras av ett större behov. [89]

²²⁶ Se 13 a § LVU respektive 6 kap. 7 b § SoL.

²²⁷ Se 5 kap. 1 a § andra stycket 3 SoF

²²⁸ BBIC grundbok.

Verka för delaktighet i uppföljningen

Socialnämnden ska verka för att barn och vårdnadshavare är delaktiga i uppföljningen och vid behov revideringen av genomförandeplanen.²²⁹ Att regelverket endast utgår ifrån att det är vårdnadshavare som ska vara delaktiga hindrar inte att även andra umgängespersoner kan vara det. Socialnämnden bör även följa upp och revidera genomförandeplanen i nära samarbete med familjehemmet.²³⁰

Fråga vad barnet tycker om umgänget

Barnet behöver få möjlighet att uttrycka sina åsikter i samband med uppföljningar och utvärderingar av beslut och åtgärder som rör det, till exempel när det gäller det stöd eller den vård som barnet får.²³¹ Socialtjänsten bör under sina besök i familjehemmet²³² fråga hur barnet tycker att kontakten med vårdnadshavare och andra närstående fungerar.²³³ Samtalet bör föras på ett sätt som underlättar för barnet att beskriva sin situation.²³⁴ Att lyssna till vad barnet säger vid olika tillfällen under barndomen, ger socialtjänsten kunskap om hur familjerelationerna ser ut [90] och möjlighet att kunna utforma umgänget på det sätt som bäst passar barnet.

Jag kunde absolut inte bo hemma men var hemma jätteofta för jag var så orolig för mina systrar som bodde kvar. Socialtjänsten sa till mig flera gånger att det inte var någon idé att jag var familjehemsplacerad för jag var hemma så ofta. Dom frågade liksom inte ens varför jag var hemma så ofta, dom antog ju bara att jag var hemma för att jag ville det och mådde bra av det....[4].

Barnets vilja eller behov av kontakt kan förändras

När barnet har varit placerad en tid och funnit sig tillrätta i familjehemmet, är det möjligt att barnet uttrycker mer om sina känslor och tankar kring sin situation och om sin relation till sina föräldrar eller andra närstående.

Det är viktigt att ta hänsyn till att barnet utvecklas under placeringstiden men även till att det kan ske förändringar i barnets livssituation. Skolan kan få en ökad betydelse och barnet kan få nya fritidsintressen eller nya betydelsefulla sociala relationer. Det innebär att barnets vilja till eller behov av kontakt med sina föräldrar eller andra närstående kan förändras. Planeringen av umgänget behöver därför ändras och anpassas allt eftersom barnet växer upp.

Barn med vissa funktionsnedsättningar kan ha lite svårare än andra barn att klara förändringar eller ändringar av rutiner. Det är därför särskilt viktigt

²²⁹ Se 7 kap. 2 § SOSFS 2012:11.

²³⁰ Se AR till 7 kap. 2 § SOSFS 2012:11.

²³¹ Se prop. 2009/10:232 Strategi för att stärka barnets rättigheter i Sverige s. 17.

²³² I enlighet med 6 kap. 7 b § SoL och 13 a § LVU.

²³³ Se AR till 6 kap. 7 b och 7 c §§ SoL i 7 kap. SOSFS 2012:11.

²³⁴ Se AR till 6 kap. 7 b och 7 c §§ SoL i 7 kap. SOSFS 2012:11

att följa upp hur dessa barn klarar av och påverkas av umgänget [14, 91]. Om barnet inte själv kan förmedla sin åsikt men har reagerat negativt på umgänget behöver socialtjänsten så långt det är möjligt ta reda på orsaken.

Känslomässiga, psykiska och kroppsliga reaktioner kan dels tyda på att umgänget inte är till barnets bästa, dels på att barnet har behov av bearbetning för att återfå en känsla av trygghet och balans.

Det kan vara relevant att söka svar på följande frågor [92]:

- Är reaktionen adekvat utifrån den situation som föranlett placeringen?
- Är reaktionen ett uttryck för en lojalitetskonflikt?
- Är reaktionen ett tecken på en dålig umgängessituation i sin helhet för barnet?
- Indikerar reaktionen att det finns problem i relationen till föräldern?

Om en kontakt är negativ för barnet kan den behöva förändras och behöver därför diskuteras noga [10].

Föräldrarnas livssituation, förmåga och inställning kan förändras

Det är viktigt att uppmärksamma och ta hänsyn till att även föräldrars (eller andra umgängespersoners) livssituation kan förändras över tid, vilket kan påverka såväl deras förmåga som deras inställning till umgänge.

Även motiverade föräldrar kan ibland ha svårt att klara av att upprätthålla kontakten med sina barn. Umgänge med föräldrar tenderar att minska i omfattning vid långa placeringar, vilket kan vara bra att ha i åtanke vid planering och uppföljning. [5] Föräldrarna kan behöva uppmuntran och stöd för att genomföra umgänget eller kanske stöd efter själva umgänget.

Tillvarata familjehemmets upplevelse

En viktig del i uppföljningen är att ta del av familjehemmets uppfattning gällande umgänget, både hur det fungerar och hur barnet har reagerat i samband med umgänget. Informationen från familjehemmet är nödvändig, dels för att kunna bedöma om umgänget på något sätt behöver justeras för att passa barnets behov, dels för att socialtjänsten ska kunna möta och stödja familjehemmet i den speciella situation som umgänget utgör. Det kan också behövas stöd för att hjälpa familjehem och föräldrar att kommunicera eller samarbeta.

Även familjehemmet kan behöva stöd kring umgänget eftersom hela familjen påverkas mer eller mindre. Särskilt om umgänget genomförs i familjehemmet och beroende på hur kontakten mellan de inblandade parterna fungerar. Det är därför betydelsefullt att ta reda på hur samtliga medlemmar i

familjehemmet upplever och hanterar kontakten med barnets föräldrar i samband med umgänget.

Familjehemmet har en mycket stor betydelse för att främja barnets kontakt med föräldrar och närstående. Familjehem är förvisso oftast positivt inställda till umgänge, men kan hamna i en svår position om de märker att umgänget påverkar barnet negativt. När barnets föräldrar exempelvis inte klarar av att upprätthålla kontakten på ett konsekvent sätt, behöver familjehemmet ta hand om barnets smärta och besvikelse. [5]

Förslag på frågor för en uppföljning

I uppföljningen av umgänget ingår att ta ställning till om planen för umgänge behöver förändras utifrån barnets aktuella behov.

Här nedan ges exempel på frågor att ställa för att skapa en struktur vid uppföljningen av umgänget. Liknande frågor har bearbetats med cirka 70 socialsekreterare i samband med att FoU tog fram det stöd för bedömning som presenteras på kunskapsguiden.se. Synpunkter på frågorna är inhämtade från FoU Södertörn.²³⁵

Hur har umgänget fungerat?

- Vad har fungerat bra? Vad har fungerat mindre bra?
- Hur upplever barnet umgänget? Hur har umgänget påverkat barnet? Hur har barnet reagerat på umgänget?
- Hur har informationsöverlämningen mellan familjehem och umgängespersion fungerat?
- Hur har planeringen följts? Har något umgängestillfälle ställts in? Vilka konsekvenser fick detta för barnet i så fall?
- Hur har förberedelserna inför umgänget fungerat?
- Om en stödperson varit närvarande, hur har det fungerat?
- Har umgänget fungerat vid skollov och storhelger?
- Hur har det fungerat med umgänge om barnet varit sjukt?

Har något förändrats som påverkar umgänget?

- Har syftet med umgänget förändrats?
- Har barnets livssituation eller inställning till umgänget förändrats?
- Har umgängespersionens livssituation eller inställning till umgänget förändrats?
- Om barnet är ensamkommande: har det kommit eller beräknas det komma några närstående till Sverige?

(forts. nästa sida)

²³⁵ Socialstyrelsen dnr 3.8–2133/2017. Några frågor är tillagda efter svar på remiss.

Behöver umgänget förändras?

- Behöver barnet mer eller mindre umgänge eller kontakt?
- Hur påverkar umgänget barnets skolgång och fritidsaktiviteter?
- Behöver barnet umgänge med fler eller färre personer?
- Passar de praktiska arrangemangen för barnet, till exempel platsen och tiden för umgänget? Hanterar barnet eventuella transporter?
- Är innehållet eller aktiviteten i umgänget meningsfullt för barnet?
- Behöver barnet stöd för att hantera umgänget eller kontakten?
- Behöver någon närvara vid umgänget? Behövs tolk?
- Behöver umgängespersonen annat eller utökad stöd för att genomföra umgänget?
- Om umgänget med en umgängesperson ska minskas kommer det då påverka barnets kontakt med andra personer som finns i umgängespersonens nätverk?

Dokumentera uppföljningen

Att en uppföljning av planen för umgänge har gjorts och att eventuella åtgärder har vidtagits ska dokumenteras i barnets journal.²³⁶ Genomförandeplanen kan också behöva revideras i den del som avser umgänget.

I BBIC finns dokumentationsstöd *Uppföljning av vård, Övervägande och Omprövning*. Med hjälp av detta kan barnets umgänge eller kontakt med föräldrar eller andra närstående beskrivas under rubriker som exempelvis ”Sociala relationer”, ”Barnets inställning till vården”, ”Vårdnadshavarnas inställning till vården” och ”Redogörelse från familjehem”.²³⁷

²³⁶ Jämför 4 kap. 9 § SOSFS 2014:5.

²³⁷ Bilaga 1, Informationsspecifikation för BBIC 3.2.

Umgänge efter vårdnadsöverflyttning

I det här avsnittet kan du läsa om:

- barnets umgänge med föräldrar efter en vårdnadsöverflyttning
- barnets umgänge med andra närstående än föräldrar efter en vårdnadsöverflyttning
- att socialnämnden kan väcka talan i domstol om umgänge
- socialnämndens ansvar efter domstolsbeslut om umgänge.

Barn har fortsatt rätt till umgänge efter en vårdnadsöverflyttning

Ett barn har rätt till umgänge med den förälder som barnet inte bor tillsammans med.²³⁸

Barnets rätt till umgänge med en förälder gäller även om vårdnaden om barnet har anförtrotts, och flyttats över, till en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare, till exempel till familjehemsföräldrarna. Efter en vårdnadsöverflyttning har de särskilt förordnade vårdnadshavarna och föräldrarna ett gemensamt ansvar för att så långt som möjligt tillgodose barnets behov av umgänge med en förälder som barnet inte bor med.²³⁹

Den möjlighet till skriftligt avtal om umgänge med godkännande av socialnämnden som finns för föräldrar,²⁴⁰ finns dock inte när vårdnaden har flyttats över till särskilt förordnade vårdnadshavare. I dessa fall kan dock ändå socialtjänsten ifall parterna önskar det, erbjuda stöd för att parterna ska komma överens om hur umgänget ska se ut i samband med vårdnadsöverflyttningen.

Om en förälder inte är nöjd med umgänget kan denne väcka talan om umgänge i tingsrätten.²⁴¹ De särskilt förordnade vårdnadshavarna företräder då barnet i umgängesfrågan.²⁴² Högsta domstolen (HD) har betonat att frågan om omfattningen och formerna för umgänget kräver viss utredning samt att de nya vårdnadshavarna måste ha getts tillfälle att yttra sig över föräldrarnas yrkande om umgänge.²⁴³

Domstolen kan fatta beslut om att barnet och föräldrarna ska ha umgänge genom att träffas – men också om umgänge på annat sätt, till exempel genom kontakt via e-post, brev eller telefon.²⁴⁴ Ett sådant beslut bör enligt förarbe-

²³⁸ Se 6 kap. 15 § första stycket FB.

²³⁹ Se 6 kap. 15 § andra stycket FB.

²⁴⁰ Jämför 6 kap. 15 a § tredje stycket FB.

²⁴¹ Se 6 kap. 15 a § första stycket FB.

²⁴² Jämför 6 kap. 8 och 11 §§ FB samt SOU 2015:71 s. 618.

²⁴³ Se Nytt juridiskt arkiv (NJA) 2014 s. 307.

²⁴⁴ Jämför 6 kap. 15 första stycket FB.

tena dock enbart användas i undantagsfall, som ett sätt att skapa kontakt i situationer då exempelvis barnet och föräldern inte haft någon kontakt alls tidigare eller endast haft kontakt i en mindre omfattning.²⁴⁵

Socialnämnden kan väcka talan i domstol

Det är viktigt att både socialnämnden och särskilt förordnade vårdnadshavare uppmärksammar om det finns risk att barnet far illa vid ett umgänge med en förälder.²⁴⁶ En särskilt förordnad vårdnadshavare kan dock inte väcka talan för att begränsa föräldrarnas umgänge med barnet, men kan däremot vända sig till socialnämnden som i sin tur kan väcka talan.²⁴⁷ Om socialnämnden får veta att någon åtgärd behöver vidtas i fråga om umgänge för ett barn, ska nämnden göra en framställning eller ansökan om detta hos den domstol som ärendet tillhör.²⁴⁸

Det kan finnas skäl för socialnämnden att väcka talan, särskilt om nämndens utredningar visar att ett barn mår dåligt eller riskerar att fara illa om umgänget fortsätter i den ordning och omfattning som tidigare har bestämts. Nämnden kan då komma fram till att umgänget antingen bör begränsas eller upphöra helt.²⁴⁹

Socialnämndens talerätt är huvudsakligen motiverad av att den bör kunna väcka talan för ett minskat umgänge, men talerätten är inte begränsad till enbart det utan gäller även mer generellt. Det innebär att socialnämnden även kan väcka talan ifall barnet behöver mer umgänge med en förälder.²⁵⁰

Umgänge med andra än föräldrar

I likhet med föräldrar som är vårdnadshavare har särskilt förordnade vårdnadshavare ansvar för att så långt möjligt tillgodose barnets behov av umgänge med någon annan än föräldrarna som står barnet särskilt nära.²⁵¹ Liksom i fall där barn bor hos en vårdnadshavare får domstolen besluta om umgänge mellan barnet och någon annan än en förälder när barnet bor hos en särskild förordnad vårdnadshavare. Det kan gälla umgänge med barnets far- och morföräldrar och andra personer som står barnet särskilt nära. I dessa fall är det enbart socialnämnden som har talerätt.²⁵²

I den mån barnets behov av umgänge inte tillgodoses beroende på att den särskilt förordnade vårdnadshavaren inte tar sitt ansvar, är det en viktig uppgift för socialtjänsten att försöka få denne att se till barnets behov.²⁵³

²⁴⁵ Se prop. 2005/06:99 s. 55 och 89.

²⁴⁶ Se prop. 1997/98:7 Vårdnad, boende och umgänge s. 115. Jämför 6 kap. 2 a § FB.

²⁴⁷ Se 6 kap. 15 a § första stycket FB.

²⁴⁸ Se 5 kap. 2 § SoF.

²⁴⁹ Se prop. 2005/06:99 s. 89.

²⁵⁰ Se prop. 2005/06:99 s. 89.

²⁵¹ Se 6 kap. 15 § tredje stycket FB.

²⁵² Se 6 kap. 15 a § andra stycket FB.

²⁵³ Se prop. 1997/98:7 s. 63.

Tillgodose stöd efter domstolsbeslut

När ett mål eller ett ärende om bland annat vårdnad, boende och umgänge har avgjorts, är socialnämnden skyldig att i sin omsorg om barn och unga tillgodose de särskilda behov av stöd och hjälp som då kan finnas.²⁵⁴ Det är alltså viktigt att nämnden inte med automatik tar sin hand från ett ärende i och med att frågan har avgjorts. Det kan efter ett tag visa sig att barnet mår dåligt av det fastställda umgänget eller på annat sätt riskerar att fara illa om umgänget fortsätter i den beslutade ordningen och omfattningen. Det kan inträffa något efter rättegången, och det kan aldrig helt uteslutas att vissa, för barnet viktiga omständigheter, inte kommit fram under en utredning. Socialnämnden har då möjlighet att väcka talan om umgänge igen för att få till stånd ett mindre omfattande umgänge.²⁵⁵

²⁵⁴ Se 5 kap. 1 § p. 9 SoL.

²⁵⁵ Se prop. 2005/06:99 s. 55–56.

Referenser

1. Agenda 2030. Hämtad 2018-07-19
www.regeringen.se/rapporter/2018/06/handlingsplan-agenda-2030/.
2. Boyle, C. 'What is the impact of birth family contact on children in adoption and long-term foster care?' A systematic review. *Child & Family Social Work*. 2017; 22:22-33.
3. Barnombudsmannen. Bakom fasaden. Stockholm; 2011.
4. Jag är bara en påse med pengar: en rapport av Maskrosbarn om ungdomars upplevelser av insatser från socialtjänsten. Maskrosbarn; 2016.
5. Sen, R, Broadhurst, K. Contact between children in out-of-home placements and their family and friends networks: A research review. *Child & Family Social Work*. 2011; 16(3):298-309.
6. Kalland, M, Sinkkonen, J. Finnish children in foster care: evaluating the breakdown of long-term placements. *Child Welfare*. 2001; 80(5):513-27.
7. Egelund, T, Hestbaek, A-D. Anbringelse af barn og unge udenfor hjemmet. En forskningsoversigt. Köpenhamn; 2003.
8. Lindsey, C. Contact with birth families: implications for assessment and integration into new families. I: Kerrick J, Lindsey C, Tollemache L, red. *Creating New Families*. London: Karnac Books; 2006.
9. Andersson, G. Barndom i samhällsvård - relation till föräldrar i vuxen ålder. *Socionomens forskningssupplement Akademikerförbundet SSR*; 2017.
10. Lundström, T, Sallnäs, M. Samhällsvårdade ungdomars kontakter med föräldrar och syskon. *Socionomen*. 2009; :6, s. 52-63.
11. Lundström, T, Sallnäs, M. Sibling contact among Swedish children in foster and residential care—Out of home care in a family service system. *Children and Youth Services Review*. 2012; 34(2):396-402.
12. Taplin, S. Is all contact between children in care and their birth parents 'good' contact? Discussion paper. 2005.
13. Andersson, G, Rasmusson, B. Fosterbarns perspektiv på socialtjänstens företrädare. *Socialmedicinsk tidskrift*. 2006; 83(1):5-15.
14. Koch, K, Walstad, E. Samvaer mellom barn och foreldre som icke bor sammen: Gyldendal Norsk Forlag AS; 2005.
15. Moldestad, B. Samvaer sett fra foreldrenes ståsted-utfordringer for barnevernet. *Norges barnevern*. 2002:3:17-28.
16. Moyers, S, Farmer, E, Lipscombe, J. Contact with Family Members and its Impact on Adolescents and Their Foster Placements. *British Journal of Social Work*. 2006; 36(4):541-59.
17. Körner, E, Åhäll, K-I. Föräldraskapets (o)möjligheter : utredning och behandling av barn och relationen förälder-barn ur ett anknytningsperspektiv. [Göteborg: Psykologi Aveny]; 2009.
18. Haight, WL, Kagle, JD, Black, JE. Understanding and Supporting Parent-Child Relationships during Foster Care Visits: Attachment Theory and Research. *Social Work*. 2003; 48(2):195-207.

19. Risholm Mothander, P, Broberg, A. Små barns behov av en långsiktig trygg bas: En barnpsykologisk kunskapsöversikt. Reports. Stockholm: Psykologiska institutionen, Stockholms universitet; 2015.
20. McIntosh, JE, Pruett, MK, Kelly, JB. Parental separation and overnight care of young children, part II: Putting theory into practice. *Family Court Review*. 2014; 52(2):256-62.
21. Miron, D, Bisailon, C, Jordan, B, Bryce, G, Gauthier, Y, St-Andre, M, et al. Whose rights count? Negotiating practice, policy, and legal dilemmas regarding infant–parent contact when infants are in out-of-home care. *Infant mental health journal*. 2013; 34(2):177-88.
22. Schofield, G, Stevenson, O. Contact and relationships between fostered children and their birth families. I: Schofield G, Simmonds J, red. *The child placement handbook: BAAF*; 2009. s. 178-202.
23. Fägerblad, H. Aspergers syndrom och andra autismspektrumtillstånd i grundskola och gymnasium : [information, förhållningssätt, pedagogik]. Stockholm: Habilitering & Hälsa, Stockholms läns landsting ;; 2011.
24. Petersson, L. Pedagogiska strategier – viktiga krokar för en tillgänglig och likvärdig utbildning: Specialpedagogiska skolmyndigheten; 2016.
25. Barnombudsmannen. Respekt. Barn med funktionsnedsättning om samhällets stöd. Stockholm; 2016.
26. Velandia, M. Nyföddhetsperiodens samtal. I: Söderbäck M, red. *Kommunikation med barn och unga i vården*. Stockholm: Liber; 2014.
27. Att samtala med barn. Stockholm: Socialstyrelsen; 2018.
28. Neil, E, Howe, D. Conclusions: a transactional model for thinking about contact. I: Neil E, Howe D, red. *Contact in adoption and permanent foster care: BAAF*; 2004. s. 224-56.
29. Anknytningsteori: Betydelsen av nära känslomässiga relationer. Natur och Kultur, Stockholm; 2006.
30. Granqvist, P, Forslund, T, Fransson, M, Springer, L, Lindberg, L. Mothers with intellectual disability, their experiences of maltreatment, and their children’s attachment representations: a small-group matched comparison study. *Attachment & Human Development*. 2014; 16(5):417-36.
31. Lindberg, L, Fransson, M, Forslund, T, Springer, L, Granqvist, P. Maternal Sensitivity in Mothers with Mild Intellectual Disabilities Is Related to Experiences of Maltreatment and Predictive of Child Attachment: A Matched-Comparison Study. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*. 2017; 30(3):445-55.
32. Mimi V, C, Ariana, W, Richard P, B. Children’s Voices: The Perceptions of Children in Foster Care. *American Journal of Orthopsychiatry*. 2004; (3):293.
33. Höjer, I. Fosterfamiljens inre liv. Göteborg: Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet; 2001.
34. Michelsson, S. Barn med frihetsberövade föräldrar, en kunskapsöversikt: BUFFF; 2013.
35. Berman, A, Steinhoff, R, Koivumaa, N. Barn med frihetsberövade föräldrar. Resultat från EU-studien COPING med fokus på Sverige. I: *Kriminalvården*, red.; 2010.

36. Björkhagen Turesson, A. Mor i fängelse : mödrar och barn berättar : en analys av ungdomars resiliensprocess. Göteborg: Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet; 2009.
37. Skoog, V. Barn som flyttas i offentlig regi : en studie av förekomst och upplevelser av instabil samhällsvård för barn. Akademisk avhandling. Umeå: Institutionen för socialt arbete, Umeå universitet; 2013.
38. Spånberger Weitz, Y. Föräldraskap på avstånd : om socialtjänstens stöd till familjehemsplacerade barns föräldrar. Sollentuna: FoU Nordväst i Stockholms län; 2016.
39. Vinnerljung, B, Sallnäs, M, Berlin, M. Placement breakdowns in long-term foster care – a regional Swedish study. *Child & Family Social Work*; 2017.
40. Kiraly, M, Humphreys, C. 'It's about the whole family': family contact for children in kinship care. *Child & Family Social Work*. 2016; 21(2):228-39.
41. Hedin, L. Foster youth's sense of belonging in kinship, network, and traditional foster families an interactive perspective on foster youth's everyday life. Akademisk avhandling. Örebro: Örebro universitet; 2012.
42. Föräldrar till familjehemsplacerade barn. En rapport om de biologiska föräldrarnas upplevelser. Kommunal utveckling i Region Jönköping i ett samarbete med Länsbrukarrådet för missbruks och beroendevården; 2017.
43. Howe, D, Steele, M. Contact in cases in which children have been traumatically abused or neglected by their birth parents. I: Neil E, Howe D, red. *Contact in adoption and permanent foster care: research, theory and practice*: BAAF; 2004. s. 203-23.
44. Wells, M, Vanyukevych, A, Levesque, S. Engaging Parents: Assessing Child Welfare Agency Onsite Review Instrument Outcomes. *Families in Society*. 2015; 96(3):211-8.
45. Andersson, G. När barnet står mellan familj och fosterfamilj. *Socionomen*. 2005; (4):12-7.
46. Kiraly, M, Humphreys, C. Family Contact for Children in Kinship Care: A Literature Review. *Australian Social Work*. 2013; 66(3):358-74.
47. Jernbro, C, Janson, S. Våld mot barn 2016 : en nationell kartläggning. Stockholm: Stiftelsen Allmänna Barnhuset; 2017. Socialstyrelsen; 2018.
50. Stith, SM, Liu, T, Davies, LC, Boykin, EL, Alder, MC, Harris, JM, et al. Risk factors in child maltreatment: A meta-analytic review of the literature. *Aggression and Violent Behavior*. 2009; 14(1):13-29.
51. Linell, H. Child protection through an abuse-focused lens. Akademisk avhandling. Stockholm: Stockholm University; 2017.
52. Broberg, A, Almqvist, L, Axberg, U, Grip, K, Almqvist, L, Sharifi, U, et al. Stöd till barn som bevittnat våld mot mamma : resultat från en nationell utvärdering. Göteborg: Psykologiska institutionen, Göteborgs universitet; 2011.
53. Sternberg, KJ, Baradaran, LP, Abbott, CB, Lamb, ME, Guterman, E. Type of Violence, Age, and Gender Differences in the Effects of

- Family Violence on Children's Behavior Problems: A Mega-Analysis. *Developmental Review*. 2006; 26(1):89-112.
54. Adams, CM. The Consequences of Witnessing Family Violence on Children and Implications for Family Counselors. *Family Journal: Counseling and Therapy for Couples & Families*. 2006; 14(4):334-41.
 55. Hon hen han : en analys av hälsosituationen för homosexuella och bisexuella ungdomar samt för unga transpersoner. Stockholm: Ungdomsstyrelsen ;; 2010.
 56. Våga göra skillnad: En vägledning för skydd, stöd och rehabilitering av unga som utsatts för hedersrelaterat våld och förtryck och/eller riskerar att bli gifta mot sin vilja eller som har blivit gifta mot sin vilja. Reports. Linköping: Länsstyrelsen Östergötland; 2011.
 57. När man krockar : ett handlägningsstöd för socialtjänsten om hedersrelaterat våld och generationskonflikter kring traditioner, seder och bruk. Uppsala: Länsstyrelsen i Uppsala län ;; 2008.
 58. Hedersrelaterat våld och förtryck: en kunskaps- och forskningsöversikt. Reports. Uppsala: Nationellt centrum för kvinnofrid (NCK), Uppsala universitet; 2010.
 59. Svedberg, P, Qarai, A, Qaraee, L. Familjearbete i hederskontext. Stockholm: Linnamottagningen; 2013.
 60. Andersson, G. Utsatt barndom-olika vuxenliv. Ett longitudinellt forskningsprojekt om barn i samhällsvård; 2008. Report No.: 2008:2.
 61. Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd. Riskbedömning i utredningar om vårdnad, boende och umgänge. Ett stöd för familjerättens handläggning; 2018.
 62. Bergman, A, Sandahl, C, Mellberg, C, Engwall, K, Carlson, P. Bedömningsstöd för familjehemsplacerade barns umgänge: en utvärdering ut socialarbetares perspektiv.: FoU Södertörn; 2018. Report No.: 160.
 63. Kiraly, M, Humphreys, C. Perspectives From Young People about Family Contact in Kinship Care: "Don't Push Us-Listen More". *Australian Social Work*. 2013; 66(3):314-27.
 64. Ekbohm, I, Landberg, Å. "Innerst inne var man rädd-" : barns och föräldrars röster om att ha umgänge tillsammans med kontaktperson. Stockholm: Rädda barnen; 2007.
 65. Macdonald, G, Kelly, GP, Higgins, KM, Robinson, C. Mobile Phones and Contact Arrangements for Children Living in Care. *British Journal of Social Work*. 2017; 47(3):828-45.
 66. Barnombudsmannen. Nyanlända barns hälsa. Stockholm; 2017.
 67. Hesse, M. Ensamkommande men inte ensamma: Tioårsuppföljning av ensamkommande asylsökande flyktingbarns livsvillkor och erfarenheter som unga vuxna i Sverige: Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet; 2009.
 68. Backlund, Å, Eriksson, R, von Greiff, K, Åkerlund, E-M. Ensam och flyktingbarn: Barnet och socialtjänsten om den första tiden i Sverige: FoU Södertörn Tullinge; 2012.
 69. Höjer, I. Föräldrars röster - hur är det att ha sina barn placerade i fosterhem? : brukare och forskare samverkar. Stockholm: Allmänna barnhuset; 2007.

70. Bedöma barns mognad för delaktighet : kunskapsstöd för socialtjänsten, hälso- och sjukvården samt tandvården. Stockholm: Socialstyrelsen; 2015.
71. Westberg, M, Tilander, K. Att lära av fosterbarn : åtta års arbete med intervjuer med före detta fosterbarn. Stockholm: Stiftelsen Allmänna barnhuset; 2010.
72. Stretmo, L, Melander, C. Får jag vara med? Erfarenheter från ensamkommande barn och ungdomar i Göteborgsregionen och arbetet med denna grupp Gothenburg, Forskningsbaserat utvecklingsarbete. 2013.
73. Schofield, G, Moldestad, B, Höjer, I, Ward, E, Skilbred, D, Young, J, et al. Managing Loss and a Threatened Identity: Experiences of Parents of Children Growing Up in Foster Care, the Perspectives of their Social Workers and Implications for Practice. *British Journal of Social Work*. 2010; 41(1):74-92.
74. Bullen, T, Taplin, S, McArthur, M, Humphreys, C, Kertesz, M. Interventions to improve supervised contact visits between children in out of home care and their parents: a systematic review. *Child & Family Social Work*. 2017; (2):822.
75. Sanchirico, A, Jablonka, K. Keeping Foster Children Connected to Their Biological Parents: The Impact of Foster Parent Training and Support. *Child & Adolescent Social Work Journal*. 2000; 17(3):185-203.
76. Höjer, I. Fosterfamiljens inre liv. Göteborg: Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet; 2001.
77. Oplanerade avbrott i familjehemsplaceringar av yngre barn och långvarigt placerade barn. Stockholm: Socialstyrelsen; 2012.
78. Hedin, L. Good Relations between Foster Parents and Birth Parents: A Swedish Study of Practices Promoting Successful Cooperation in Everyday Life. *Child Care in Practice*. 2015; 21(2):177-91.
79. Linderot, S. Att placera eller inte placera i släktinghem, det är frågan : en studie kring familjehemsplaceringar - lagstiftning, attityder och handläggning inom socialtjänsten. Lund: Socialhögskolan; 2006.
80. Ett hem att växa i : familjehemmets bok : grundutbildning för jour- och familjehem. Stockholm: Socialstyrelsen; 2017.
81. Fawley-King, K, Trask, EV, Zhang, J, Aarons, GA. The impact of changing neighborhoods, switching schools, and experiencing relationship disruption on children's adjustment to a new placement in foster care. *Child Abuse & Neglect*. 2017; 63:141-50.
82. Hedin, L. A sense of belonging in a changeable everyday life - a follow-up study of young people in kinship, network, and traditional foster families. *Child & Family Social Work*. 2014; 19(2):165-73.
83. Andersson, G. Foster children: a longitudinal study of placements and family relationships. *International Journal of Social Welfare*. 2009; 18(1):13-26.
84. Nesmith, A, Patton, R, Christophersen, K, Smart, C. Promoting quality parent-child visits: the power of the parent-foster parent relationship. *Child & Family Social Work*. 2017; 22(1):246-55.

85. Nesmith, A. Parent-Child Visits in Foster Care: Reaching Shared Goals and Expectations to Better Prepare Children and Parents for Visits. *Child & Adolescent Social Work Journal*. 2013; 30(3):237-55.
86. Haight, WL, Mangelsdorf, S, Black, J, Szewczyk, M, Schoppe, S, Giorgio, G, et al. Enhancing Parent-Child Interaction During Foster Care Visits: Experimental Assessment of an Intervention. *Child Welfare*. 2005; 84(4):459-81.
87. Haight, WL, Black, JE, Workman, CL, Tata, L. Parent-child interaction during foster care visits. *Social work*. 2001; 46(4):325-38.
88. Gerring, CE, Kemp, SP, Marcenko, MO. The Connections Project: A relational approach to engaging birth parents in visitation. *Child Welfare*. 2008; 87(6):5.
89. När barn inte kan bo med sina föräldrar. Inspektionen för vård och omsorg, IVO; 2016. Report No.: 2016-21.
90. Andersson, G. Family relations, adjustment and wellbeing in a longitudinal study of children in care. *Child & Family Social Work* Blackwell Publishing; 2005.
91. Baker, C. Disabled foster children and contacts with their birth families. *Adoption & Fostering*. 2006; 30(2):18-28.
92. Mapp, SC. A framework for family visiting for children in long-term foster care. *Families in Society*. 2002; 83(2):175-82.
93. Arvidsson, G, Buchholz, M, Forsmark, G, Hård, A, Jacobsson, C, Meden, D, et al. *Metoder för kognitivt stöd*; 2013.

Bilaga 1. Metodbilaga

Så här togs kunskapsstödet fram

Inledande inventering

Arbetet med detta kunskapsstöd inleddes med en förstudie i flera delar. Förstudien omfattade bland annat:

- hearings, det vill säga utfrågningar av områdessakkunniga, med socialtjänsten, forskare, myndigheter samt familjehems-, föräldra- och barnorganisationer, där de fick beskriva
 - sina kunskaper kring umgängesbedömningar,
 - problematiken kring socialtjänstens arbete med umgänge samt
 - behovet av kunskapsstöd
- en preliminär litteratursökning för att bedöma omfattningen av vetenskapligt underlag
- en inventering av relevant material inom området som tagits fram av Socialstyrelsen, andra myndigheter och organisationer
- en genomgång av den lagliga regleringen, olika förarbeten, relevanta JO-utlåtanden och domar.

Förstudien utmynnade i ett förslag på olika områden som kunskapsstödet skulle belysa. Resultat och slutsatser av förstudien ingick i den delrapport som lämnades till Regeringskansliet (Socialdepartementet) i oktober 2017.²⁵⁶

Perspektiv på jämställdhet och jämlikhet

Projektgruppen har haft ett fokus på att skapa en jämställd och jämlik produkt. Projektet har följt Socialstyrelsens ”Checklista för jämställda produkter” i relevanta delar. Bland annat har en litteratursökning kring jämställdhetsaspekter vid umgänge genomförts. Utifrån sökningen har två olika könsaspekter lyfts fram, dels att en studie visat att socialsekreterare vid uppföljningar träffade familjehemsplacerade pojkar i högre utsträckning än de träffade familjehemsplacerade flickor och dels att ungdomar i samhällsvård, särskilt i familjehem, har mer kontakt med sina mammor än pappor.

Kunskapsstödet lyfter fram perspektiv på jämlikhet vid umgänge i delar där det är relevant (till exempel när barn har funktionsnedsättningar, tillhör en nationell minoritet eller när det finns andra familjekonstellationer än den heteronormativa kärnfamiljen).

Kunskapsstödet vetenskapliga underlag

Det vetenskapliga underlaget till kunskapsstödet togs fram genom flera olika systematiska litteratursökningar under 2017 i ett antal databaser (från år 2000 och framåt). Dessa sökningar hade en bred ansats och fokuserade på placerade barns umgänge med föräldrar och närstående, stöd till barn, föräldrar

²⁵⁶ Socialstyrelsens diarienummer 3.8–22619/2017.

och familjehem, umgängets utformning samt jämställdhetsaspekter kring umgänge. Litteratursökningen genomfördes utifrån olika block som fångade olika aspekter av ämnet, till exempel ”umgänge”, ”ungdomar i vård” eller ”familjemedlemmar som barnet har kontakt med”. Inom varje block förbestämde ett antal relevanta sökord.

I början av 2018 gjordes en ny sökning för att uppdatera forskningsläget med samma sökkriterier som tidigare sökningar. Efter sökningarna genomfördes en screening (sällningsundersökning) av sammanlagt 275 artikelsammanfattningar och motsvarande (abstracts), varav 210 irrelevanta publikationer sorterades bort. En fulltextgranskning av 51 återstående publikationer genomfördes, varav 11 exkluderades. En matris användes för att dokumentera publikationerna.

I litteratursökningarna identifierades fyra forskningsöversikter samt svenska och internationella, främst kvalitativa, studier kring olika aspekter rörande umgänge. Några exempel på sådana aspekter är: vikten av kontakt mellan placerade barn och deras föräldrar, syskon och andra anhöriga, barns och föräldrars upplevelse av kontakt, faktorer som kan påverka bedömningen av kontakt och behovet av stöd för att kontakten ska fungera.

Därefter granskades de fyra forskningsöversikterna utifrån metoden AMSTAR,²⁵⁷ men eftersom två av översikterna var narrativa och inte systematiska kunde man inte bedöma kvaliteten i dessa artiklar. Den tredje översiktsartikeln var systematisk och innehöll primärstudier som var både kvalitativa och kvantitativa och många av dessa var deskriptiva. Fokus i den översikten var att sammanställa kunskap om interventioner. Effekterna av interventioner beskrevs begränsat, varför kvaliteten i denna artikel inte heller bedömdes.

I de tre översikterna beskrevs dock söksstrategier och inklusionskriterier på ett godtagbart sätt, vilket gjorde att de kunde användas för att ge exempel på forskning inom området. Den fjärde översiktsartikeln var systematisk. Kvaliteten bedömdes med AMSTAR– trots att översikten inkluderar kvalitativa studier vilket medför att inte alla items är relevanta. Översiktens kvalitet bedömdes vara god.

Av de övriga publikationerna gjordes en sammantagen bedömning med fokus på aktuell frågeställning, studiedesign, deltagare, resultat och resultatets validitet. Det gjordes dock ingen kvalitetsbedömning enligt några etablerade metoder.

I arbetet med kunskapsstödet lästes även artiklar rekommenderade av experter, forskningsrapporter, avhandlingar, internationella rekommendationer, litteratur som beskriver erfarenheter från praktiker inom området, rapporter från organisationer, betänkanden, propositioner, domar med mera. Forskningsartiklar och annan litteratur kring ensamkommande barn, våld och anknytning inhämtades bland annat från referenslistor från Socialstyrelsens tidigare arbeten och publikationer.

²⁵⁷ AMSTAR står för ”Assessing the Methodological Quality of Systematic Reviews”.

Externa uppdragstagare anlätades

Ett bedömningsstöd utvärderades

Under förstudien kom Socialstyrelsen i kontakt med FoU Södertörn, som i samarbete med nio Södertörnskommuner hade tagit fram ett stödmaterial för att samla in underlag från barn, föräldrar och familjehem inför bedömningen av umgänget.

Socialstyrelsen gav i juni 2017 Södertörns högskola/FoU Södertörn i uppdrag att pröva användbarheten av ett stöd för bedömning, varvid socialtjänsten i 27 kommuner prövade stödmaterialen. 76 procent av deltagarna upplevde bland annat att stödmaterialen bidrog till en mer systematisk handläggning, till att barnperspektivet kunde upprätthållas på ett bättre sätt samt till en ökad rättssäkerhet. [62]. Stödet för bedömning reviderades utifrån resultaten i utvärderingen. Stödet för bedömning kompletterar detta material och återfinns på kunskapsguiden.se.

Ett underlag om föräldrar med kognitiva svårigheter togs fram

På uppdrag av Socialstyrelsen sammanställde Centrum för forskning om funktionshinder på Uppsala Universitet i samarbete med SUF-Kunskapscentrum i Region Uppsala²⁵⁸ bästa tillgängliga kunskap om umgänge mellan föräldrar²⁵⁹ med kognitiva svårigheter och deras barn som är placerade i familjehem. Sammanställningen utgår från forskning om kognitiva funktionsnedsättningar generellt samt från kliniska erfarenheter som inhämtats under tio års verksamhet vid SUF-Kunskapscentrum.²⁶⁰

Det finns både vetenskaplig och beprövad erfarenhet av arbete med personer som har kognitiva svårigheter. Det finns också ett visst vetenskapligt stöd för hur man kan utforma anpassningar när det gäller just föräldrar med kognitiva svårigheter. Kunskapen omfattar både vikten av att individanpassa stödet efter de kognitiva svårigheterna och hur man kan behöva utforma dessa anpassningar för att underlätta personens vardag i allmänhet. Framför allt har tekniska produkter och hjälpmedel i form av påminnelser som stöd för tidsplanering i dagliga rutiner, planering steg-för-steg och att använda så kallat ”bildstöd” visat sig vara effektiva som stöd till personer med kognitiva svårigheter [93]. Stödet behöver anpassas efter individens (läs: förälderns) behov och önskemål.

Socialstyrelsen har granskat, redigerat och anpassat texten som återfinns i bilaga 4.

²⁵⁸ Förkortningen SUF står för Samverkan – Utveckling – Föräldraskap.

²⁵⁹ Barnets biologiska föräldrar oavsett om de är vårdnadshavare eller inte.

²⁶⁰ ”Sammanställning av kunskap om umgänge mellan föräldrar med kognitiva svårigheter och deras placerade barn”; Centrum för forskning om funktionshinder, Uppsala Universitet i samarbete med SUF-Kunskapscentrum i Region Uppsala; Socialstyrelsen; diarienummer 2133/2017-37. Sammanställningen består av två delar. Del ett utgör en systematisk kunskapsöversikt som utgår från en litteratursökning kring fem frågeställningar som berör umgänget mellan föräldrar som har kognitiva svårigheter vars barn är placerade i familjehem. Del två presenterar bästa tillgängliga kunskap om vilka områden som behöver anpassas och hur stödet kan utformas för just föräldrar med kognitiva svårigheter som har barn placerade.

Ett reflektionsmaterial togs fram

För att belysa vikten av att bibehålla ett fokus på barnets behov under processen gav Socialstyrelsen Elisabet Näsman, seniorprofessor i sociologi vid Sociologiska institutionen vid Uppsala universitet, i uppdrag att skriva om barnperspektivet och barns rätt till delaktighet i frågan om barns umgänge när barn är placerade. Socialstyrelsen har redigerat texten och inhämtat synpunkter från socialtjänsten i några kommuner samt organisationen Maskrosbarn.²⁶¹ Reflektionsmaterialet återfinns på socialstyrelsen.se och på kunskapsguiden.se.

Andra aktiviteter under projektiden

Olika aktiviteter genomfördes för att undersöka behov, hämta in erfarenheter samt målgruppsanpassa och testa innehållet i kunskapsstödet. Här presenteras några exempel på sådana aktiviteter.

- Information inhämtades kring vilka frågor om umgänge som kommer till Socialstyrelsens upplysningstjänst.
- Ett förslag till disposition av kunskapsstödet skickades ut för synpunkter till de representanter för socialtjänsten i sju olika kommuner som deltagit i en hearing. Utgångspunkten var att forma ett kunskapsstöd som skulle följa tänkt process när ett barn placeras, för att åskådliggöra de olika delar som en bedömning omfattar.
- En hearing hölls med representanter för förvaltningsdomstolarna som kommer i kontakt med frågan vid beslut om umgängesbegränsningar för att få synpunkter och erfarenheter kring socialtjänstens bedömningar.
- Workshops/fokusgrupper hölls med representanter för socialtjänst för att få kunskaper om processen vid umgängesplanering samt synpunkter på anpassningen av kunskapsstödet.
- Projektledaren deltog i olika konferenser med föreläsningar rörande umgänge.
- Utskick av frågor till familjehems-, föräldra- och barnorganisationer kring stöd i samband med umgänge.
- FoU Södertörn/Södertörns högskola fick ett tilläggsuppdrag att ta in synpunkter från de 27 kommuner som hade prövat bedömningsstödet på delar av kunskapsstödet. De fick bland annat lämna synpunkter på förslag till rubriker i beslut och övervägande av umgängesbegränsningar. Samma material skickades därefter till förvaltningsdomstolarna för synpunkter.
- Möten hölls med de regionala utvecklingsledarna inom den sociala barn- och ungdomsvården kring formen på kunskapsstödet. De hämtade i sin tur in synpunkter från kommuner i sina respektive regioner.
- Kunskapsstödet skickades på remiss till sju kommuner och stadsdelar samt till olika familjehems-, föräldra- och barnorganisationer.

Den huvudsakliga texten till kunskapsstödet har skrivits och bearbetats av projektgruppen och olika experter inom myndigheten och sedan granskats av en forskare och en jurist. De externa uppdragstagarnas texter har redigerats och därefter granskats av en jurist.

²⁶¹ Socialstyrelsen dnr 3.8–2133/2017.

Bilaga 2. Beslutsunderlag

Rubrikerna och undertexterna nedan utgör en sammanställning av förvaltnings- och kammarrätternas förslag som uttrycktes i en hearing med Socialstyrelsen den 12 september 2017. Synpunkter på det ursprungliga underlaget inhämtades från socialsekreterare i 15 kommuner via FoU Södertörn samt från förvaltningsdomstolarna.²⁶² Vissa justeringar har gjorts vid revidering av kunskapsstödet. Dessa ändringar bygger JO:s uttalanden.²⁶³

Rubrikerna syftar till att underlaget till ett beslut enligt 14 § LVU ska bli överskådligt och tydligt. Det kan möjliggöra likvärdiga bedömningar och underlätta handläggningen om en domstol ska pröva ett överklagande. Nedan ges också exempel på information som kan rymmas under respektive rubrik.

Grunduppgifter

- relevanta uppgifter om barnet
- vilka som berörs av beslutet
- vilket familjehem barnet är placerat i samt om beslutet om vård

Om det finns beslut om hemlig vistelseort för barnet och/eller skyddade uppgifter för en vårdnadshavare kan det anges här.²⁶⁴ Risken för att vistelseadressen röjs vid kommunikering med parten av handlingarna i målet minskar om själva adressen för den hemlighållna vistelseorten (eller familjehemets namn och så vidare) inte står i de handlingar som skickas till domstolen vid ett eventuellt överklagande.

Anledning till utredning

Hur frågan om begränsning har aktualiserats, till exempel för att en vårdnadshavare har begärt utökad umgänge, för att barnet inte vill träffa vårdnadshavaren eller för att något hänt som försatt barnet i en riskfylld situation.

Bakgrund och viktiga händelser

- anledningen till barnets placering i familjehemmet
- datum när vården påbörjades
- hur länge barnet har bott i familjehemmet
- hur lång tid placeringen förväntas vara
- om socialnämnden tidigare har fattat beslut om exempelvis umgängesbegränsningar samt om dessa är överklagade (och i så fall vad utfallet blev)
- andra viktiga händelser eller omständigheter, till exempel gällande omplacering

²⁶² Socialstyrelsen dnr 3.8-2133/2017.

²⁶³ Se prop. 2021/22:178 samt JO:s beslut den 28 juni 2022, dnr 822-2022.

²⁶⁴ Observera att det även ska framgå av personakten om den enskilde har skyddade personuppgifter, se 4 kap. 5 § SOSFS 2014:5.

Beskrivning av umgänget eller kontakten, om den har påbörjats

- vilket syfte umgänget har haft
- hur umgänget eller kontakten mellan barnet och vårdnadshavaren hittills har sett ut och var den har ägt rum
- viktiga händelser under umgänget eller kontakten (vad som har fungerat bra och mindre bra)
- hur vårdnadshavaren agerat i kontakten med barnet
- vilka reaktioner barnet har visat vid och i samband med umgänget eller kontakten
- eventuella stödinsatser som har behövts för att få umgänget att fungera
- om inte umgänge har kommit till stånd är det viktigt att beskriva vilka ansträngningar som har gjorts för att barnet ska bibehålla kontakten med sina vårdnadshavare/föräldrar²⁶⁵
- om barnet har umgänge med andra, för barnet, viktiga personer

Barnets inställning till umgänget

- barnets inställning till umgänget eller kontakten
- om barnet inte vill, inte har mognad för eller inte har förmåga att uttala sig om umgänget eller om socialtjänsten av någon annan orsak inte inhämtat barnets inställning kan det beskrivas här²⁶⁶

Vårdnadshavarens inställning till umgänget

- hur vårdnadshavaren har fått komma till tals
- vilken uppfattning vårdnadshavaren har om relationen till barnet
- vårdnadshavarens önskemål eller förslag kring umgänget

Familjehemmets redogörelse, om placeringen är påbörjad²⁶⁷

- familjehemmets iakttagelser av barnets reaktioner, under och efter umgänget
- iakttagelser i kontakten med vårdnadshavaren
- hur familjehemmet förberett barnet inför umgänge
- hur kontakten mellan familjehemmet och vårdnadshavaren har sett ut

Socialtjänstens iakttagelser och överväganden

- barnets relation till vårdnadshavaren, som har betydelse för umgänget
- andra omständigheter som påverkar umgänget eller kontakten, till exempel gällande barnets skolgång, fritidsaktiviteter och kamratrelationer
- situationen kring vårdnadshavaren utifrån dess betydelse för umgänget
- socialtjänstens egna iakttagelser som kan vara av betydelse

²⁶⁵ I förarbetena till LVU står att då barn är tvångsomhändertagna krävs stora ansträngningar från socialnämndens sida för att bibehålla kontakten med föräldrarna (Prop. 1989/90:28 s. 73).

²⁶⁶ Enligt 4 kap. paragraferna 15–17 SOSFS 2014:5 ska det i dokumentation i ärenden som rör barn bland annat framgå vilken information som har lämnats till barnet samt vilka åsikter barnet har fört fram eller hur socialtjänsten har gått till väga för att så långt som möjligt ta reda på barnets inställning.

²⁶⁷ HFD har uttalat att om det inte finns rimlig anledning att ifrågasätta familjehemmets uppgifter bör dessa kunna godtas, HFD 2017 ref. 40.

- andra uppgifter som har inkommit, till exempel från en sakkunnig eller en stödperson som närvarat vid umgänget eller anmälningar enligt 14 kap. 1 § SoL från utomstående.
- vilka överväganden som har lett fram till begränsning behövs och varför det inte är möjligt att fatta ett annat beslut i ärendet.²⁶⁸

Beslut

I ett beslut ska det alltid framgå vad som har beslutats i en så kallad beslutsmening.²⁶⁹ Beslutet behöver vara så pass tydligt att både vårdnadshavare och barn lätt kan förstå vad begränsningen omfattar.²⁷⁰ Tydlighet underlättar dessutom handläggningen för en domstol som ska pröva ett överklagande.

Av beslutsmeningen kan det framgå:

- på vilket sätt umgänget begränsas (i detalj)
- ifall barnets vistelseort inte ska röjas

huruvida beslutet ska gälla tills vidare eller enbart en viss tidsperiod.²⁷¹

Motivera beslutet

Ange det eller de skäl som ligger till grund för beslutet.²⁷² Det är viktigt att motiveringen är kopplad till rekvisitet i lagtexten – det vill säga att det ska vara nödvändigt att begränsa umgänget eller att inte röja barnets vistelseort med hänsyn till ändamålet med vården. Ange vilket lagrum som beslutet vilar på.²⁷³

Här kan också beskrivas:

- varför behovet av skydd går före ett långsiktigt behov av en kontinuerlig relation med vårdnadshavaren
- på vilket sätt den specifika begränsningen bedöms vara till barnets bästa²⁷⁴
- hur barnets uppfattning i umgäncesfrågan påverkar förslaget till beslut²⁷⁵

Om beslutet gäller att inte röja barnets vistelseort är det viktigt att beskriva vilka konkreta förhållanden som medför att ett hemlighållande är nödvändigt samt (i förekommande fall) att dessa förhållanden utgör en påtaglig risk för att en umgäncesbegränsning inte kommer att respekteras. Det kan även vara viktigt att beskriva vilka risker som finns med vårdnadshavarens agerande och hur det påverkar barnet.²⁷⁶

²⁶⁸ Se JO:s beslut den 28 juni 2022, dnr 822-2022

²⁶⁹ JO1993/94 s. 307.

²⁷⁰ JO2004/05 s. 249.

²⁷¹ JO2004/05 s. 249, respektive JO:s beslut den 29 maj 2018, dnr 2533-2017.

²⁷² Se 32 § FL och 11 kap. 8 § första stycket SoL.

²⁷³ Se 5 kap. 14 § SOSFS 2014:5.

²⁷⁴ Jämför HFD 2017 ref 40 där HFD uttalade följande: "Barnets behov på lång sikt av att ha en levande och kontinuerlig kontakt med föräldrarna måste då vägas mot om umgänget på kort sikt kan skada ändamålet med vården. Avvägningen kan innebära att en begränsning av umgänget bedöms vara till barnets bästa".

²⁷⁵ Se JO:s beslut den 28 juni 2022, dnr 822-2022

²⁷⁶ HFD påtalar i en dom att det är avgörande att det finns konkreta beskrivningar av en förälders agerande och på vilket sätt agerandet utgör en sådan risk att vistelseorten inte kan röjas, HFD 2017 ref.39.

Bilaga 3. Underlag för övervägande

Synpunkter på underlaget har inhämtats från socialsekreterare i 15 kommuner via FoU Södertörn.²⁷⁷

Rubrikerna syftar till att underlaget för övervägande enligt 14 § LVU ska bli överskådligt och tydligt. Nedan ges också exempel på information som kan rymmas under respektive rubrik.

Grunduppgifter

- vilka som berörs av övervägandet (barn, vårdnadshavare och så vidare)
- vilket familjehem barnet är placerat i
- under vilka lagliga omständigheter barnet är placerat

Om det finns beslut om hemlig vistelseort för barnet och/eller skyddade uppgifter för en vårdnadshavare kan det anges här.²⁷⁸

Bakgrund

- anledningen till barnets placering i familjehemmet
- när vården påbörjades
- anledningen till att beslutet som ska övervägas fattades
- om socialnämnden även tidigare har fattat beslut om en umgängesbegränsning eller om att hemlighålla vistelseorten, samt om dessa beslut överklagades och i så fall vad utfallet blev
- datum för det senaste övervägandet av beslutet

Barnets nuvarande situation och kontakt med vårdnadshavaren

- hur eventuellt umgänge eller kontakt med vårdnadshavaren har fungerat sedan det senaste övervägandet
- vilka reaktioner barnet har visat vid och i samband med umgänget
- eventuella stödinsatser som har behövts för att få umgänget att fungera
- viktiga händelser under kontakten eller umgänget (exempelvis vad som har fungerat bra och mindre bra)
- andra omständigheter som kan påverka umgänget eller kontakten med vårdnadshavaren
- om barnet har umgänge med andra personer som är viktiga för barnet
- andra omständigheter som påverkar kontakten (till exempel barnets fritidsaktiviteter och kamratrelationer)

²⁷⁷ Socialstyrelsen dnr 3.8–2133/2017.

²⁷⁸ Observera att det även ska framgå av personakten om den enskilde har skyddade personuppgifter, se 4 kap. 5 § SOSFS 2014:5.

Barnets inställning till umgänget

- det som barnet uppgett om kontakten eller umgänget och vilken inställning barnet har till umgängesbegränsningen eller till att vistelseorten hemlighålls
- om barnet inte vill, inte har mognad för eller inte har förmåga att uttala sig om umgänget eller om socialtjänsten av någon annan orsak inte har inhämtat barnets inställning kan det beskrivas här²⁷⁹

Vårdnadshavarens nuvarande situation

- omständigheter i vårdnadshavarens situation som har betydelse för kontakten med barnet
- gärna en konkret beskrivning av hur vårdnadshavaren agerat i kontakten med barnet

Vårdnadshavarens inställning till umgänge

- hur vårdnadshavaren har fått komma till tals
- vilken uppfattning vårdnadshavaren har kring relationen till barnet
- vårdnadshavarens önskemål eller förslag kring umgänget
- vårdnadshavarens inställning till nuvarande umgängesbegränsning eller hemlighållande av vistelseort

Redogörelse från familjehemmet

- familjehemmets iakttagelser av barnets reaktioner i, under och efter umgänget
- om och hur familjehemmet har förberett barnet inför umgänget
- hur kontakten mellan familjehemmet och vårdnadshavaren har sett ut

Övrigt

Andra iakttagelser som kan vara av betydelse. Det kan till exempel ha inkommit uppgifter från en sakkunnig, en kontaktperson som har närvarat vid umgänget eller från andra utomstående genom anmälningar enligt 14 kap. 1 § SoL.

Övervägande huruvida umgängesbegränsning eller hemlighållande av vistelseort fortfarande behövs

- vilken funktion begränsningen har
- om begränsningen fortfarande är nödvändig med hänsyn till ändamålet med vården²⁸⁰
- på vilket sätt begränsningen är till barnets bästa

²⁷⁹ Enligt 4 kap. 15-17 §§ SOSFS 2014:5 ska det i dokumentation i ärenden som rör barn bland annat framgå vilken information som har lämnats till barnet samt vilka åsikter barnet har fört fram eller hur socialtjänsten har gått till väga för att så långt som möjligt ta reda på barnets inställning.

²⁸⁰ Jämför rekvisiten i 14 § LVU.

- hur det skulle påverka barnet ifall begränsningen upphör

Det kan även vara bra att beskriva vad som behöver hända för att umgängesbegränsningen eller beslutet om att hemlighålla vistelseorten ska upphöra.

Bilaga 4. Stöd till föräldrar med kognitiva svårigheter kring umgänget med sina placerade barn

Vad presenteras i den här bilagan?

I den här bilagan presenteras kunskap om umgänge mellan föräldrar²⁸¹ med kognitiva svårigheter och deras barn som är placerade i familjehem.²⁸²

Texten syftar till att ge praktisk inriktad information kring hur socialtjänsten kan arbeta med utformning och anpassning av såväl information som stöd för att underlätta för föräldrar med kognitiva svårigheter att hantera umgänget med sina placerade barn.

Texten inleds med en definition av vad begreppet ”kognitiva svårigheter” innebär. Därefter presenteras:

- Hur kognitiva svårigheter hos föräldrar kan identifieras.
- Vad socialtjänsten särskilt kan behöva tänka på när en förälder har kognitiva svårigheter.
- Hur föräldrar med kognitiva svårigheter kan ges stöd i samband med umgänget med sina placerade barn.

Som komplement till texten finns dels en fallbeskrivning som SUF-Kunskapscentrum, Region Uppsala tagit fram, dels ett verktyg som ger förutsättningar för kognitiv tillgänglighet. Detta material återfinns på kunskapsguiden.se.

Vad kognitiva svårigheter innebär

Kognitiva svårigheter används här som ett samlingsbegrepp för att beskriva en funktionsnedsättning som medför svårigheter inom ett eller flera av följande områden: tid och rum, planering, struktur, minne och abstrakt tänkande samt förmågan att läsa, skriva och/eller räkna. Svårigheterna är så stora att de påverkar personens (i detta fall föräldrarnas) vardag.²⁸³

Svårigheter eller begränsningar som dessa kan ha olika orsaker. En del föräldrar har så pass stora svårigheter att de uppfyller kriterierna för en intellekt-

²⁸¹ Barnets biologiska föräldrar oavsett om de är vårdnadshavare eller inte.

²⁸² Bakgrunden till framtagandet av texten samt en kort sammanfattning av forskningen kring stöd till föräldrar med kognitiva svårigheter återfinns i metodbilagan.

²⁸³ Dessa begrepp är definierade i International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF) kapitel 2; WHO (2001).

tuell funktionsnedsättning. Andra föräldrar har en neuropsykiatrisk funktionsnedsättning exempelvis autism eller adhd. Vidare finns det föräldrar som har påtagliga kognitiva svårigheter utan att ha en diagnos.²⁸⁴ Gemensamt för målgruppen är att omfattningen av deras kognitiva svårigheter är av sådan art och grad att det påverkar föräldraförmågan.

Flera och samtidiga tillstånd, kognitiva svårigheter och brister är vanligt hos barn med så kallad lindrig intellektuell funktionsnedsättning [1]. Det finns även anledning att tro att situationen är likadan bland vuxna med lindrig intellektuell funktionsnedsättning. Det är till exempel vanligt med depression och ångesttillstånd inom denna målgrupp [2].

När det gäller att anpassa stöd för umgänget är det viktigt att ta hänsyn till att föräldrar kan ha flera svårigheter samtidigt och att de kan behöva stöd inom ett flertal områden.

Hur kan kognitiva svårigheter hos en förälder identifieras?

Vid ett första möte kan det ofta vara svårt att uppfatta om en person har så omfattande kognitiva svårigheter att information och stöd behöver anpassas. Indikationer på att det kan finnas kognitiva svårigheter är till exempel att en förälder

- inte kommer i tid till möten eller uteblir helt
- dröjer med att svara på frågor
- har svårt att behålla fokus i samtal, – till exempel blir plötsligt överdrivet engagerad, gör tvära kast mellan oengagerad – orimligt engagerad
- svarar ”ja” till förslag eller uppgifter, men genomför sedan inte det som överenskommit vilket ibland kan feltolkas som att föräldern inte vill samarbeta.

Kartlägg förälderns tidigare stödinsatser

Om man anar att en förälder har kognitiva svårigheter kan man börja med att ställa frågor om personens skolgång och arbetsliv. Detta kan ge inblick i en eventuell historik av anpassningar – som kan bero på att föräldern har kognitiva svårigheter.

För att ta reda på om föräldern har kognitiva svårigheter kan man exempelvis ställa frågor kring:

- vilken skolgång föräldern har haft (finns indikationer på någon form av stödundervisning, specialklass, skoldaghem eller särskola)
- vilken sysselsättning föräldern har

²⁸⁴ Några exempel på begrepp är ”svagbegåvning” och ”inlämningssvårigheter”. Kognitiva svårigheter kan också förekomma till följd av eller i kombination med drogmissbruk och psykiska tillstånd. Grad och art av kognitiva svårigheter varierar från person till person och speglar biologiska och/eller omgivningsfaktorer.

- om föräldern har (eller har haft) kontakt med hälso- och sjukvård, habilitering eller psykiatri eller har fått en diagnos²⁸⁵
- om föräldern får något särskilt stöd eller hjälp från en närstående
- om föräldern har en god man eller får någon insats via LSS eller SoL.

Det är inte ovanligt att en person som är i kris uppvisar liknande symtom som en person som har en kognitiv funktionsnedsättning. Detta beror på att en kris kan påverka en persons högre kognitiva förmågor, som till exempel planering eller problemlösning. Oavsett om det handlar om tillfälliga eller beständiga kognitiva svårigheter så kan personen bli hjälpt av att få individanpassad information och andra typer av kognitivt stöd.

Kognitiva svårigheter i föräldrarnas vardag

Kognitiva funktioner innefattar en persons sätt att tänka, lära och bearbeta information från omvärlden. När de kognitiva funktionerna är nedsatta eller anorlunda så påverkas flera områden i personens liv.

När socialtjänsten planerar för vilket stöd en förälder behöver kring umgänget är det viktigt att ta reda på hur föräldrarnas kognitiva respektive adaptiva förmåga²⁸⁶ ser ut. Härigenom kan man få en bild av vad som fungerar bra respektive vad som brukar bli problematiskt i föräldrarnas vardag.

Efter en stunds samtal om det som fungerar bra i en persons vardag kan det vara lättare att övergå till att ta upp mer känsliga ämnen som brukar kännas svårt eller som kan bli problematiskt för föräldern.

Här följer några exempel på hur nedsatta kognitiva funktioner kan yttra sig för en person i vardagliga situationer gällande:

Kommunikation

- ger fragmentariska beskrivningar vid återgivande av händelse
- ger sällan instruktioner och har svårt att ta "ledning" i ett samtal
- har svårt att koncentrera sig på att lyssna på andra
- har svårigheter att ta emot information och/eller ger sin samtalspartner minimal återkoppling
- har svårt att förstå abstrakta begrepp eller resonemang

Delta i samhället

- har svårt att åka kollektivt
- har svårt att ta del av samhällsinformation
- behöver hjälp med att fylla i blanketter
- behöver hjälp för att kontakta till exempel sjukvården

Tillämpa kunskap

- har svårt med tidsuppfattningen (kommer för sent till ett möte eller flera timmar innan, fel dag eller kanske inte alls)

²⁸⁵ T.ex. ADHD, autismspektrumtillstånd (autismliknande tillstånd. Aspergers syndrom, högfungerande eller atypisk autism), dyslexi, inlärningssvårigheter, intellektuell funktionsnedsättning eller någon annan psykiatrisk eller neurologisk sjukdom eller tillstånd.

²⁸⁶ Begreppet adaptiv förmåga omfattar en persons förmåga till anpassning och fungerande i vardagen. Adaptiva färdigheter är alla vardagliga färdigheter och handlingar som människor behöver kunna för att klara sig själva och kunna delta i samhällslivet. Den adaptiva förmågan behöver ställas i relation till bland annat personens ålder, erfarenhet samt funktion (exempelvis de förväntningar och krav som ingår i ett föräldraskap).

- överlåter till andra att söka information eller har svårt att sortera information, likaså att till exempel ha svårighet att sortera vad som är viktigt och vad som är mindre viktigt

Hantera vardagssysslor

- har svårt att hantera sin ekonomi
- har svårt att beräkna åtgång av mat vid matlagning, svårt att vid matlagning planera så att alla moment görs i rätt ordning och att beräkna hur lång tid varje moment kan ta
- använder mycket energi för att klara hushållsarbetet

Fritidssysselsättning

- saknar ofta organiserade fritidsaktiviteter, både för sig själv och för barnet
- gör sällan spontana fritidsaktiviteter för sig själv eller för barnet

Ta hand om sig själv

- har svårt att upprätthålla god hygien och hållbara rutiner runt detta

Hantera sociala relationer

- har svårt att sätta sig in i andras känsloliv
- har bristande förmåga till mentalisering²⁸⁷
- har svårt att avläsa andra personers sociala signaler, till exempel minspel, gester och kroppsspråk
- har svårt att lyssna in och tolka vad andra säger och betydelsen av det

Styra sin vardag

- har svårt att prioritera vad som är viktigt för familjen
- tar inte tag i det som är besvärligt
- har mycket svårt att hitta lösningar i oväntade situationer
- uppfattar ofta en situation annorlunda än vad andra gör.

Lämpligt stöd vid kognitiva svårigheter

När en förälder har nedsatt kognitiv funktionsförmåga är det viktigt att göra anpassningar i kommunikationen. Detta är avgörande för att föräldern ska ha möjlighet att ta emot såväl som förstå relevant information. Föräldern kan dessutom behöva stöd för att kunna uttrycka sig, ta beslut och genomföra det som överenskommit.

Ett exempel på metod för att ge stöd till personer med kognitiva svårigheter är Universal Design for Learning, förkortat UDL²⁸⁸ har tagits fram för att tydliggöra vikten av att ge alla personer samma förutsättningar för lärande – oavsett funktionsförmåga. Att använda UDL:s tydliga och flexibla struktur kan möjliggöra kognitiv tillgänglighet med individanpassad information och stöd eller intervention.

²⁸⁷ Inom psykologin innebär begreppet "mentalisering" förmågan att förstå sina egna och andras tankar och känslor. Det handlar alltså om att förstå både sin egen och andras inre värld: vad som får mig att agera och reagera som jag gör, och vad som får andra att agera och reagera som de gör.

²⁸⁸ UDL är en pedagogisk inriktning baserad på forskning inom pedagogiken, inklusive neurovetenskap, som ger stöd till utveckling av flexibla pedagogiska miljöer som tar hänsyn till individuella skillnader i inläring. UDL är avsett att minska fysiska, intellektuella, kognitiva och organisatoriska hinder för lärande.

Metoden UDL utgår från tre grundläggande principer:

1. understöd engagemang genom att skapa motivation, uppmärksamhet och förtroende
2. ge förutsättningar för att ta emot och förstå
3. ge förutsättningar för att kunna uttrycka och göra.

Under kommande rubriker beskrivs vilka konkreta anpassningar man behöver göra utifrån dessa tre principer. På kunskapsguiden.se finns dessutom ett verktyg för kognitiv tillgänglighet med en tabell som ger en överblick över principerna. Tabellen beskriver hur olika kognitiva svårigheter kan yttra sig, och ger konkreta exempel på hur en anpassning kan utformas. Det är vanligt att en och samma person har flera olika kognitiva svårigheter i kombination – men få personer har alla kognitiva svårigheter på samma gång (vilket redovisas i tabellen).

1. Understöd engagemang genom att skapa motivation, uppmärksamhet och förtroende

Socialsekreterare som möter föräldrar med kognitiva svårigheter i sitt arbete kan påverka deras motivation genom att skapa engagemang och förtroende. Målet är att få föräldern att känna sig motiverad och trygg.

När barnet är placerat är det angeläget att lyfta fram och stärka den föräldrakompetens som föräldern faktiskt har. Detta kan bidra till att relationen mellan barn och förälder utvecklas positivt trots att barnet är placerat.

Kom ihåg att det är vanligt med feltolkningar och missförstånd i kommunikationen med föräldrar som har kognitiva svårigheter, eftersom de kan ha svårt att förstå, minnas, planera, genomföra, hitta, kommunicera eller uttrycka sig i sociala sammanhang. Tydlig och begriplig kommunikation bidrar till att förhindra detta.

Genom att benämna olika typer av kognitiva svårigheter och beskriva deras konsekvenser så får föräldern möjlighet att både förstå och sätta ord på sina svårigheter. Detta utgör en bra grund för att tillsammans med föräldern utforma det stöd som föräldern behöver.

Att fråga föräldern ”Hur kan jag hjälpa dig på bästa sätt?” eller ”Vad skulle kunna underlätta för just dig?” kan vara ett bra sätt att avdramatisera situationen. Att erbjuda föräldern anpassningar kan bidra till att skapa ömsidig respekt, förtroende och tillit, vilket är viktiga nycklar till ett funktionellt samarbete.

Att uttrycka sig på ett inkluderande sätt kan vara genom att säga ”Det är inte ovanligt att de föräldrar som jag träffar är hjälpta av att till exempel få sms-påminnelse, mötestid med pauser, kallelse med bildstöd, och minnesanteckningar. Skulle något sådant vara till hjälp för dig?”

Genom att vara transparent och icke-dömande rörande föräldrarnas kognitiva svårigheter så bidrar det till en öppen dialog och samtidigt skapas en förståelse för föräldrarnas situation. Erfarenhet visar att föräldrar ofta känner sig bekräftade – inte kränkta – av att få berätta om sina svårigheter, brister och problem. Ett öppet och icke-dömande förhållningsätt bidrar till ökad delaktighet

och ger dessutom föräldern en känsla av kontroll över situationen som ibland kan upplevas som kaosartad.

För att understödja föräldrarnas engagemang kan socialsekreteraren, föräldern, barnet och familjehemmet tillsammans utforma strategier som fungerar för just denna förälders och detta barns umgänge.

Tips för att öka föräldrarnas delaktighet

Verktyg för att öka en förälders delaktighet sammanfaller ofta med det som ökar en förälders motivation. Här presenteras därför några konkreta tips som kan öka en förälders motivation och delaktighet:

- Ha en tydlig agenda för mötet.
- Ange hur lång tid mötet ska pågå – och håll tiden!
- Tänk på att tala långsamt och turas om att tala.
- Prata om en sak eller ett ämne i taget.
- Var tydlig i övergången när du byter ämne.
- Se till att ni har samma fokus.
- Fråga – så att du verkligen är säker på att ni förstår varandra.
- Använd gärna bilder, filmer eller rollspel.
- Ge positiv förstärkning, uppmuntran och konstruktiv återkoppling.
- Demonstrera praktiskt ett moments olika steg.
- Använd whiteboard för att sammanfatta en diskussion.
- Fråga om föräldern vill ha skriftlig information att ta med hem eller få en sammanfattning av mötet (via e-post eller brev).
- Be föräldern upprepa och summera vad som har sagts.
- Boka eventuellt in nästa möte innan ni avslutar.
- Avsluta mötet på ett tydligt sätt, påminn gärna föräldern om nästa mötes-tillfälle.

2. Ge förutsättningar för att ta emot och förstå

Bristande förståelse är inte alltid relaterat till en persons intelligens. En person kan ha en hög IQ, och ändå behöva kognitivt stöd för att kunna förstå och ta till sig information. Det finns en rad orsaker till att en person har svårt att förstå och tolka information eller händelser.

För att skapa förutsättningar för att föräldrar med kognitiva svårigheter ska kunna ta emot och förstå relevant information är det viktigt att socialsekreteraren förbereder möten med föräldrarna noga. Börja exempelvis med att se över och anpassa sättet som informationen ska presenteras på. Om det är mycket information som ska ges eller diskuteras så kan det vara bra att skapa minnesstöd genom att skriva ned nyckelord, rita till ("ritprata") eller använda bildstöd. Det kan också vara bra att varva samtalet med paus för bensträckare.

Tillgänglig och tydlig kommunikation

Om socialsekreteraren anpassar sitt sätt att kommunicera så ökar möjligheten till en bra dialog. Man kan anpassa kommunikationen så här:

- Var tydlig och konkret.
- Anpassa ditt taltempo efter föräldrarnas kognitiva förmåga.
- Dela upp informationen och gå igenom den steg för steg.

- Upprepa viktig information flera gånger.
- Håll frågor korta och koncisa.
- Använd gärna skattningsskalor för att hjälpa föräldern att utveckla sitt svar, till exempel kan föräldern med en siffra vid ord som ”ganska”, ”lagom” och ”ibland” ange i vilken grad som föräldern instämmer
- Undersök vad ett svar som ”jag vet inte” innebär.
- Undvik påståenden och frågor med för många detaljer.
- Ge föräldern några möjliga svarsalternativ eller förslag på valmöjligheter.

Checka för förståelse

Begreppet ”Att checka för förståelse” är ett arbetsverktyg som kan användas för att försäkra sig om att föräldern har förstått.

Att stämma av hur föräldern har uppfattat information och vad som har överenskommit under samtalet är viktigt för att kunna utforma rätt stöd. Har föräldern förstått vad som förväntats, fått rätt stöd och förutsättningar? Att checka för förståelse är således viktigt för att kunna följa upp umgänget och det stöd som föräldern behöver.

För att checka för förståelse kan man använda dessa frågor:

Vet föräldern svaret på följande åtta frågor:

- Vad ska jag göra?
- Varför ska jag göra det?
- Hur ska jag göra det?
- När ska jag göra det?
- Hur länge ska jag göra det?
- Hur mycket ska jag göra?
- Var ska jag vara?
- Vad händer efteråt?

3. Ge förutsättningar för att kunna uttrycka och göra

I stort sett alla som har kognitiva svårigheter har även nedsatta exekutiva funktioner.²⁸⁹ En exekutiv funktionsnedsättning medför bland annat svårighet med att:

- planera och organisera vardagen
- ta initiativ
- reflektera över och analysera sitt eget beteende
- vara flexibel vid problemlösning (kan ha svårt att kompromissa).

I vardagligt tal kan det innebära att föräldern har svårt för att ”hålla många bollar i luften” eller att ”hålla en röd tråd” i ett samtal.

Ge föräldern stöd att uttrycka sig

Språket är en persons förmåga att kunna kommunicera genom att använda symboler och läsa av andra personers signaler. Språklig förmåga är en avancerad kognitiv funktion som är beroende av både minne, abstraktions- och kategoriseringsförmåga samt förmåga att kunna resonera logiskt.

²⁸⁹ Exekutiv förmåga likställs med högre kognitiva funktioner och definieras som ”komplext målinriktat beteende såsom beslutsfattande, abstrakt tänkande, planering och utförande av planer, mental flexibilitet och att fatta beslut om vilket beteende som är påkallat under vilka omständigheter” (ICF, WHO 2010).

Det är ofta svårt att särskilja orsakerna till en bristande kommunikation. När föräldrar som både har språkliga svårigheter och ett annat första språk än svenska kan det vara svårt för socialsekreterare att veta huruvida de språkliga problemen orsakas av kognitiva svårigheter.

För socialsekreterare är det viktigt att komma ihåg att språklig förmåga inte är ett mått på föräldrarnas kognitiva förutsättningar, även om det har betydelse. Det finns föräldrar som har en relativt god språkförmåga som, i kombination med god social förmåga, kan dölja deras svårigheter i själva föräldraskapet. Det finns även föräldrar med bristande språklig förmåga, men som har god adaptiv förmåga (förmåga till anpassning och fungerande i vardagen).

För att ge stöd till att uttrycka sig kan det vara bra att erbjuda olika tekniska produkter och hjälpmedel för kommunikation (bilder, filmer, text). I ett samtal kan alternativa meningar behövas för att uttrycka ett och samma fenomen som föräldern kan välja emellan, till exempel genom att säga samma sak två gånger fast på olika sätt. Det är viktigt att tydliggöra och att ofta återknyta till helheten: ”nu pratar vi om ditt barns behov”. För att visualisera helheten kan bilder eller skrivna nyckelord på ett papper användas.

Ge föräldern stöd till att göra

Ibland kan man vara överens med en förälder om **vad** som behöver göras – men ändå blir det inte gjort. För föräldrar med exekutiva funktionsnedsättningar kan det bero på att de har svårt för att komma igång. Att få saker uträttade samt att skapa och upprätthålla rutiner – både för sig själv och för familjen – förutsätter att man har en tydlig bild av alla separata moment som krävs för att genomföra en viss aktivitet. Dessutom behöver man veta **i vilken ordning** momenten eller uppgifterna ska utföras och **varför** de måste göras i den ordningen. Det kan vara bra att skapa en ”hur-göra-lista” tillsammans. Det är ett effektivt verktyg som med hjälp av nyckelord i punktform beskriver steg-för-steg vad som ska göras, hur och när det ska göras (i vissa fall även varför det ska göras).

Verktyg för tidshantering är exempelvis analog eller digital kalender i en mobil. Många föräldrar med kognitiva svårigheter kan behöva stöd för att börja använda kalender eller andra hjälpmedel för tidshantering. En förälder kan ibland även behöva hjälp med att komma i kontakt med exempelvis en arbetsterapeut som kan prova ut och förskriva annat lämpligt stöd.

Hur föräldern kan få stöd kring umgänget

Nedan ges några exempel på vad man kan göra för att anpassa upplägg och innehåll vid planering av umgängestillfällen för att kompensera för en förälders kognitiva brister. I den fallbeskrivning som återfinns på kunskapsguiden.se finns mer information om hur socialtjänsten kan arbeta kring umgänge när föräldrarna har kognitiva svårigheter. Socialtjänsten kan också ta stöd av eller samarbeta med habiliteringen kring planeringen av upplägg och genom dem förvärva mer kunskap om vilka verktyg det finns för att underlätta detta arbete.

När föräldern har svårt med planering, organisering och tidshantering

Om en förälder ofta uteblir eller kommer försent till ett möte eller umgänges-träff så kan det handla om att föräldern har svårt att organisera sin dag med tidsplanering och beräkna tidsåtgång. Dessutom är det vanligt bland personer med kognitiva svårigheter att ha ökad stresskänslighet och ångestproblematik, vilket i sin tur påverkar både planeringsförmågan och arbetsminnet negativt. Allt detta kan alltså leda till att en förälder ibland, medvetet eller omedvetet, kommer försent eller inte alls till ett avtalat möte eller umgängestillfälle. En förälder kan avstå från att delta i ett möte just för att ansträngningen blir för stor.

För att kunna passa en tid behöver föräldern ha en tydlig bild av de moment som är nödvändiga och dessutom i vilken ordning uppgifterna ska göras, det vill säga stöd med organisering. Organiseringsförmågan hänger ihop med planeringsförmågan, och när denna brister så får man svårigheter med att upprätthålla struktur och bedöma vad som ska göras. Ifall det dessutom är ont om tid, till exempel om man är sen eller har bråttom, kan det vara svårt att bedöma vad som är viktigast att prioritera.

För att ge stöd i planeringen kan det vara bra att genomföra själva planeringsmomentet tillsammans med föräldern. Sätt exempelvis upp lämpliga mål – både övergripande mål och ett flertal delmål. Ett effektivt verktyg för stöd är att ni tillsammans skriver både en att-göra-lista och en hur-göra-lista som föräldern sedan kan använda som underlag för prioritering. Vad är viktigast att göra, vem ska göra vad – och när ska det göras?

När föräldern har bristande tidsuppfattning

Personer med kognitiva svårigheter kan som tidigare sagts, ha en bristande förmåga att uppskatta och uppfatta såväl tid som tidsåtgång. När man har nedsatt känsla för tid så känner man inte på sig **hur lång tid** det tar att göra olika saker. Vidare kan man ha svårt att orientera sig i tiden, att veta vilken veckodag eller vilket datum det är och när nästa möte eller umgängestillfälle är. Detta kan vara svårt trots att föräldern har en kalender, eftersom personer med bristande tidsuppfattning upplever det som både tids- och energikrävande att hålla koll på tiden.

Fråga om föräldern vill ha sms-påminnelser för inbokade träffar och möten, till exempel för umgängestillfället och när dessa ska skickas. En sms-påminnelse kan till exempel skickas vid två eller fler tillfällen.

Det är bra om sms-påminnelserna innehåller både tidpunkt, plats, vem föräldern ska träffa samt en rubrik om innehållet eller syftet med mötet.

Med ett första sms flera dagar i förväg har föräldern möjlighet att förbereda sig både praktiskt och mentalt, samt lösa eventuella problem och hinder. Det kan till exempel handla om hur resan för umgänge ska finansieras, ordna hundvakt, meddela sin arbetsgivare att man behöver sluta tidigare den dagen, avboka eller omboka något annat möte. Det andra sms:et, dagen före avtalat möte, är en ren påminnelse. Utöver det kan någon vilja ha en extra påminnelse samma morgon som mötet är.

När föräldern har bristande rumsuppfattning

Många personer med kognitiva svårigheter har bristande rumsuppfattning. Det kan göra så att föräldern har dåligt lokalsinne och svårt att hitta till mötesplatsen eller till familjehemmet. Detta gäller inte bara första gången, utan ett flertal gånger – ända tills det blivit automatiserat.

Stöd gärna föräldern genom att följa med vid det första besöket och/eller kartlägga vilka olika moment som krävs för att ta sig från punkt A till B. Skapa ett visuellt minnesstöd genom att ta bilder med mobilen: hur ser det ut där föräldern ska gå av bussen? Fotografera exempelvis åt vilket håll föräldern ska gå och hur ingången till byggnaden ser ut. Ett sådant stöd kan både skapa självständighet och underlätta orienteringsförmågan.

När föräldern har bristande förmåga att minnas

Personer med kognitiva svårigheter kan ha svårt att minnas. Det kan handla om såväl närminnet som långtidsminnet. Tecken att vara uppmärksam på kan vara att föräldern, trots upprepningar inte känner igen beskrivningar eller instruktioner i frågor som tidigare har avhandlats.

Det kan krävas återkommande upprepningar, både muntliga och skriftliga sammanfattningar om vad man har pratat om vid tidigare möten för att föräldern ska minnas det som avtalats, sagts eller hänt. Även här är mobiltelefonen ett bra kognitivt hjälpmedel som kan fungera som minnesstöd. Det kan vara bra att uppmuntra föräldern att lägga in relevant information i mobiltelefonen när man har kommit överens om något, exempelvis kommande möten, vad föräldern behöver ha med sig och vad föräldern ska göra. Mobiltelefonen finns nästan alltid tillgänglig och på så sätt är den ett användbart hjälpmedel.

När föräldern har en läs- eller skrivningsförmåga

Bristande kognitiva funktioner innefattar ofta begränsningar i läs- och skrivförmågan och/eller inlärningssvårigheter. Detta innebär att inläring tar längre tid och att upprepning underlättar inlärandet. Då behövs tydliga och konkreta instruktioner och möjlighet att träna på samma sak i olika miljöer. Det är viktigt att ta reda på om föräldern kan ta till sig skriven information. Annars behöver man lämna information muntligt i stället.²⁹⁰

När föräldern har bristande problemlösningsförmåga

Förmågan att lösa problem förutsätter egenskaper som intuition, kreativitet, fantasi och initiativförmåga. Problemlösning förutsätter även logisk induktiv förmåga.²⁹¹ Trots att personen har varit med om samma situation tidigare så kan personen ha svårt att ”ligga steget före” eftersom det kräver förmåga att kunna förutse konsekvenser.

Anpassat stöd till föräldrar med bristande problemlösningsförmåga kan innebära att tillsammans identifiera vilka svårigheter eller problem som finns och möjliga lösningar på dessa i samband med planering inför umgänge, under och efter umgänget. Att sätta ord på svårigheter och problem, fånga upp

²⁹⁰ Observera att många med läsningsförmåga kan ta del av information som är skriven på klarspråk eller lättläst.

²⁹¹ Förmågan att uppfatta och hantera logiska relationer mellan begrepp, figurer, tankegångar. Vanligt test är analogi-prov av typen "handske förhåller sig till hand som sko till -".

idéer om möjliga lösningar och föreslå olika strategier för att genomföra lösningarna bidrar till delaktighet, handlingsberedskap och trygghet hos föräldern inför umgänget.

När föräldern har svårt med rutiner

Brister i förmågan till automatisering, det vill säga att rutiner sker per automatik på basis av tidigare erfarenheter, medför att föräldern behöver anstränga sig mycket mer än andra för att genomföra en uppgift. Det medför en betydligt högre energiåtgång för dessa föräldrar, med ökad trötthet och ökat stresspåslag som följd. Detta kan i sin tur leda till att kvaliteten i föräldraförmågan vid umgänge försämras.

Föräldrar som har svårt att skapa rutiner kan behöva hjälp med att skapa en struktur inför och under ett umgänge. I dessa fall är det viktigt att noggrant gå igenom umgängessituationen tillsammans med föräldern: Vilka rutiner är viktiga för barnet? Hur ska rutinerna organiseras? Vad kan man göra om någon rutin fallerar?

Andra lämpliga stödinsatser vid kognitiva svårigheter

Flera studier visar att föräldrar med kognitiva svårigheter bär på en stor sorg över att inte ha sina barn hemma [3, 4]. Föräldrarna kan behöva både emotionellt och praktiskt stöd för att komma vidare i sin sorgprocess, antingen i form av individuellt stöd eller i en stödgrupp – eller i en kombination. Ett exempel på en metod för stöd i grupp som har anpassats till just denna målgrupp har utvecklats i Australien [5]. Den är översatt till svenska, kallad ”Mamma Trots Allt”, och utvärdering pågår i ett forskningsprojekt [3].

En annan metod, som riktar sig till föräldrar med intellektuell funktionsnedsättning som har hemmavarande barn är ”Parenting Young Children (PYC)”. Även denna metod är framtagen i Australien. Metoden har integrerat aktuell kunskap om anpassat stöd [6] och har utvärderats i ett par kvalitativa studier [7]. I Sverige används metoden även i familjer där någon av föräldrarna har andra kognitiva svårigheter och behov av ett hembaserat och konkret föräldrastöd.

Uppmärksamma barnens eventuella svårigheter

Efter att ha bildat sig en uppfattning om föräldrarnas svårigheter är det viktigt att även ta hänsyn till barnets eventuella svårigheter för att kunna utforma ett umgänge som fungerar för både föräldern och barnet. När det gäller både neuropsykiatriska och intellektuella funktionsnedsättningar finns det nämligen en hög genetisk komponent (det vill säga ärftlighet i hög grad).

Under interventionen Mamma Trots Allt [3] framkom att mammorna tidigt fångar upp barnets svårigheter. Utvecklingsavvikelse hos barn behöver bedömas inom specialistvård såsom BHV, habilitering, psykiatri. Det är viktigt att barnets beteende tolkas utifrån det som framkommer vid en utredning av barnets svårigheter eller diagnos. Detta utgör underlag som är viktigt att ta hänsyn till vid utformning av umgänget. Det kan krävas både anpassningar och stödinsatser för att möjliggöra ett umgänge.

Referenser

1. Lindblad, I, Billstedt, E, Gillberg, C, Fernell, E. A Register Study of Life Events in Young Adults Born to Mothers with Mild Intellectual Disability. *Journal of Intellectual Disabilities*. 2014; 18(4):351-63.
2. Jones, N. Good Enough Parents? Exploring Attitudes of Family Centre Workers Supporting and Assessing Parents with Learning Difficulties. *Practice*. 2013; 25(3):169-90.
3. Janeslätt, G, Jöreskog, H, Lindstedt, H, Adolfsson, P. Experiences of the maternal role and support in mothers with cognitive limitations who have children in placement. *Child & Family Social Work* 2019;1-9.
4. Mayes, R, Llewellyn, G. What happens to parents with intellectual disability following removal of their child in child protection proceedings? *Journal of Intellectual & Developmental Disability*. 2009; 34(1):92-5.
5. Mayes, R, Tozer, R, Elder, M. An innovative support group for parents with intellectual disabilities whose children have been removed. *Developing Practice: The Child, Youth and Family Work Journal*. 2011; (29):58.
6. Mensas, L. Parenting Young Children - PYC Rapport från tre års utvecklings- och implementeringsarbete.: FoU Sjuhärad Välfärd, Högskolan i Borås; 2014.
7. Starke, M, Wade, C, Feldman, MA, Mildon, R. Parenting with disabilities: Experiences from implementing a parenting support programme in Sweden. *Journal of Intellectual Disabilities*. 2013; 17(2):145-56.